

İKTİSADİ VE FİKHİ YÖNLERİYLE

PARA ÜRETİMİ

ÖZET

Bu çalışma para üretimine dair iktisadi ve fikhî yönlerden yapılmış incelemeleri ve değerlendirmeleri içermektedir. Modern para üretimi, şüphesiz modern iktisadi hayatın en önemli fenomenlerinden biridir. Bankalar tarafından gerçekleştirilmekte olan para üretimi insanların her gün yoğun olarak kullandığı paranın satın alım gücünü etkilemektedir. Merkez bankaları kağıt ve kaydî para, ticari bankacılık sistemi ise kaydî para üretimi yapmak suretiyle ülke ekonomisinde tedavül eden toplam para arzını ve buna bağlı olarak da fiyatlar genel seviyesini etkilemektedir. Bu çok disiplinli çalışmada hem para üretiminin yol açtığı iktisadi etkiler, hem de bu etkilerin arkasındaki idarî eylemlerin fikhî boyutu ele alınmaktadır. Ardından para üretimine dair süreçlerde iktisadi ya da fikhî açıdan çeşitli sorunların tespit edildiği alanlar hakkında tartışmalara yer verilmekte ve bu sorunların giderilmesi konusunda öneriler sunulmaktadır.

TAKDİM

“İstikrarlı bir para için tek umudumuz, parayı politikadan koruyacak bir yol bulmaktır. Tüm parasal kötülüklerin kaynağı ve kökeninde yatan, devletin para basma üzerinde uyguladığı tekeldir.”

Friedrich August von Hayek

Yazı ve para... Birinin temelinde insanı insan yapan düşünce ve ifade, diğerinin temelinde insanla birlikte var olduğunu gördüğümüz, insanın olduğu her yerde mutlaka bulunan mübadele yatmakta. Bu bakımdan aslında her iki olgunun da icat edilmemiş, insan doğasında mündemiç gerçekliklerin dışı vurumu, -Hakan Şahin’in de belirttiği gibi- insan davranışlarının doğal sonucu olduğunu savunmak mümkün. Ontolojik temelleri ve ruhları varoluşsal olsa bile yazının ve paranın, yapıları itibarıyla bir bakıma insan kurgusuna dayanmakta oldukları, tarihsel süreç içinde yapısallaşarak evrildikleri ve bugünkü biçimlerini aldıkları kabul edilmektedir. Newton ile Leibniz’in veya Einstein ile Barbour’un zamanın fiziksel gerçekliğin temel ve varoluşsal bir unsuru olup olmadığına ilişkin tartışmasına benzetilebilecek bu felsefi bahsin ötesinde, yapay toplumsal kurgu olarak da kabul edilse, paranın yaygınlığı ve insanlık tarihindeki etkileri gerçekten çarpıcıdır. Arkeolojinin bulguları, şimdiye kadar bulunan en eski yazının Göbeklitepe’de bulunan, günümüzden 12 bin yıl öncesine ait piktogram olduğunu göstermektedir. Metal parçaları da dâhil olmak üzere bazı nesnelerin 5 bin yıldır alış verişlerde kullanıldığı bilinse de resmî mal para olarak kabul edilen en eski altın sikkelerin basıldığı Lidya Krallığının da aynı coğrafyanın batı ucunda yer almaktadır. Dolayısıyla Anadolomuzu, bu iki kadim kurgusal gerçeğin tarihte arz-ı endam ettiği ilk sahne olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır.

Para ile ilgili en önemli hususlardan biri de bir nesnenin para olabilmesinin, nitel özelliklerine veya arkasındaki siyasal güce değil, son kertede iktisadî birimler tarafından para işlevi gördüğünün kabul edilmesine bağlı olmasıdır. Dolayısıyla bir şeyin para olması, toplumun doğal koşullarda oluşan ortak rızasıyla gerçekleşmektedir. Bu bakımdan iktisadi analize ancak 19’uncu yüzyılda dahil edilebilen talep unsurunun varlığının ve etkisinin en açık biçimde gözlemlendiği şeyin para olduğunu savunmak mümkündür.

Mübadele ve değer saklama aracı ve belki de en önemlisi hesap birimi olma işleviyle medeniyetin gelişiminde tartışmasız bir öneme sahip olmasına, tarihi bu kadar eskiye

dayanmasına ve kullanımı bu kadar yaygın olmasına rağmen para, iktisat kuramının en tartışmalı varlığıdır. Büyük iktisat okulları paranın tanımı ve işlevleri hakkındaki görüşleriyle birbirinden ayırır. Bir başka deyişle para teorisi, iktisat biliminin kuramsal çerçevesinde temel meselelerden birini teşkil eder.

Paranın serüveninde önce kıymetli madenler karşılığında ihraç edilen, daha sonra giderek yasal ödeme aracı olan kağıt paraya geçiş ayrı bir dönüm noktası teşkil eder. Son üç yüzyıl içerisinde tüm dünyada yaygınlaşan kağıt para sistemi ekonomideki paradigmayı değiştirmiştir. Bu geçişle birlikte para basmanın devlet tarafından ve merkezî bir otorite aracılığıyla gerçekleştirilmesi yöntemi benimsenmiştir. Üretim artışıyla orantılı olmayan karşılıksız para arzı enflasyonu modern dönemin en önemli ekonomik sorunu haline getirmiştir. Fiyat istikrarının sağlanamaması finansal istikrarsızlığı ve krizleri getirmiştir. Bu duruma bir çözüm arayışı olarak ortaya çıkan merkez bankaları ile para politikası iktisat biliminin de gündelik yaşantının da önemli bir unsuru olmuştur.

İslam medeniyeti para ile ilgili yaklaşımında klasik düşüncenin genel felsefesini yansıtır. Aristoteles'ten Ricardo'ya ve hatta Marx'a kadar uzanan klasik para düşüncesi ile Gazzali'nin, İbn Teymiyye'nin ve İbn Haldun'un bu konudaki görüşleri arasındaki benzerlik gözle görülebilecek kadar açıktır. Yine bu çalışmanın hiçbir tereddüde yer bırakmayacak şekilde ortaya koyduğu gibi tarihin en önemli ticaret güzergâhlarından kadim İpek Yolunun üzerinde bulunmanın da etkisiyle çok erken dönemlerden itibaren parasal ekonomiyi tecrübe etmiş olan Müslümanlar, para konusuyla ilgilenmiştir. Bilginin kaynağı olarak olgunun kendisine ilişkin gözleme ve tecrübeye dayalı bilgiyi, mantıksal akıl yürütmeyi ve vahyin temel ilkeleri ile Hz. Peygamber'in (S) örnekliliğini alan İslam âlimleri, paranın fıkhnı da bu çerçevede geliştirmiştir.

Modern dönemde iktisat biliminin gelişmesi üretim araçlarında ve ilişkilerinde yaşanan büyük dönüşümün içinde cereyan etmiştir. Ne yazık ki İslam dünyası bu gelişmelerin etkin bir unsuru, belirleyici bir aktörü olamadığı için kuramın inşasında da kendi bakış açısını yansıtmaya olanağı bulamamış, ekonomik gerçeklikle ve iktisat kuramıyla kaçınılmaz olarak yüzleşmek durumunda kaldığında ise olguyu içselleştirerek kavramak ve özgün bir sentez ortaya koymak yerine tepkisel bir tavır sergilemiştir. İslam medeniyet birikimini ve Müslüman toplumları korumayı amaçlayan ve iyi niyetinden kuşku duymadığımız bu tavır Müslümanların, iktisadın bu son derece kritik konusunda dar bir alana sıkışarak paranın tanımı, işlevleri, fiyat-değer kuramıyla para teorisinin ilişkisi, fiyat istikrarı ve enflasyon gibi

temel meseleler yerine ‘altın para’ – ‘kağıt para’ veya faiz-riba gibi tartışma başlıklarına odaklanmalarına yol açmıştır.

Hakan Şahin’in bu çalışması, bu alanda önemli bir açığı doldurmakta, bundan sonra yapılacak çalışmalar için değerli bir başvuru ve ilham kaynağı teşkil etmektedir. Hz. Peygamber (S) döneminde ve hemen sonrasında Müslümanların para kavramına yaklaşımı, paranın satın alma gücünün korunması konusundaki duyarlılıkları, para standardizasyonu, kağıt para kullanımı ve İslam’ın temel değerlerine uygun biçimde kısmî rezerv bankacılığı uygulamaları gibi konularda sağladığı bilgiler bu çalışmayı alanın öncülerinden yapmaya yetecektir.

Şayet evrimsel başarının ölçütü; bir varlığın çoğalarak dünyanın her tarafına yayılması ve zaman içinde çevresel etkenlerde gerçekleşen değişimlerin doğurduğu zorluklarla başa çıkabilecek şekilde sürekli kendisini geliştirerek yeni şartlara uyum sağlayabilme becerisi göstermesi olarak kabul edilecek olursa, merkez bankalarının dikkat çekici derecede başarılı olduğu ortadadır (Capie, vd. 1994).

Şahin, serbest bankacılıktan merkez bankacılığına geçiş dönemindeki tartışmaları bugüne taşıyarak para politikasının kurala bağlı olmasını savunmaktadır. ABD’li düşünür Emerson’un; “para çoğunlukla pahalıya mal olur” sözü bir bakıma çağdaş para politikası anlayışını ahlakî değerlerle buluşturan bir tespit niteliği taşır. Bu tespite ve Kur’an-ı Kerim’in tüm iktisadi işlemler için öngördüğü “karşılıklı rıza” şartına uygun biçimde toplumu temsil eden bir kurumun sürece müdahil olması gerektiğini vurgulayan Şahin, para politikasının uygulayıcısı durumunda olan bir merkezî para otoritesinin meşruiyetinin, toplum yararına bağlayıcı kuralların varlığı ile mümkün olacağını savunmaktadır. Ayrıca merkez bankasının karar mekanizmasından çalışma esaslarına kadar birçok konuda değerli önerilerde bulunmaktadır.

Çalışmayı kitaplaştırarak yayımlamak suretiyle “bilgiye yapılan yatırım en yüksek getiriye sağlar” ilkesini hayata geçiren Al-Baraka Türk Katılım Bankasını bilim ve fikir hayatımıza sağladığı bu değerli katkıdan ötürü kutluyor, Hakan Şahin’in eserinin bu alanda bundan sonra yapılacak çalışmalara yol açmasını diliyorum.

Prof. Dr. İbrahim Turhan

ÖNSÖZ

Para teorisi ve bu teorinin ışığında şekillenen para politikaları, 21'inci yüzyılda, neredeyse doğal afetler kadar yıkıma yol açmış olduğu düşünülen finansal krizlerin arka planında yatan nedenlerin başında gelmektedir. Bir bölgede tüm insanlar tarafından kullanılan paranın beklenmeyen şekilde değer kaybetmeye başlamasının yol açtığı yıkıcı etkiler, tıpkı bir afet gibi insanlar arasında ayrım yapmaksızın mülkiyeti yok etmektedir. Sözü edilen konuların yer aldığı parasal iktisat konusu, bu açıdan modern iktisat literatürünün en önemli araştırma alanlarından birini teşkil etmektedir.

Çalışmamız parasal iktisadın ana konusu olan para üretiminin iktisadi ve fikhî yönden incelenmesine adanmıştır. Bu çalışmada hem para üretiminin yol açtığı iktisadi etkileri daha iyi anlamaya ve hem de bu süreçte gerçekleşen iradî eylemleri İslam fikhî açısından değerlendirmeye çalıştık. Çok disiplinli bir niteliğe sahip olan çalışmamızın, bu alandaki sivil ve akademik farkındalığın artmasına katkı yapmasını umuyoruz.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilgilerini, tecrübelerini ve değerli zamanlarını esirgemeyerek bana yardımcı olan kıymetli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Servet Bayındır'a teşekkür ederim. Ayrıca araştırmalarım süresince karşıma çıkan bilgi ve bulguları tartışarak konu üzerindeki derinliğimin artmasına katkı sağlamış olan Sayın Doç. Dr. İbrahim Turhan'a ve konuya dair uzmanlığı dolayısıyla sık sık kendisiyle istişare ettiğim değerli dostum, ekonomist Ünsal Çetin'e teşekkür ederim.

Hayatım boyunca bitmez tükenmez desteklerini arkamda hissettiğim saygıdeğer annem ve babam Hülya Şahin ve İsmail Şahin'in haklarını hiçbir zaman geri ödeme imkânım olmasa da en azından akademik çalışmalarımı topluma fayda sağlayarak onların, üzerimdeki emeğini boşa çıkarmamış olduğum için bahtıyarım.

Dr. Hakan Şahin

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

DOĞASI, ÖZELLİKLERİ, FONKSİYONLARI VE TÜRLERİ AÇISINDAN PARA

A. PARANIN DOĞASI: PARAYI ORTAYA ÇIKARAN NEDENLER.....	10
1. Karşılıklı İhtiyaçları Denk Getirme Sorunu.....	10
2. Bölünemeyen Mallar Sorunu	11
3. Serveti Saklama Sorunu	11
B. PARANIN ÖZELLİKLERİ	12
1. Dayanıklılık.....	13
2. Bölünebilirlik	13
3. İşlenebilirlik	14
4. Homojenlik (Mislilik)	15
5. Geçerlik.....	15
C. PARANIN FONKSİYONLARI.....	16
1. Mübadeleyi Kolaylaştırması	16
2. Ortak Hesap Birimi Olması	17
3. Serveti Saklama Aracı Olması	17
D. PARANIN TÜRLERİ	17
1. Dayanağı Bakımından Para Türleri.....	18
a. Doğal Para	18
b. Resmî Para.....	19
2. Fiziksel Yapısı Bakımından Para Türleri.....	20
a. Mal Para.....	20
b. Kağıt Para	21

c. Kaydî Para	23
---------------------	----

II. BÖLÜM

PARA ÜRETİMİNİN İKTİSADİ AÇIDAN ANALİZİ

A. MAL (BANKACILIK DIŞI) PARA ÜRETİMİ	26
1. Özel Mal Para Üretimi	28
2. Resmî Mal Para Üretimi	36
B. KAĞIT PARA VE KAYDÎ PARA ÜRETİMİ	40
1. Bankacılık Dönemlerine Göre Para Üretimi	44
a. Emanetçi Bankacılıkta Para Üretimi	44
b. Orta Çağ Bankacılığında Para Üretimi	45
c. Modern Bankacılıkta Para Üretimi	46
2. Kısmi Rezerv Bankacılığı	49
3. Merkez Bankacılığı	57
a. Lehte Argümanlar	62
b. Aleyhte Argümanlar	67

III. BÖLÜM

PARA ÜRETİMİNİN FİKHİ AÇIDAN ANALİZİ

A. KURAN-I KERİM'DE PARA OLGUSUNA TEMAS EDEN AYETLER	73
1. Nisa 4/29	73
2. Araf 7/85	75
3. Hud 11/85	77
4. Şuara 26/181-183	77
5. Muttaffifin 83/1-3	78
6. Bakara 2/282	80
7. Zuhruf 43/32	82
B. İSLAM'IN ERKEN DÖNEMİNDE PARA ÜRETİMİNİ ETKİLEYEN UYGULAMALAR	83
1. Hz. Peygamber'in Uygulamalarında Para	84
a. Fiyatlara Müdahale Yasağı ve Bunun Para Üretimiyle İlişkisi	85

b. Tağış (Paradan Para Üretme) Yasağı.....	88
c. Para (Ağırlık Birimi) Standardizasyonu	89
2. Hz. Peygamber Sonrası Uygulamalarda Para	91
a. Para Standardizasyonu (Ömer bin Hattab Uygulaması).....	91
b. Gıda Kuponu (Kağıt Para) Üretimi (Ömer bin Hattab Uygulaması)	92
c. Özel Banknot Üretimi (Zübeyir bin Avvam Uygulaması)	93
d. Resmî Para Basımı (Abdûlmelik bin Mervan Uygulaması).....	96
C. FIKİH LİTERATÜRÜNDE PARAYA İLİŞKİN GÖRÜŞLER.....	97
1. Fıkhî Açıdan Mal (Bankacılık Dışı) Para Üretimi	97
2. Fıkhî Açıdan Kağıt Para ve Kaydî Para Üretimi.....	98
Borcun Satışı (bey'ud-deyn) Meselesi	102
D. DİĞER GÖRÜŞLER	110
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	116
KAYNAKÇA	121
ÖZGEÇMİŞ	141

TABLÖLAR

Tablo 1.1: Para Türleri.....	25
-------------------------------------	----

ŞEKİLLER

Şekil 2.1: Para Stoğu, Dolaşım Hızı, Üretim, Gelirler ve Fiyat Endeksi (ABD).....	59
--	----

Şekil 2.2: Para Stoğu, Gelirler ve Fiyat Endeksi İlişkisi (İngiltere)	60
--	----

KISALTMALAR

AAOIFI	: İslami Finans Kuruluşları için Muhasebe ve Denetleme Kurumu
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
FED	: Federal Rezerv Sistemi
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
MB	: Merkez Bankası
SPK	: Sermaye Piyasaları Kurulu
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi

GİRİŞ

Para, insan hayatının en önemli iktisadi olgularından birini teşkil eder. Bununla birlikte para, insanların en çok arzu ettiği şeyler arasında, hakkında en az bilgiye sahip olduğu şeylerin de başında gelir. İktisat literatüründe paranın doğası ve felsefesi üzerine yapılan çalışmalar hayli kısıtlıdır. Oysa para hakkında konuşabilmek için önce parayı anlamak gerekir. Bunun için de paranın doğası, özellikleri, fonksiyonları ve türleri hakkında bilgi sahibi olmak kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Parayı anlama sürecinde bilinmesi gereken ilk şey paranın keşfedilen, keşfedilebilen bir şey olmadığıdır. Bu konuda yapılan araştırmalar paranın bir mübadele aracı olduğu, mübadelenin ise insanla birlikte var olduğunu bize göstererek aslında insanın olduğu her yerde mutlaka paranın da bulunduğunu ortaya koymuştur. Çalışmamızın ilgili bölümünde ortaya koyduğumuz tarihi belgeler de bu görüşü desteklemektedir.

Ne var ki bu hayati bilginin tam olarak ne anlama geldiği, kimi zaman konuya özel olarak eğilmiş olan akademisyenlerce dahi takdir edilememektedir. Bu bilginin anlamı, paranın veya daha açık ifade etmek gerekirse her türden mübadele aracının, iktisadi hayatın doğal bir unsuru olması veya başka bir deyişle insan tasarımının değil, insan davranışlarının doğal bir sonucu olmasıdır. Bu da para üretiminin her şeyden önce doğal bir kurum olduğu ve piyasa talebinin doğrudan etkisiyle gerçekleşme kabiliyetine sahip olduğunu bize gösterir.

Paranın belli üreticileri olmakla birlikte, onun işe yarayabilmesi için iktisadi aktörler tarafından bir ödeme aracı olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bir şeyin para olması, normal şartlarda iktisadi aktörlerin ortak rızasıyla gerçekleşmektedir. Bu da nihayetinde parayı insan davranışının doğal bir parçası haline getirmekte ve para üzerine yapılacak bilimsel bir çalışmanın her şeyden önce normatif (kural koyucu) değil, deskriptif (betimleyici, açıklayıcı) olmasını zorunlu kılmaktadır.

Çalışmamızın esasen bir doktora tezi olarak hazırlanmış olması, onu bir noktaya kadar normatif olmaya zorlamaktadır. Bu nedenle çalışmanın sonuç kısmında bazı yargılar yer almaktadır. Bu yargıların dayanakları ise elbette çalışmanın gövdesinde yer alan literatür araştırması ve incelenen konuya dair öne sürülmüş pek çok farklı görüşün değerlendirilmesi esnasında ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada incelenen konular ve cevap aranan sorular iki başlık altında şu şekilde özetlenebilir:

İktisadi İnceleme Konuları

- Para nedir? Bir mal mıdır, yoksa maldaki bir vasıf mıdır?
- Parayı para yapan özellikler nelerdir?
- Paranın ekonomideki işlevleri nelerdir?
- Para nasıl üretilir? Parayı üretmek kimin görevi veya yetkisi dahilindedir?
- Para üretiminin sonuçları (dışsallıkları) var mıdır? Varsa bunlar nelerdir?
- Para üretimi denetlenebilir mi, denetlenmeli mi ve nasıl denetlenmelidir?

Fıkhi İnceleme Konuları

İslam hukukuna göre,

- Para üretimi kategorik olarak caiz midir?
- Para üretimi hangi durumlarda fıkhen sorunlu olur?
- Para üretimi fıkhen sorunlu olan yönlerinden nasıl arındırılabilir?

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm doğası, özellikleri ve fonksiyonları ile birlikte para olgusuna açıklık kazandırmakta ve ikinci bölüm için gereken terminolojik altyapıyı temin etmektedir. İkinci bölümde çalışmanın ana konusu olan para üretiminin iktisadi boyutları ve konu hakkında iktisat literatüründe yer alan tartışmalar incelenerek yukarıda zikredilen sorulara cevaplar aranmaktadır. Üçüncü bölümde ise para üretimi konusu fikhî açıdan tahlil edilmekte, fıkıh literatüründe yer alan görüşler incelenerek yine belirtilen sorulara cevap aranmaktadır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise ikinci ve üçüncü bölümlerde ele alınan görüşler içerisinden tercih edilenler, gerekçeleriyle birlikte ortaya konmakta ve çalışmanın temel argümanları dile getirilmektedir.

Literatür Bilgisi (İktisat)

İktisat literatüründe paranın bir inceleme konusu haline gelmesindeki temel faktör resmî para üretimi ve beraberinde getirdiği sorunlardır. Bu konu üzerine yazılan en eski çalışmalardan biri Nicholas Oresme'nin (ö.1382) *De Moneta* (Para Hakkında) adlı risalesidir. Oresme bu eserde, mevcut siyasi otoritenin parayı taşıyarak ederek gelir elde ettiğini, bunun da enflasyona neden olarak insanların mülkiyetinin değerini azalttığını söylemektedir. Ona göre bu işlem, günahı faizcilikten çok daha fazla olan art niyetli bir uygulamadır.

Oresme'nin bu çıkışının ardından skolastik düşünce içerisinde para üretimine yönelik bir ilgi ortaya çıkmış ve muhtelif eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Daha çok astronomi

çalışmalarıyla bilinen Kopernik'in bu alana yaptığı önemli bir katkı olan 1526 tarihli *Monetae Cudendae Ratio* (Para Basımının Mantığı) adlı risalesi de bunlardan biridir. Bu eserlerde resmî para üretimi yetkisini istismar eden kral ve lortların yerden yere vurulması Avrupa'da nüfuslu kişilerin para üretimi işine girişmesine yol açmıştır. Bugün dünyanın en önemli para birimlerinden biri olan dolar (eski adıyla taler) bir Bohemya kontu tarafından 1518 yılında üretilen gümüş paranın adıdır.

Orta çağlardan sonra Avrupa'da para üretiminde çeşitliliğin sağlanmasına yönelik çabalar, kralların baskısı karşısında daha çok ilmi eser ve tartışmanın üretilmesine kapı aralayarak modern para teorisi literatürünün temellerini oluşturmuştur. 17'nci yüzyılda Fransız fizyokratların, 18'inci yüzyılda Anglosakson iktisatçıların katkıları üzerinde şekillenen literatür, para teorisinde *Currency School* ve *Banking School* adıyla ilk önemli ekollerin de oluşmasını sağlamıştır. Bu ekollerin görüşleri en çok Avusturya iktisat okulu ve Şikago okulu literatüründe tartışılmıştır.

Konu üzerindeki teorik tartışmaların en çok atıf yaptığı eserlerin başında Ludwig von Mises'in "Theory of Money and Credit" (Para ve Kredi Teorisi), John Maynard Keynes'in "A Treatise on Money" (Para Üzerine Bir İnceleme), Irving Fisher'in "100% Money and the Public Debt" (%100 Para ve Kamu Borcu), Murray Rothbard'ın "What Has Government Done to Our Money?" (Devlet Paramıza Ne Yaptı?) ve F.A. Hayek'in "Denationalization of Money" (Paranın Gayrimillileşmesi) adlı eserleri gelmektedir.

Son yüzyılın para teorisi tartışmaları merkez bankacılığı ve kısmi rezerv bankacılığı üzerinde yoğunlaşmış durumdadır. Buna paralel olarak yürütülen para politikası tartışmaları ise konunun teorik değerlendirmesinden ziyade para otoritelerine yönelik pragmatik öneriler ihtiva etmektedir.

Para teorisi üzerine yapılan tartışmalar serbest piyasaya dayalı para üretimini savunan Avusturya iktisadı ile merkezî para üretimini savunan diğer ekoller arasında geçmekteyken, para politikası üzerine yapılan tartışmalar kurula dayalı para politikasını savunan Şikago okulu ile ihtiyarî (aktif) para politikasını savunan Keynesçi okul arasında geçmektedir. Bu çalışmada yeri geldikçe bu ekollerin temsilcilerine ve karşılıklı görüşlerine yer verilmiştir.

Literatür Bilgisi (Fıkıh)

Fıkıh literatüründe para ve para üretimi alanında hususi olarak kaleme alınmış bir esere rastlanmamaktadır. Bununla birlikte erken dönem İslami kaynaklarda ve orta çağ İslam

alimlerinin eserlerinde iktisadi konular ele alınırken yapılan içtihatlarda ve verilen fetvalarda para konusu gündeme geldikçe ortaya çıkan bir takım meşhur görüşler bulunmaktadır. İşte bu görüşler çalışmamızın fikhî yönünü oluşturmaktadır.

Fıkıh alimlerinin görüşleri tabiatıyla konuyu iktisadi yönlerinden ziyade, dini ve ahlaki yönlerinden ele almakta olup normatif bir üsluba sahiptir. Nitekim bu görüşlere dayanak alınan çeşitli ayet ve hadisler bulunmaktadır. Çalışmamızın fıkıh bölümünde öncelikle bu geleneksel görüşlere dayanak alınan ayet ve hadisler analiz edilmekte, ardından söz konusu görüşler, para üretimiyle olan ilişkisi üzerinden bahse konu edilmektedir. Sıralamanın bu şekilde yapılması (nassın fikhî görüşlerden önce verilmesi) konuyla ilişkisi kurulan ayet ve hadisleri, okuyucunun şartlanmasına imkân vermeden kendisine sunma amacına yöneliktir.

Orta Çağ İslam dünyasında para meselelerini fikhî bir dil kullanmadan ele alan en önemli eser Makrizi'nin *İğaset'ul-Ümme bi'Keşf'il-Ğumme* adlı eseridir. 1442'de vefat eden Mısırlı bir tarihçi olan Makrizi, bu eserde Mısır'da meydana gelen kıtlıklardan ve bunların ülkede yarattığı ekonomik ve sosyal sıkıntılardan bahsetmektedir.

Ayrıca bir dönem Makrizi'ye hocalık yapmış olan meşhur müslüman tarihçi ve sosyolog İbni Haldun'un Mukaddime adlı eserinde para üretiminin ahlaki boyutu üzerine önemli mütalaalar yer almaktadır.

Klasik fıkıh literatüründe para üretimine dair hususi eserler bulunmamasının temel sebebi, bu konunun iktisatçıları kaygılandıran bir durum haline gelmesinde en önemli rolü oynayan resmî kağıt para sisteminin, İslam dünyasının gücünü kaybettiği ve içtihat faaliyetlerinin köreldiği dönemlerde yaygınlaşmış olmasıdır.

Son iki yüzyıl içerisinde tüm dünyada yaygınlaşan kağıt para sistemi, hızlı para arzı artışlarına eşlik kronik enflasyonlar, fiyat istikrarsızlıkları ve finansal krizleri beraberinde getirmiştir. Bu duruma bir çözüm arayışı olarak ortaya çıkan merkez bankaları ile birlikte para arzı, para politikası, enflasyon oranı, fiyatlar genel seviyesi ve benzeri pek çok yeni olgu iktisatçıların gündemine girmiş; para konusu başlı başına bir bilimsel çalışma alanı haline gelmiştir. Tüm bu olaylar esnasında İslam dünyasındaki en güçlü aktör olan Osmanlı Devleti bir gerileme ve çöküş dönemi içerisinde olduğundan mevzubahis gelişmeler, tıpkı aynı dönemlerde Batı dünyasında ortaya çıkan diğer bilimsel gelişmeler gibi İslam dünyasında etraflıca değerlendirilme fırsatı bulamamıştır.

Son altmış yıl içerisinde özel bir araştırma alanı olarak ortaya çıkan İslam iktisadı çerçevesinde para konusuna eğilen bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında en çok göze çarpanlar Beşir Gözübenli'nin "İslam'da Para ve Fonksiyonları" ile Ali Keleş'in "İslam'a Göre Para Kavramı" adlı doktora tezleridir. Ahmet Esen tarafından "İslam'da Para" adıyla Türkçeye çevrilen, Ahmed Haseni'nin "Tetavvüru'n-nukûd fî dav'îş-şeriat'il-İslamiyye" adlı çalışması da Türkçe literatüre yapılmış katkılar arasındadır.

Bu çalışmada epey atıf yaptığımız Cengiz Kallek'in "Asrı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi" adlı doktora çalışmasında İslam'ın erken dönemindeki para ve kredi işlemlerine dair ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Yine erken döneme ilişkin "The Economic System of the Early Islamic Period" (Sayed Kazem Sadr) ile birlikte Batılı İslam tarihi çalışmaları içerisinde sayabileceğimiz "Charlemagne, Muhammad, and the Arab Roots of Capitalism" (Gene W. Heck), "İslam'ın Erken Döneminde Kapitalizmin Doğuşu" adıyla Türkçeye çevrilen "Early Islam and the Birth of Capitalism" (Benedikt Koehler), "The Birthplace of Capitalism: The Middle East" (Nina Sanandaji) gibi eserler konumuzla ilgili ihtiva ettiği bilgilerin zenginliği açısından göze çarpmaktadır.

Para konusuyla ilgili olarak İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) tarafından düzenlenmiş olup 1983 ve 1984 tarihlerinde Ensar Neşriyat tarafından yayınlanan sırasıyla "İslam Açısından Enflasyon ve Çözüm Önerileri" ile "Para, Faiz ve İslam" başlıklı ilmi toplantılarda sunulan tebliğler de bu alandaki önemli kaynaklar içerisinde yer almaktadır. Bir süre önce Sabri Orman tarafından hazırlanan "Gazali'nin İktisat Felsefesi" adlı çalışmada da meşhur kelamcının para ile ilgili görüşlerine münferit bir başlıkta yer verilmiştir.

Bunlara ek olarak, adı anılan çalışmalarda sıkça atıf yapılan klasik hadis eserlerinin alışveriş, ticaret, borç ve ortaklık konularıyla ilgili kitapları erken dönem uygulamaları hakkında zengin bir malumat sunmaktadır. Ayrıca konuya has kavramların detaylı şekilde incelendiği İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerine de çalışmamızda bolca yer verilmiştir.

Genel olarak bakıldığında para üretimi konusunda İslâm iktisadı literatüründe bir boşluk olduğu söylenebilir. Bu çalışma bu boşluğun bir nebze daha kapatılmasına hizmet etmektedir. Bu nedenle konuya dair mevcut fikhî bilgiler, hem Kuran ve Sünnet'teki dayanakları, hem de iktisat ilmi ışığında yeniden değerlendirilmektedir. Çalışmanın sonunda ortaya çıkan fikhî görüşler, para üretimine dair acizane içtihat çabalarımızdan ibarettir.

KAVRAMLAR

İktisadi Kavramlar

Para: İktisadi işlemlerde yaygın olarak kabul edilen mübadele aracı.¹

Doğal Para: Herhangi bir resmî belirleme olmaksızın, piyasa aktörlerinin gönüllü mübadele işlemlerinden ortaya çıkmış olan para.²

Resmî Para: Devlet tarafından para olarak belirlenmiş, vergi ve ceza ödemelerinde geçerli olan ve çoğu zaman yine devlet tarafından üretilen para.

Mal Para: Piyasada tüketim amacıyla alınıp satılan (ticari) malların aynı zamanda mübadele aracı olarak kullanılmasıyla ortaya çıkan para.³

Kağıt Para: Bir kişi veya banka tarafından, genellikle borca dayalı olarak üretilen ve parasal işlev gören belge.

İkame Para: Başka bir paranın yerine kullanılan ve istendiğinde ona çevrilebilen para.⁴

Temel Para: Bir bölgede dolaşımda olan tüm ikame para türlerine dayanak teşkil eden para.

Temsilî Para: Üzerinde yazan miktarda temel paraya çevrilebilen ikame para.

İtibarî Para: Üzerinde yazan miktarda satın alım gücüne sahip olup başka bir paraya dönüştürülemeyen kağıt ya da kaydı para.⁵

Kaydı Para: Bankalarda mevduat olarak tutulan ve para olarak kullanılan hesap bilgisi.

Elektronik Para: Belli kişi veya kurumlar tarafından üretilen ve para olarak kullanılan sanal varlıkların genel adı.

Para Üretimi: Parasal kıymeti bulunan mal, belge veya satın alım gücüne sahip başka varlıkları üretme işlemi.

¹ Merih Paya (1994), **Para Teorisi ve Para Politikası**, İstanbul, Türkmen Kitabevi, 2013, s. 17.

² J.G. Hülsmann (2008), **The Ethics of Money Production**, Ludwig Von Mises Institute, s. 24.

³ Hans Hermann Hoppe (1994), "How is Fiat Money Possible?", **The Review of Austrian Economics**, C.7, S.2, s. 1 (49-74).

⁴ Ludwig von Mises (1949), **Human Action: A Treatise on Economics**, San Francisco, Fox & Wilkes (1996), s. 432.

⁵ A.e., s. 429. Hoppe (1994), a.g.e., s. 1.

Banka: Tasarruf sahipleriyle ihtiyaç sahipleri arasında finansal aracılık yapan, kredi veren, mevduat kabul eden, varlık ve yatırımların kendisi aracılığıyla yönetilebildiği, kendi başına veya sistem halinde toplam para arzını etkileyebilen ticari ve finansal kurum.

Mevduat: Geçici süreyle bankalara borç olarak bırakılan para.

Banknot: Bankalar tarafından borca dayalı olarak üretilen kağıt paraların genel adı.

Kredi: Bankaların belli bir vade sonunda (genelde faizli olarak) geri almak verdiği borç.

Faiz: Bir borç işleminde borçlu tarafın alacaklı tarafa ödediği ücret.

Çek: Bir kişi veya kurumun, bankadaki mevduat hesabına dayanarak düzenlediği ödeme emrini içeren belge.

Zorunlu Rezerv: Bankaların merkez bankası nezdindeki hesaplarında bulundurması gereken zorunlu para miktarı.

Serbest Rezerv: Bankaların ihtiyat amacıyla kasalarında tuttukları para miktarı.

Merkez Bankası: Bir bölgede banknot üretme imtiyazına sahip olup para arzını belirleyen banka.⁶

Para Politikası: Ekonomik büyüme, istihdam artışı ve fiyat istikrarı gibi hedeflere ulaşabilmek için paranın elde edilebilirliğini ve maliyetini etkilemeye yönelik olarak alınan kararlar.⁷

Parasal Taban: Mevcut kağıt para, madeni para ve banka rezervlerinin toplamı.⁸

Para Arzı: Birkaç farklı türü olmakla birlikte genelde parasal taban ve vadesiz mevduatın toplamını ifade eden para miktarı.

Enflasyon: Fiyatların genel olarak ve sürekli biçimde yükselme eğiliminde olması.⁹

Deflasyon: Fiyatların genel olarak ve sürekli biçimde düşme eğiliminde olması.

Likidite: Bir kurumun nakit ve nakit benzeri varlıklardan oluşan net ödeme gücü.

⁶ Zahide Ayyıldız Onaran (1995), **Merkez Bankası Bağımsızlığı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 47.

⁷ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Web Sitesi: <https://goo.gl/pSs3Tg> (Erişim tarihi: 24 Haziran 2018)

⁸ Steve H. Hanke, Kurt Schuler (1994), **Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Para Kurulları El Kitabı**, Çev. Bekir Berat Özipek, Metin Toprak, Ankara, Liberte Yayınları (2001).

⁹ Mahfi Eğilmez (2012), **Örneklerle Kolay Ekonomi**, İstanbul, Remzi Kitabevi (2016), s. 112.

Kısmî Rezerv Sistemi: Bankaların, rezerv para miktarının üzerinde kaydî para üretilmesine imkân sağlayan bankacılık sistemi.¹⁰

Tam Rezerv Sistemi: Bankaların üretebileceği kaydî paranın rezerv parayla sınırlı olduğu bankacılık sistemi.

Fıkhî Kavramlar

Nakit (نقد): İslam hukukunda para yerine kullanılan kavram.¹¹

Dinar (دينار): Hz. Peygamber'in zamanında Bizans'ta üretilen ve Arap yarımadasında tedavül eden, ortalama 4,25 gram ağırlığındaki altın para. Dinar, farklı tarihlerde, farklı ağırlıklarda üretilmiştir. Bu çalışmada belirtilen tarifteki dinar esas alınmıştır.¹²

Dirhem (درهم): (1) Hz. Peygamber'in zamanında İran'da üretilen ve Arap yarımadasında tedavül eden, ortalama 3 gram ağırlığındaki gümüş para. (2) Yaklaşık 3 gramlık ağırlık birimi.¹³

Fels (فلس): Hz. Peygamber zamanında ve sonrasında muhtelif kişi ve kurumlar tarafından üretilen bakır para.¹⁴

Sikke (سكة): Üzerine nominal bir değer işlenmiş olan madeni paraların genel adı.¹⁵

Tağşiş (تغشيش): (1) Madenî paranın kenarlarından kırparak ağırlığını azaltma. (2) Madenî paranın içeriğindeki madenlerin cinsini ve ağırlığını değiştirerek paranın değerini azaltma.¹⁶

Bey (بيع): İslam hukukuna göre bir malın başka bir mal ile değiştirilme işlemi.¹⁷

¹⁰ Hülsmann (2008), **a.g.e.**, s. 6 : dipnot 9.

¹¹ Bilal Aybakan, "Nakit", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 324-6.

¹² Halil Sahillioğlu, "Dinar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 352-5.

¹³ Halil Sahillioğlu, "Dirhem", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 368-71.

¹⁴ İbrahim Artuk, "Fels", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 309-11.

¹⁵ Oğuz Tekin, "Sikke", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 179-84.

¹⁶ Ekrem Erdem (2006), "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası", **Bankacılar Dergisi**, S.56, s. 12 (10-28).

¹⁷ Ali Bardakoğlu, "Bey", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 13-9.

Karz (قرض) & Selef (سلف): Standart bir malı, tüketilip vadesinde misliyle ya da kıymetiyle geri ödemek üzere bir başkasına verme işlemi.¹⁸

Riba (رباء): Borç veya alışveriş işlemlerinde karşılığı olmayan fazlalık.¹⁹

Sarf (صرف): Parasal nitelikli bir varlığı yine parasal nitelikli bir başka varlıkla değiştirme işlemi.²⁰

Sarraf (صراف): Madeni paraların ayarını ve değerini tespit eden, gerektiğinde onu başka para türleriyle mübadele eden kişiler.²¹

Vezzan (وزان): Madeni para türlerinin ağırlığını tespit eden kişiler.²²

Deyn (دين): İslam hukukunda her türlü borç veya borca konu olabilen varlıklar.²³

Bey'ud-Deyn (بيع الدين): İslam hukukunda borç (alacak) satışı işlemi.²⁴

Sak (صك): İslam tarihinde muhtelif kişi ve kurumlar tarafından borca dayalı olarak üretilen ve piyasada tedavül eden çek, senet yahut ödeme emri niteliğindeki belgeler.²⁵

Süftece (سفتجة): İslam tarihinde muhtelif kişi ve kurumlar tarafından havale, rehin ya da borca dayalı olarak üretilen nama yazılı belge, poliçe.²⁶

Cehbez (جهيز): Devlet adına kağıt para niteliğinde borç belgeleri üreten ve bunların muhasebesini tutan resmi görevliler.²⁷

¹⁸ H. Yunus Apaydın, “Karz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 520-5.

¹⁹ İsmail Özsoy, “Faiz”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 110-26.

²⁰ Bilal Aybakan, “Sarf”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 137-40.

²¹ Nebi Bozkurt & Ali Akyıldız, “Sarrafılık”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 162-5.

²² A.e., s. 163.

²³ Mehmet Akif Aydın, “Deyn”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 266-8.

²⁴ Yakup Kara (2012), **İslam Hukukunda Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 55-6.

²⁵ Cengiz Kallek & Süleyman Kaya, “Sak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 584-7.

²⁶ Cengiz Kallek, “Süftece”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 19-21.

²⁷ Celal Yeniçeri, “Cehbez”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 222-3.

I. BÖLÜM

DOĞASI, ÖZELLİKLERİ, FONKSİYONLARI VE TÜRLERİ AÇISINDAN PARA

A. PARANIN DOĞASI: PARAYI ORTAYA ÇIKARAN NEDENLER

İktisadi hayatta mübadele doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayrılır. Doğrudan mübadele takas veya trampa olarak da adlandırılan mübadele türüdür. Örneğin A, 2 ekmek karşılığında B'den 1 litre süt alır; iki taraf da ihtiyacını tek bir mübadele işlemiyle karşılamış olur. Dolaylı mübadelede ise taraflardan biri, diğerinin ihtiyacı olan mal veya hizmeti sağlarken diğer taraf, bir mübadele aracı olan parayı verir. Parayı alan taraf kendi ihtiyacı olan mal veya hizmeti başka bir dolaylı mübadele üzerinden temin eder.

Örneğin A, B'ye 10 ceviz verir ve karşılığında süt alır. B ise aldığı bu 10 cevizden 5'ini C'ye verir ve karşılığında ihtiyacı olan ekmeği alır. B, bu işlemler sonucunda ihtiyacı olan ekmeği tek bir doğrudan mübadele yerine iki adet dolaylı mübadeleyle karşılamış olur. İşte bu tip dolaylı mübadele işlemlerinde araç olarak kullanılan mala “para” adı verilir. Dolayısıyla para kavramı esasen bir şeyin kendisini değil, vasfını ifade eder. Bu örnekte para vasfına sahip olan (para işlevi gören) mal cevizdir.²⁸

Bir mübadele işleminde para olarak kullanılan bir malı diğer mallardan ayırt etmenin yollarından en önemlisi hangisinin tüketim amaçlı, hangisinin değişim amaçlı alındığına bakmaktır. Yukarıdaki örnekte A'ya verdiği süt karşılığında 10 adet ceviz alan B, bu cevizleri tüketmek için değil, başka bir mübadele işleminde kullanmak için almıştır. Bu elbette cevizlerin istenirse tüketilemeyeceğini göstermez. Fakat piyasada cevizin mübadele amacıyla el değiştirme sıklığı, tüketim amacıyla el değiştirme sıklığını geçtiği oranda cevizin para vasfı öne çıkmaya başlar.²⁹ Dolayısıyla para toplumsal yaşam içerisinde kendiliğinden ortaya çıkan bir olgudur. Parayı ortaya çıkartan başlıca sebepler takas işleminin içerdiği üç temel sorundur.

1. Karşılıklı İhtiyaçları Denk Getirme Sorunu

²⁸ Ludwig von Mises (1912), *The Theory of Money & Credit*, Yale University Press (1953), s. 30.

²⁹ Murray N. Rothbard (1963), *What Has Government Done to Our Money?*, Ludwig Von Mises Institute (2010), s. 6-10.

Paranın bilinmediği bir toplumda saçını kestirmek isteyen bir terzi, kendisine elbise diktirmek isteyen bir berber bulmak zorundadır. Buna karşılıklı ihtiyaçları denk getirme sorunu denir. Bu nedenle bir ekonomik düzende iktisadi aktörlerin karşılıklı ihtiyaçlarını tamamen doğrudan mübadele ile gidermeye devam etmesi neredeyse imkânsızdır. İktisadi aktörlerin ürettiği mal ve hizmetlerin bir miktar çeşitlenmesiyle birlikte bazı mallar kaçınılmaz olarak parasal amaçlarla kullanılmaya başlar. Bu son derece doğal ve kendiliğinden ortaya çıkan bir vakadır. Bu durumun mutlaka birileri tarafından düşünülmesi veya planlamasına gerek yoktur.

2. Bölünemeyen Mallar Sorunu

Bir attan başka bir şeye sahip olmayıp ekmek ve süt ihtiyacı bulunan bir kişi, paranın bilinmediği bir toplumda aç kalır. Atın sahibi onu bölemez. Bölirse değerinin çok büyük bir kısmını kaybeder. Atı verip 200 ekmek ve 100 litre süt alsa, aldığı ekmek ve sütlerin çoğu bayatlayacağı için büyük oranda zarar eder. Bu nedenle at gibi görece değeri yüksek olan malların bulunduğu bir ekonomide para amacıyla kullanılan mallara ihtiyaç duyulacağı için kısa süre içerisinde para ortaya çıkacaktır. Örneğin, at sahibi atını 100 kilo buğday karşılığında satacak, belki 10 kilo buğdayı kendisine ayırıp 90 kilosunu başka ihtiyaçlarını karşılamak üzere elinde çıkaracaktır. Bu uygulamada buğday parasal amaçla kullanılmıştır. Nitekim tarih boyunca buğday, arpa gibi tahılların sıklıkla para olarak kullanıldığına şahit olunmuştur.

3. Serveti Saklama Sorunu

Her gün ürettiği mallardan, ancak onları başka mal ve hizmetler karşılığında değiş tokuş ederek faydalanmak durumunda olan kişilerin böyle bir ekonomik düzende servetlerini saklama ve tasarruf etme imkânları olmaz. Böyle bir ekonomik düzende bir ekmek üreticisi hiçbir zaman bedeli örneğin 500 ekmeğe denk olan bir ineği satın alamaz. Her gün üretiminden 10 ekmek artırsa bile bu ekmekler zamanla bayatlayacağı için ihtiyacı olan meblağa ulaşmasının tek yolu ihtiyaç fazlası olan ekmeğini, birikime elverişli bir mal karşılığında mübadele etmesidir. Birikime elverişli olan bu malı inek satıcısının kabul etmesi için de bu malın, kendisinin de çok kolay satıp ihtiyacını karşılayabileceği bir mal olması gerekir.

Dolayısıyla insanların, üretilen serveti saklayarak daha sonra onunla kendileri için değerli olan başka mal ve hizmetleri temin edebilmesi de ancak para işlevine sahip mallarla

mümkün olabilmektedir. Bu durumda serveti saklamak için kullanılan mal, parasal bir işlevi yerine getirdiği için para olarak kabul edilir.

Bunlar paranın ortaya çıkmasının en önemli sebepleri olarak gösterilir. Bu sebepler esas olarak insanın, hayatta kalmak ve bunun için sürdürülebilir bir refah elde etmek gibi tabii ihtiyaçlarına dayanır. Dolayısıyla insanın olduğu her yerde bu ihtiyaçlar da olacağı için hacmi belli bir büyüklüğe ulaşmış her topluluk ister istemez alışverişlerinde para kullanmaya başlayacaktır. Bu nedenle para, daha önce belirtildiği gibi keşfe konu olan bir olgu değildir. Şartların olduğu her yerde insanların tanımlayarak veya tanımlamayarak kullanmaya başlayacağı bir şeydir.³⁰

Aslında mal para kullanan toplumlara dışarıdan bakıldığında para kullanımının takas işleminden pek farkı yok gibidir. Bir dolaylı mübadele işleminde doğrudan mübadeleden farklı olan şey, mübadeleyi yapan aktörlerin amacıdır. Örneğin, 10 kilo buğday karşılığında diktiği kıyafeti satan bir terzi, uzman olmayan bir gözlemciye göre takas yapmakta iken gerçekte büyük ihtimalle para kullanmaktadır. Çünkü buğday biriktirilebilen ve kolay satılabilen bir maldır ve terzinin tüketmek yerine daha sonra ihtiyaç duyacağı bir şeyi onunla satın alabileceği için ücreti buğday cinsinden kabul ediyor olması pek muhtemeldir.

Bu nedenle mal para kullanan toplumlar üzerinde yapılan takas ekonomisi ve para ekonomisi ayrımı aslında anlamlı bir ayrım değildir. Çünkü para, daha önce de belirtildiği gibi bizatihi bir şey değil, bir vasıftır. Bazı malların bu vasfa sahip olma ihtimali daha fazlayken bazılarının daha düşüktür. Bununla birlikte para konusunda toplumsal kabullerin önemli bir rol oynaması hasebiyle neyin para olup neyin olmayacağı nihai tahlilde yerel ve tarihsel olan beşeri tercihlerin sürekli değişen etkisi altındadır.

Bunun sonucu olarak tarih boyunca altın, gümüş, tunç ve bakır gibi değerli madenler; at, deve, sığır, koyun, vb. hayvanlar; kıymetli taşlar, deniz kabukları, boncuklar, kakao çekirdeği, şeker kamışı, buğday, arpa, vb. gibi tahıl türleri, meyve türleri, hayvan derileri, tuz, çay, tütün, baklagiller ve daha pek çok mal parasal amaçlarla kullanılmıştır.³¹

B. PARANIN ÖZELLİKLERİ

³⁰ Ali Keleş (1998), **İslam'a Göre Para Kavramı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 88.

³¹ Glyn Davies (1994), **A History of Money: From Ancient Times to the Present Day**, University of Wales Press (2002), s. 27.

Bir toplumda iktisadi aktörlerin belli bir malı parasal amaçlarla kullanabilmesi için o malda bazı özelliklerin arandığı gözlenmektedir. Bu özellikler dayanıklılık, bölünebilirlik, işlenebilirlik, homojenlik ve geçerlik olarak beş başlıkta özetlenebilir.

1. Dayanıklılık

Bir malın para vasfı taşıyabilmesi için mümkün olduğu kadar uzun süre yapısını ve/veya değerini kaybetmeden durabilmesi gerekir. Bu süre ne kadar uzunsa o malın parasal amaçlarla kullanılma ihtimali o kadar yüksek olur. Bu özellik para için olmazsa olmazdır. Hatta parasız bir ekonominin yaşaması pek mümkün olmadığından insanlar, doğrudan kullanım alanı hayli kısıtlı olan deniz kabukları, balina dişleri gibi ilginç maddeleri sırf dayanıklılığından ötürü para olarak kabul edebilmiş ve kullanabilmiştir. Bazı araştırmacılar deniz kabuklarının bu konuda hayli uzun bir tarihsel döneme damgasını vurduğunu tespit etmişlerdir.³² Bu örnekler bize aslında paranın sağladığı işlevlerin, insan hayatının vazgeçilmezleri arasında olduğunu göstermektedir.

Kağıt ve kaydî para türlerinin hakim olduğu günümüz parasal sisteminde paranın dayanıklılık özelliği, istikrarlı satın alım gücünde kendisini gösterir. Buna göre bir para cinsinden fiyatların uzun süre sabit veya sabite yakın seyretmesi söz konusu paranın sağlam para olma vasfına işaret eder. Sağlam para vasfı günümüzde uluslararası ekonomik özgürlük endekslerinin önemli kriterlerinden biri olarak kabul edilmektedir.³³

2. Bölünebilirlik

Paranın fonksiyonları bölümünde değineceğimiz, paranın ölçüm aracı olma fonksiyonu, para vasfı taşıyan malların bölünebilir olmasını zorunlu kılar. Burada bölünebilmeden kasıt, fiziksel değil, matematiksel bölünmeye elverişli değildir. Örneğin üzerinde yazılı (nominal) bir değeri olan altın, gümüş ve sair madenî paralar, üzerindeki değer yarısına sahip olan 2 adet aynı cinsten madenî parayla değiştirilebilir. Fakat doğal (işlenmemiş, som) madenî para (veya külçe) için aynı şey söz konusu değildir. Birincisi bölünebilirken ikincisi bölünemez.

³² Carl Menger (1871), **Principles of Economics**, Ludwig Von Mises Institute (2007), s. 271, 313. Davies (1994), **a.g.e.**, s. 36-7.

³³ Kanada merkezli Fraser enstitüsü tarafından hazırlanan itibarlı bir uluslararası özgürlük endeksi hakkında detaylı bilgi ve Türkiye'nin durumu hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. <http://www.liberal.org.tr/sayfa/2018-ekonomik-ozgurluk-endeksi-aciklandi,720.php> <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/approach> (Erişim tarihi: 11.11.2018)

Başka bir örnek vermek gerekirse 10 liralık bir banknotun 2 adet 5 liralık banknota çevrilebilmesi bölünebilirliğini gösterir. Aynı işlemi kağıt formundaki bir vadeli borç senedi üzerinde yapmak mümkün değilken, kaydî formdaki bir vadeli borç (banka hesabı) üzerinde yapmak mümkündür. Dolayısıyla bölünemeyen veya bölündüğünde değerini orantısız miktarlarda kaybeden malların, günlük işlemlerde para olarak kullanılması bölünebilen mallara kıyasla çok daha zordur. Dolayısıyla para olarak kullanılan şeylerde bu özellik aranmıştır.

Ancak, özellikle göçebe toplumlarda görüldüğü gibi, istisnai durumlarda bölünebilir olmamasına rağmen hayvanların para yerine kullanıldığı da bildirilmektedir.³⁴ Bunun birinci nedeni hayvanların tüketilmeksizin ve değerini kaybetmeksizin kendisinden (yün, süt, taşımacılık, vb. gibi) büyük faydalar elde edilebilmesi ve yavrulayarak kendi kendini çoğaltabilmesidir. İkinci nedeni ise hayvanların daha çok yüksek meblağlı mübadele işlemlerine konu edilmesidir. Nitekim altın, gümüş gibi değerli madenlerin para olarak kullanıldığı dönemlerde yüksek meblağlı işlemler yapmak (örneğin ev, arazi, vs. almak) için ağır miktarlarda değerli madeni taşıma problemi (riski ve maliyeti) söz konusudur. Hayvanlar ise kendi kendilerine hareket edebildiği, hatta sahibini bile sırtında taşıyabildiği için yüksek meblağlı mübadele işlemlerinde piyasa değeri üzerinden rahatlıkla alınıp satılarak işlem kolaylığı sağlamıştır. Bu nedenle hayvanlar tarih boyunca bu tip işlemlerde alınıp satıldığı gibi en elverişli servet biriktirme araçlarından da biri olagelmıştır.³⁵

3. İşlenebilirlik

Parasal amaçlarla kullanılacak bir malın değerinin hızlı bir şekilde ölçülebilmesi gerekir. Oysa herkes terazisini veya gerekli ölçüm cihazını her zaman yanında taşıyamaz ya da en azından bu işlemin maliyetinden kurtulmak ister. Bu durum insanları para vasfı taşıyan malların üzerine, onların değerini belirten bir işaret koyabilmenin yollarını aramaya sevk etmiştir. Bu nedenle zarar verilmeden işlenebilen mallar, parasal amaçlarla kullanılmaya daha elverişli görülmüştür. Değerli madenler eski zamanlarda bu özellik açısından diğer mal para çeşitlerine göre daha avantajlı olmuştur. Bu avantaj, madenlerin zaman içerisinde en çok tercih edilen para türleri olmasında büyük rol oynamıştır. Kağıt para türleri ise bu konuda madenlerden daha da avantajlı olduğu için kağıt teknolojisinin gelişmesine paralel olarak kağıt para türleri madenî paranın yerini almıştır.

³⁴ Menger (1871), a.g.e., s. 263.

³⁵ Davies (1994), a.g.e., s. 42-5.

Paranın işlenebilmesi yaygınlaştıkça para birimleri doğal (piyasa) değerleri üzerinden değil, nominal (sayısal) değerleri üzerinden alışverişe aracılık etmeye başlamış ve böylelikle tamamen nominal para birimlerinin egemen olduğu günümüz dünyasına ulaşılmıştır. Bugün resmî para olarak kullanılan kağıtların hepsinin üzerinde nominal değerler yer almakta, kaydı para türleri ise zaten sadece sayılardan ibaret olduğu için paranın işlenebilirlik düzeyinin maksimuma ulaştığı söylenebilir.

4. Homojenlik (Misîlik)

Parasal amaçlarla kullanılacak bir malın; aynı şekil, ağırlık ve hacme sahip olan bir diğeriyle tam olarak aynı değere sahip olması, yani birinin diğeri yerine kabul edilebilir olması gerekir. Bu tip mallara misî, standart ya da homojen mallar denir. Bu, özellikle paranın bölünebilmesi, bir hesap birimi olarak kullanılabilmesi ve daha da önemlisi, hesaba borç olarak kaydedilebilmesi için gereken bir vasıftır. Geçmişte homojen nitelikli gıda maddelerinin para olarak tercih edilmesinde, bu açıdan sahip oldukları özelliğin rolü büyüktür.

Yakın zamanlarda ise kağıt paranın, madenî para yerine tercih edilmeye başlanmasında da bu özelliğin güçlü bir rol oynadığı söylenebilir. Nitekim madenî paralar ne kadar birbirine benzer şekilde üretilse de gerek kullanımla eskimesi, gerek farklı zamanlarda farklı ağırlık ve ayarlara sahip partiler halinde yeniden piyasaya sürülmesi gibi nedenlerden dolayı ek bir değer tespit işlemi gerektirdiğinden, kağıt paralar kadar homojen görülmemiştir. Dolayısıyla para vasfı taşıyacak mallarda aranan homojenlik özelliği, zamanla kağıt paranın ve günümüzde olduğu gibi kaydı paranın yaygınlaşmasının arkasındaki en güçlü etkenlerden biridir. Nitekim orta çağlarda insanların mal para yerine kağıt para kullanmaya başlamasında, mal paranın değerini biçen ve bu iş için ücret alan kişilerin maliyetinden kurtulma düşüncesinin etkisi önemli olmuştur.

5. Geçerlik

Son olarak para vasfı taşıması beklenen malların toplumun geniş kesimleri tarafından yaygın şekilde biliniyor olması gerekir. Ancak buradan sonra bir ödeme aracı olarak da kabul edilmesi söz konusu olabilir. Örneğin cevizlerin para olarak kullanılması, öncelikle cevizlerin tüketim amacıyla talep edilmesine bağlıdır ki buradan bir ceviz piyasası ve ceviz fiyatı oluşsun. Eğer ceviz parasal özellikler taşıyan bir malsa zamanla sadece tüketim amacıyla değil, sahip olduğu piyasa değeri üzerinden parasal amaçlarla da ticaretin konusu olmaya

başlayacaktır. Ancak hali hazırda bir talebi bulunmayan malların doğal yollarla (zorlayıcı kanunlar olmaksızın) para haline gelmesi olası değildir.³⁶

Paranın genel bir geçerliğe, yani kabul edilirlğe sahip olması onu kavramsal açıdan kamuya mal eden bir unsurdur. Esasen paranın tarih boyunca bir politika aracı olmasının en önemli nedenlerinden biri de budur. Nitekim bir malın, belgenin veya herhangi bir şeyin toplumun geniş kesimleri tarafından para olarak kullanılması, bunun ilk sebebi ne olursa olsun, onun arzındaki ve fiyatındaki değişikliklerin artık herkesin mülkiyetini etkileyecek olmasından ötürü ona kamusal bir boyut kazandırmaktadır. O artık toplumun faaliyet gösterdiği tüm piyasalarda kullanılan ortak bir mübadele aracı ve hesap birimi olmuştur. Dolayısıyla belli aktörlerin, paranın arzında ve/veya değerinde yaratabileceği muhtemel değişikliklerin şu veya bu oranda bir denetime tabi olması yönündeki beklenti buradan kaynaklanmaktadır.

Geçerlik dışındaki tüm özelliklerin bir malda bulunması onu zorunlu olarak para haline getirmezken genel geçerlik hemen her zaman söz konusu malı para haline getirmiştir. Nitekim insanların tarih boyunca servetlerini saklama amacıyla satın aldıkları mallar, geri satılmak istendiğinde en kolay şekilde elden çıkarılabilecek olan mallar olmuştur. Bu nedenle şöyle denilmiştir: *“para olan her mal, mübadelede genel bir geçerliğe sahip olmalıdır ve mübadelede genel bir geçerliğe sahip olan her mal, para olarak adlandırılmalıdır.”*³⁷

C. PARANIN FONKSİYONLARI

1. Mübadeleyi Kolaylaştırması

Paranın bir mübadele aracı olarak kullanılması sayesinde karşılıklı ihtiyaçları denk getirme sorunu ortadan kalkar ve mübadele kolaylaşır. Buna bağlı olarak piyasadaki işlem hacmi de artar. Para bu konuda o kadar etkilidir ki onun elden ele geçişindeki hıza atfen likit (sıvı), likidite (akışkanlık) gibi ifadeler kullanılır. Paranın dolaşım hızı arttıkça toplumdaki üretim süreçleri tetiklendiği için toplumun gelir seviyesi yükselir. Bu da piyasadaki mal arzının artmasını teşvik ederek bolluk yaratır. Ayrıca para ile birlikte oluşan kredi müessesesi, gelişmiş ekonomilerin başlıca gereksinimi olan fon ihtiyacını karşılayarak mübadele hacminin daha da genişlemesine ve ona paralel miktarda istihdamın artmasına yol açar. Başka bir

³⁶ Hülsmann (2008), **a.g.e.**, s. 23.

³⁷ Irving Fisher (1911), **The Purchasing Power of Money**, New York, The Macmillan Company, s.2.

deyişle para elden ele geçtikçe onu kullananların ihtiyacını karşılamış ve zenginlik üretmiş olur.

2. Ortak Hesap Birimi Olması

Para sayesinde piyasada fiyat mefhumu ortaya çıkar. Bu sayede ekonominin farklı alanlarında sunulan tüm mal ve hizmetler, aynı birim değer üzerinden birbiriyle ölçülebilir ve mukayese edilebilir hale gelir. Bu, iktisadi planlama yapabilmek ve iktisadi kararlar alabilmek için bir ihtiyaçtır.

Birbiriyle çok alakasız olan mal ve hizmetlerin aynı birim değer üzerinden hesabının yapılamadığı ekonomilerde bütçe, maliyet, fizibilite gibi hesaplar yapılamayacağı için herhangi bir iktisadi projenin hayat bulması mümkün değildir. Para, fiyat mekanizmasını ortaya çıkartarak bu problemi çözer ve iktisadi kararlar almayı mümkün hale getirir. Para sayesinde insanlar, kaynaklarını nasıl verimli şekilde kullanabilir, böylece hem servetini daha iyi korur hem de toplumsal gelir seviyesinin yükselmesine katkı sağlamış olurlar.

3. Serveti Saklama Aracı Olması

İktisadi kalkınmanın olmazsa olmaz şartının sermaye birikimi olduğu söylenmektedir. Sermaye birikimi için de kısa vadede üretilen küçük değerlerin uzun vadeli olarak saklanabilmesine ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç en etkili şekilde para kullanarak giderilir. Toplumda geçerliği yüksek bir para ile servetin biriktirilebilmesi sayesinde sermaye oluşturmak mümkün hale gelir. Paranın genel bir servet biriktirme aracı olmasının en önemli sonucu budur. Bireyler kendi hayatlarına daha çok yatırım yapma imkânına kavuşurken tasarruf sahipleri de bir araya gelerek büyük çaplı iktisadi girişimlerde ortaklık kurabilir veya birbirlerinin yatırımcısı olabilirler.

Nitekim bir toplumun kalkınabilmesi iktisadi girişimlerin miktarına olduğu kadar çapına da bağlıdır. Zira büyük çaplı girişimler ölçek ekonomisini kullanarak geniş istihdam alanı yaratacağı için her bireyin çalışma hayatına daha etkili bir şekilde katılabilmesini sağlar. Başka bir deyişle bu, toplumda birey başına düşen “katma değer üretim kapasitesini” artırır. Dolayısıyla servet saklama özelliğine sahip bir para olmaksızın bunları gerçekleştirmek olası değildir.

D. PARANIN TÜRLERİ

Para, dayanağı (ortaya çıkması) bakımından doğal (natural) ve resmî (legal tender) para olmak üzere ikiye ayrılır. Fiziksel yapısı bakımından mal (commodity), kağıt (paper) ve kaydî (electronic) para olmak üzere üçe ayrılır. Mal türü para, reel ve nominal (certificate) olmak üzere, kağıt ve elektronik türden paralar ise temsili (substitute) ve itibarî (fiat) olmak üzere ikiye ayrılırlar. İtibarî para çoğunlukla bankalar tarafından, borca dayalı olarak üretildiği için çağdaş literatürde buna banka parası (deposit money) veya borç parası (credit money) da denildiği olur.

1. Dayanağı Bakımından Para Türleri

a. Doğal Para

Bir toplumda bazı mallar kendiliğinden para olarak kullanıldığında ortaya çıkan şeye “doğal para” adı verilir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi tarih boyunca doğal para olarak altın, gümüş, tunç ve bakır gibi değerli madenler; at, deve, sığır, koyun, vb. hayvanlar; buğday, arpa, vb. gibi tahıl türleri; kıymetli taşlar, deniz kabukları, boncuklar, kakao çekirdeği, şeker kamışı, ok başları, meyve türleri, hayvan derileri, tuz, çay, tütün ve başka tür çeşitli malların kullanıldığı bildirilmektedir.³⁸

Para tarihi üzerindeki araştırmalarda, kadim göçebe toplumlarında büyükbaş hayvanların parasal amaçlarla yaygın olarak kullanıldığı belirtilmektedir.³⁹ Bununla birlikte yerleşik toplumlarda dayanıklı gıda maddelerinin de uzun süre para olarak kullanıldığı bildirilmektedir. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte mal para türleri de çeşitlenmiştir.

Doğal para olgusu her devirde yaşamaya devam etmiştir. Sigara bunun güncel bir örneğidir. Sigara bugün hapisanelerde yaygın olarak parasal amaçlarla kullanılan bir maldır.⁴⁰ Ayrıca savaş veya benzeri yıkımların geçici bir süreyle bilinen para türlerini ortadan kaldırdığı toplumlarda (ör. ikinci dünya savaşı sonrası Almanya’da) insanların parasal işlemleri en çabuk ve kolay şekilde sigara ve alkol ürünleri üzerinden gerçekleştirmeye başladığı gözlenmiştir.⁴¹ Sigara ve alkol ürünlerinin dayanıklılığı, homojenliği ve bölünebilirliği böyle zaman ve mekanlarda bu ürünlerin doğal bir para olmasını kolaylaştırmıştır.

³⁸ Davies (1994), **a.g.e.**, s. 27.

³⁹ Menger (1871), **a.g.e.**, s. 263.

⁴⁰ David Graeber (2011), **Debt: The First 5,000 Years**, New York, Melville House Publishing, s.37.

⁴¹ Davies (1994), **a.g.e.**, s. 578.

Milton Friedman’ın 1950 yılında Almanya’da başından geçen bir olaya dair 1992 yılında katıldığı bir TV programındaki değerlendirmesi için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=V2FBgy45ksw>

Doğal para esasen sosyal bir olgudur.⁴² Şartların gerektirdiği her toplulukta doğal para türleri ortaya çıkar. Yeter ki orada mübadeleye konu olan mal ve hizmetlerde yeterli miktarda bir çeşitlilik, yani bir piyasa oluşmuş olsun. Doğal paranın kaynağı piyasadır ve doğal para bazen tüketime de konu olabilen bir mal olma vasfına sahiptir.⁴³ Para olgusunun tarihte ilk kez doğal para türleriyle tecrübe edildiğini savunan para teorisine literatürde piyasacı para teorisi (market theory of money) denmektedir.⁴⁴

b. Resmî Para

Resmî para, devlet otoritesine bağlı kurumlar tarafından üretilen paradır. Bir bölge üzerinde meşru yaptırım gücüne sahip organ olarak tanımlanan devlet,⁴⁵ uygun gördüğü bir malı resmî para olarak belirler ve sahip olduğu kamusal gücü kullanarak iktisadi aktörleri, ödemelerde bu parayı kabul etmeye zorlar. Bu zorlamaya çoğu zaman, piyasadaki diğer para türlerini aşamalı olarak yasaklama girişimi eşlik eder ve zamanla devletin imtiyaz sağladığı para türünün arzı bollaşırken diğer para türleri piyasadan kaybolur. Bunun bir sonucu olarak paranın piyasası doğal ve rekabetçi, sunî ve tekelci bir piyasa haline gelmiş olur.

Resmi para üretiminin en önemli nedeni devletin ekonomik faaliyetleri planlama arzusudur. Çok sayıda para biriminin bulunduğu bir ekonomide bunu yapmak nispeten zor olacağı için herkesin kabul ettiği (veya etmek zorunda bırakıldığı) tek bir para, devlet açısından hem planlamayı hem de vergi gelirlerinin tasarrufunu kolaylaştırır. Üstelik devletin imtiyaz tanıdığı özel üreticilerin bu imtiyaz karşılığında devlete sağlayabileceği ek menfaatler söz konusu olur.⁴⁶ Bu uygulama aynı zamanda bir ya da birkaç para üreticisini diğerlerinin rekabetine karşı koruma anlamı taşıdığından ötürü klasik bir korumacı iktisat politikasının yol açtığı sonuçları da barındırır. Dolayısıyla resmî paranın kaynağı bireylerin doğal tercihlerinin belirlediği piyasa dinamikleri değil, kamu otoritesinin tek taraflı olarak alıp topluma dayattığı

⁴² Carl Menger (1892), **On the Origins of Money**, Ludwig Von Mises Institute (2009), s. 51.

Sabri Orman (2014), **Gazali'nin İktisat Felsefesi**, İstanbul, İnsan Yayınları, s. 162.

Hülsmann (2008), **a.g.e.**, s.26.

⁴³ Hülsmann (2008), **a.g.e.**, s. 24-27.

⁴⁴ John Hicks (1989), **A Market Theory of Money**, New York, Oxford University Press (2007).

⁴⁵ Max Weber (1919), "Politics as a Vocation", **The Vocation Lectures**, Ed. Dawid Owen, Tracy B. Strong, Çev. Rodney Livingstone, Cambridge, Hackett Publishing Company (2004), s. 33-4.

⁴⁶ Birden fazla bankanın banknot ürettiği bir piyasada devletin herhangi bir sebeple bu banknotlardan birini "resmî para" ilan etmesi söz konusu olduğunda tüm bankaların bu imtiyazı elde etmek için devlete sunabileceği faydaları gündeme getirmesi ve devletin buna göre tercihte bulunması doğaldır.

siyasi kararda yatar.⁴⁷ Paranın tarihte ilk kez devletlerle birlikte ortaya çıktığını savunan para teorisine devletçi para teorisi (state theory of money) denir.⁴⁸

2. Fiziksel Yapısı Bakımından Para Türleri

a. Mal Para

Özünde tüketime konu olan veya doğal bir kullanım alanı bulunan malların para olarak da kullanılmasıyla ortaya çıkan para türüne mal para (commodity money) denir. Altın, gümüş, buğday, tuz, hayvanlar, vd. birer mal paradır. Bu mallar parasal amaçlarla kullanılabildiği gibi tüketim amacıyla da kullanılabilir. Doğal olan paralar genelde mal türü paralardır. Bu tür paraların değerleri bazen üzerinde yazılı olmuş bazen de piyasa değeri üzerinden işlem görmüştür.

Doğal ve mal türü bir para olan madenî paralar, işlenerek üzerine belli bir değer konduğunda nominal para vasfı kazanmış olur. Üzerinde değer ifadesi bulunan madeni paraya sikke denir.⁴⁹ Sikkeler, fiyatının piyasa tarafından (tartılarak, ölçülerek, vs.) değil, üzerinde yazan sayısal değere (face value) göre belirlendiği paralardır. Bu tür paralar ticari işlemlerde kolaylık sağlar, fakat bununla birlikte parayı darp eden ve nominal değerini belirleyen kurumlara (devlet ya da özel para üreticileri), paranın gerçek (piyasa) değerini nominal değerine nispetle düşürmek suretiyle gayrimeşru kazanç elde etme (tağşiş) fırsatı sunar.

Bu sorunu dizginlemek için paranın ayarını kanun yoluyla belirlemek ya da rekabetçi para üretimine izin vermek gibi çözümler öne atılmıştır. Bu olmadığı takdirde para üreticilerinin bir yandan sürekli para üretirken diğer yandan paranın değerini düşürmesine, yani enflasyona ve para üreticilerinin halkı dolaylı yoldan sömürmelerine yol açabilir.⁵⁰

Arkeolojik çalışmalarda keşfedilen ve müzelerde sergilenen paralar (ör. Lidya parası) birer resmî mal para örneğidir. Bu paraların müzelerde bulunması onların tarihi önemine işaret eder, fakat bu durum bu paraların mutlaka en eski resmî nitelikli para olduklarını göstermez. Nitekim üzerinde herhangi bir yazı, işaret olmayan bir altın, gümüş parçası bulursa bu da aslında para olmasına rağmen tarihi bir eser sayılmayacağı için para tarihine

⁴⁷ Hülsmann (2008), **a.g.e.**, s. 27.

⁴⁸ Georg Friedrich Knapp (1905), **The State Theory of Money**, Çev. J. Bonar ve H. M. Lucas, Londra, Macmillan & Company Ltd. (1924)

⁴⁹ İbni Haldun'un belirttiğine göre sikke kelimesinin özgün anlamı madeni parayı darp ederken kullanılan damga aletini ifade eder. Bu kelime zamanla “damgalanmış para” anlamında kullanılır olmuştur. Bkz. İbni Haldun (1377), **The Muqaddimah: An Introduction to History**, Çev. Franz Rosenthal, Princeton University Press (1989), 9. Baskı, Cilt: 1, s. 216-7.

⁵⁰ Hülsmann (2008), **a.g.e.**, s. 89-90.

yönelik bir araştırmaya konu edilmez.⁵¹ Bu nedenle bulunan en eski resmî paraların, aslında “en eski” paralar olmadığı, para tarihinin nispeten yeni örnekleri olduğu söylenebilir. Nitekim resmî madenî para türleri hala bozukluk formunda kullanılmaktayken, doğal madenî para kullanımı neredeyse her yerde son bulmuştur.⁵²

Bazı kaynakların mal para sistemlerini monometalizm, bimetalizm kavramları para teorisi açısından bir anlam ifade etmemektedir.⁵³ Monometalizm, tek tip madenî paranın dolaşımında olduğu toplumları, bimetalizm ise iki tip madenî paranın dolaşımında olduğu toplumları ifade etmek için kullanılır. Fakat bir toplumda tedavül eden madenî para çeşitlerinin sayısı, (aralarındaki kuru sabitleme vb. gibi politik müdahalelerin olmadığı bir durumda) para üretiminde söz konusu olan iktisadi faktörleri etkileyen bir durum değildir. Çünkü mal para, madenî paradan ibaret değildir. Mal paradan daha önemli olan husus, üretimi çok daha düşük maliyete sahip olan ikame paraların üretim ve işlem hacmidir.

b. Kağıt Para

Kağıt parayı temsili ve itibari olmak üzere iki başlıkta ele almak gerekir.

Temsili kağıt para, özü itibariyle yalnızca bir belge olup mübadele değeri, üzerinde yazılı miktarda temsil ettiği para türüne çevrilebilir olmasından ileri gelen para türüdür. Temsili kağıt para, temsil ettiği paranın yerine kullanılan bir belge, esasen bir borç belgesi olduğu için ona ikame para da denilmiştir.

Kağıt para, günümüzde resmî veya özel bankalar tarafından sağlanan para ikamelerinde görülür. Bu nedenle “banka belgesi” anlamına gelen “banknot” ifadesi kağıt para ile özdeşleşmiştir. Ayrıca piyasada yaygın bir tedavül imkânına sahip olan her türden çek ve senet de işlevsel bakımdan kağıt paradır. Kağıt türünde paranın ortaya çıkış sebepleri; üretim maliyetinin çok düşük olması, kolay taşınabilmesi, üzerine istenen miktarın yazılabilmesi ve bu nedenle kolay kullanılabilmesidir.⁵⁴ Nitekim, kağıt paraların tarihsel açıdan ilk örnekleri olan nama yazılı çekler, mal para türlerine göre çok daha güvenli paralar olarak görülmüştür. Bu tür paraların iktisadi hayata yönelik olumsuz etkileri ise kağıt parayı sağlayan kuruluşların (resmî ya da ticari bankalar), karşılık (rezerv) oranlarını beklenmedik

⁵¹ Bu tip paralar bulunduğunda, genelde piyasa değeri karşılığında satılarak işlevine kaldığı yerden devam eder. Bu açıdan değerli madenler bir bakıma “evrensel/daimi para” niteliğine sahiptir.

⁵² John M. Keynes (1930), *A Treatise on Money*, Book I, Cambridge University Press (2013), s. 12.

⁵³ Michael D. Bordo, Anna J. Schwartz (1984), *A Retrospective on the Classical Gold Standard, 1821-1931*, The University of Chicago Press, s. 13, 27, 409.

⁵⁴ Hülsmann (2008), *a.g.e.*, s. 29-30.

şekilde azaltarak para arzının şişmesine, genel fiyat düzeyinin yükselmesine ve dolayısıyla insanların mallarının değer kaybetmesine neden olmasıdır.⁵⁵

Kolaylığından veya kamunun zorunlu tutması sebebiyle ikame kağıt para kullanmaya başladıkça temel para zamanla ortadan kaybolur, ikame parayı piyasaya süren kuruluşlar karşılıksız para üreterek senyoraj geliri elde eder, bunun sonucunda oluşan enflasyondan ötürü para üreticileri dışındaki tüm aktörler yoksullaşır. Bunun yıkıcı etkilerinin önlenmesi ise para üretiminin rekabetçi bir piyasa ile denetim altına alınmasına, imtiyazların ve tekelci müdahalelerin kaldırılmasına bağlı olduğu söylenmektedir.⁵⁶

Temsilî kağıt paranın daha ileri bir versiyonu olan itibarî kağıt para, temel paraya çevrilme imkânından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılmış olan kağıt paradır. İtibarî para, mübadele değerini sadece üzerinde yazan nominal değer kanun yoluyla alıcısına dayatılmasından alır. Bu, gerçekte bir karşılığı bulunmadığı halde iktisadi aktörlerin parayı üreten otoriteye (çoğu zaman devlet) itibar etmesinden ötürü değer verilen bir para türüdür. Günümüzde dünyada dolaşımda olan kağıt paralar (dolar, avro, lira, vb.) bu türdendir.

İtibarî kağıt para sisteminin avantajı, parayı üreten otoriteye neredeyse sınırsız para yaratma imkânı tanınmasıdır. Bu tür parayı savunanlar bunun fiyat istikrarında etkili bir araç, kriz zamanlarında ise hayat kurtarabilen bir güç olduğuna vurgu yaparlar.⁵⁷ Dezavantajı ise parayı üreten otoritenin dışında kalan herkesin sahip olduğu zenginlik ve servetin, (para miktarındaki hızlı değişikliklerden ötürü) sürekli dalgalanan riskli bir süreç ile karşı karşıya kalmış olmasıdır. Dolayısıyla itibarî paranın, toplam para hacmi içerisinde büyük bir orana sahip olduğu ekonomilerde fiyat istikrarsızlığı neredeyse kaçınılmazdır.

Bir ekonomideki para otoritelerinin daha çok para üretmesi, toplam para miktarının (para arzı) mal ve hizmetlere nazaran daha hızlı artış göstermesine, paranın bu nedenle satın alım gücünün düşmesine, başka bir deyişle fiyatların artmasına neden olabilir. Bu süreçte paranın fiziksel varlığı değilse de satın alım gücü para üreticilerine doğru transfer edilmiş olur. İtibarî para rejiminin hâkim olduğu ekonomilerde başka para türlerinin kullanımı,

⁵⁵ Friedrich A. von Hayek (1933), **Monetary Theory and the Trade Cycle**, New York, Sentry Press, s. 147, 151-152.

⁵⁶ George Selgin (2013), **The Rise and Fall of the Gold Standard in the US**, Cato Institute, Policy Analysis No.729, s. 21.

⁵⁷ John M. Keynes (1930), **A Treatise on Money**, Book I, Cambridge University Press (2013), s. 151-2. Forest Capie, Geoffrey E. Wood (1986), **Financial Crises and the World Banking System**, Londra, The Macmillan Press (1990), s. 174.

genelde kanun marifetiyle caydırıldığı için bu tip suiistimallerden kaçışın mümkün olmadığı ileri sürülmektedir.⁵⁸

c. Kaydî Para

Kaydî para, fiziksel bir varlık yerine muhasebe defterlerindeki borç-alacak kayıtlarının mübadele edilmesiyle oluşan para türüdür. Kaydî para eskiden banka hesabındaki alacağın çek, havale, ödeme emri gibi araçlar vasıtasıyla kullanılmasına imkân veren, borca dayalı temsili kağıtlardan ibaret iken; günümüzde gelişen teknoloji sayesinde sanal ortamda kullanılabilir hale gelmiştir. Bu nedenle kaydî para, kağıt paraya çevrilebilir bir belge (çek) ya da bilgi formunda olabilmektedir. Dolayısıyla kaydî para esasen bankalar vasıtasıyla üretilen, fiziksel formu değişken olan özel bir itibarî satın alım gücünü ifade eder. Kaydî para ile alışveriş yapmak banka nezdindeki alacağın temliki (havale edilmesi) anlamına gelir.⁵⁹

Çağımızda bankalar, müşterilerine sundukları krediyi genellikle elektronik ortamda sağlarlar. Bu krediler resmî kağıt paranın ikamesi olup, istendiğinde ona çevrilebilir. Fakat pek çok insan taşıma, saklama ve kullanma kolaylığı bakımından parayı hesap üzerinde kullanmayı tercih ettiği için bankalar bu kaydî para üzerinden işlem yaparlar. Kısmî rezerv bankacılığında kaydî para, ikame olma vasfını kısmen kaybeder. Bu noktada piyasa tarafından itibar edilen şey sadece banka hesaplarında görülen ve hukuki anlamı bir yükümlülük (borç) ilişkisini ifade eden mevduatın banka tarafından, istendiğinde temel para cinsinde ödenebileceğine duyulan güven ya da söz konusu bankanın ödeme gücüdür. Yoksa kaydî paranın karşılığı tümüyle banka kasasında temel para cinsinden mevcut değildir. Bu kaydî parayı kullanarak işlem yapmak teorik açıdan bir borç senedini alıp satmak gibidir.

Finans piyasalarında mübadele edilen menkul kıymetlerin (sermaye ve para piyasası ürünlerinin) de birer kaydî para olduğu düşünülebilir. Fakat bu ürünlerin tedavül alanı sınırlı, iktisadî aktörlerin geneli nezdindeki geçerliği de zayıftır. Bu nedenle bu tür kıymetli evraklar genelde para tanımının dışında tutulmuştur.

Kaydî para, dünya genelindeki para hacminin büyük bölümünü oluşturmaktadır. İnsanlar artık bankaların sunduğu teknolojik altyapı sayesinde mal veya kağıt para yerine bankalar nezdindeki alacaklarını mübadele aracı olarak kullanmaktadır. Bu durumda her

⁵⁸ Lawrence H. White (1983), “Competitive Money”, *Cato Journal*, C.3, S.1, s. 296 (281-304).

⁵⁹ Bu paraya literatürde bazen kredi parası (credit money) olarak atıfta bulunulur. Bankalarla yapılan vadeli ve vadesiz mevduat işlemleri güncel hukuki mevzuata göre kredi (borç) alışverişi hükmündedir. Bu nedenle bankaya para yatırmak aslında bankaya borç vermek, para çekmek aslında verilen borcu geri almaktır. Çek, havale, EFT gibi işlemler de hukuken birer borç transferinden ibarettir.

alacak için söz konusu olabilecek “geri ödenmeme riski”, kaydî paranın servet saklama işlevini yerine getirememe riskine tekabül eder. Finans sektörü genelde borç alım-satımına dayalı olarak işlediği için belli sayıda aktörün borçlarını ödeyememesi halinde bankalar ve finans şirketlerinde parası (alacağı) olanların parası bir anda işlevini yitirebilmekte, yani yok olabilmektedir. Finansal krizleri ortaya çıkaran temel sebebin kabaca bu durum olduğunu söyleyebiliriz.

Kripto Para

2000’li yılların başından itibaren özel bir itibari kaydî para türü olarak niteleyebileceğimiz kripto paralar dünya genelinde popülerlik kazanmıştır. En çok işlem görenler arasında Bitcoin, Litecoin, Ethereum, Ripple gibi markaları bulunan kripto paraların en önemli ayırt edici özellikleri merkezi bir otorite tarafından üretilmemesi ve resmî paranın bir ikamesi olmadığı için ondaki değer kayıplarından aynı yönde etkilenmemesidir. Kripto paraların mübadele değeri tamamen kendisine olan talebe göre oluşmakta, tek bir üreticisi bulunmadığı için fiyatına yönelik iradi müdahaleler de söz konusu olmamaktadır.

Olumlu özellikleri içinde düşük işlem maliyetleri, yüksek işlem hızı, yoksullukla mücadelede güçlü bir araç olma ihtimali, merkezî itibari para üretiminin yol açtığı olumsuz sonuçlardan (enflasyon, vs.) kaçınma imkânı, finansal ve teknolojik inovasyonu tetiklemesi gibi konulardan bahsedilen kripto paralarda dalgalı fiyatlar, yasal korumanın bulunmaması, güvenlik ihlalleri ve suç amaçlı kullanım gibi risklerden de bahsedilmektedir. Bazı yazarlar kripto paraların mevcut durumdaki riskleri azaldıkça geleceğin resmî parası olma yoluna gireceğini öngörmekte, bu işte erken davranarak bu paraları resmen tanıyan devletlerin ise kazançlı çıkacağını ifade etmektedir.⁶⁰

⁶⁰ Jerry Brito, Andrea Castillo (2016), **Bitcoin: A Primer for Policymakers**, George Mason University Mercatus Center.

Süleyman Kaya (2018), “Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi”, Sakarya Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSEFAM), s. 11-3.

Buraya kadar ayırt edici özellikleri izah edilen para türleri bir tablo yardımıyla şu şekilde ifade edilebilir.

Tablo 1.1: Para Türleri

Mal Para			
Doğal Mal Para		Resmî Mal Para	
- Gıda maddeleri - Som (işlenmemiş) madenler - Hayvanlar - Muhtelif dayanıklı emtia		- Standart devlet sikkeleri - Standart maden külçeleri	
Kağıt Para			
Doğal Kağıt Para		Resmî Kağıt Para	
Doğal Temsili Kağıt Para	Doğal İtibari Kağıt Para	Resmî Temsili Kağıt Para	Resmî İtibari Kağıt Para
<i>Temel para cinsinde</i> - Banka kağıt parası (özel banknot) - Çek/senet, ödeme emri, vb. - Satılabilir her tür kıymetli evrak (tahvil, vb.)	- Bazı özel firmaların maaş öderken ürettiği kıymetli evraklar - Satılabilir özel üretim gıda kuponları, yemek fişleri, hediye kuponları, vb.	<i>Madeni temel para cinsinde</i> - Maden standardına dayalı devlet tahvili veya MB banknotu - Resmî üretim gıda kuponları ve diğer kıymetli evraklar	- Karşılıksız MB banknotu (mevcut resmî kağıt paralar)
Kaydî Para			
Doğal Kaydî Para		Resmî Kaydî Para	
Doğal Temsili Kaydî Para	Doğal İtibari Kaydî Para	Resmî Temsili Kaydî Para	Resmî İtibari Kaydî Para
<i>Temel para cinsinde</i> - Banka kaydî parası (mevduat hesapları) - Satılabilir her tür alacak kaydı (tahvil, vb.)	- Özel üretim kripto para türleri (Bitcoin, vb.) - Satılabilir sanal para türleri	<i>Temel para cinsinde</i> - Merkez bankası kaydî rezervleri - Kaydî devlet tahvili ve hazine bonusu	- Resmî üretim kripto para türleri (Henüz yok)

II. BÖLÜM

PARA ÜRETİMİNİN İKTİSADİ AÇIDAN ANALİZİ

A. MAL (BANKACILIK DIŞI) PARA ÜRETİMİ

Nominal bir değere sahip olmayan (doğal) mal para türlerinin üretimi, klasik mal üretiminden farklı bir tarafı yoktur. Örneğin para vasfına sahip olan arpa, buğday gibi gıda maddelerinin üretimi iktisadi analiz içerisinde tarımın bir parçası, hayvanların üretimi ise hayvancılığın bir parçası olarak değerlendirileceğinden ötürü iktisadi sisteme hâkim olan genel prensiplerden farklı bir kurala tabi olmayacaktır. Dolayısıyla ekonomiye mal paranın hâkim olduğu durumlarda para, piyasa talebine göre üretileceğinden bugün anladığımız manada bir parasal genişleme (enflasyon) ya da daralmadan (deflasyon) bahsedilemez.

Değerli madenlerin para olarak kullanıldığı durumlarda da aynı şey geçerlidir. Bu madenlerin ve onlardan üretilen küçük parçaların parasal amaçlarla kullanılma talebi, bu malların arzında belirleyici temel etken olacağından para arzı, piyasadaki efektif talep tarafından denetim altında tutulmuş olur. Bu durum para arzında doğal bir istikrar sağlar.

Mal paranın kullanıldığı toplumlarda para üretimi tamamıyla iktisadi aktörlerin parasal fonksiyonlara (mübadele aracı, servet saklama) duyduğu ihtiyaca paralel bir seyir izleyeceği için iktisadi açıdan istikrara hizmet eder. Ancak değerli madenlerin gerçek (piyasa) değeri üzerinden değil de nominal değeri üzerinden mübadele edildiği durumlar bundan farklıdır. Bu noktada söz konusu mal paranın doğal veya resmî olması durumuna göre farklı sonuçlar gündeme gelebilir.

Değerli madenlerden oluşan paranın ilk kez Lidyalılar döneminde ortaya çıktığına dair yaygın kanaat güçlü bir bilimsel temele sahip değildir.⁶¹ Paranın neden keşfe konu olamayacak bir iktisadi realite olduğunu ilgili başlıkta izah etmiş olmakla birlikte bu görüşün barındırdığı hatayı fark edebilmek için para teorisi ya da derin bir iktisat bilgisine de gerek

⁶¹ Geoffrey Ingham (2000), “Babylonian Madness: On the Historical and Sociological Origins of Money”, **What is Money**, Ed. John Smithin, Routledge International Studies in Money and Banking, s. 27 (16-41). Davies (1994), **a.g.e.**, s. 61-5. Tekin (2009), “Sikke”, s. 179.

olmadığı kanaatindeyiz. Bunun için Lidya krallığının yaşadığı dönemden daha eski tarihlere ait bazı eserleri incelemek yeterlidir.

Örneğin arkeoloji çalışmalarının ulaştığı en eski metinlerden bazıları Sümerlerin kanun metinleridir. Bu kanun metinlerinden M.Ö. 21'inci yüzyıla tarihlendirilen Ur-Nammu kanunlarında Şekel, Mina ve Talan adında 3 ayrı para biriminin birbirleriyle hangi oranlarda mübadele edileceğine dair bilgiler yer almakta ve bu para birimlerini üzerinden cezai müeyyideler tespit edilmektedir.⁶² Aynı tür para birimlerine M.Ö. 18'inci yüzyıla tarihlendirilen Hammurabi kanunlarında da rastlanmakta, buna ek olarak küçük mübadelelerde mısır tanelerinin de para olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır.⁶³ Ayrıca Eski Ahit'in de pek çok yerinde altın ve gümüş paranın ağırlık birimi olarak "talan" ve "şekel" ifadeleri geçmektedir.⁶⁴ Homeros'un meşhur İliad romanını yazdığı tarihlerde de altın para birimi için "talan" kavramının kullanıldığı görülmektedir.⁶⁵

Yine M.Ö. 21'inci yüzyıla tarihlendirilen Gılgamış destanında da bahsi geçen Şekel, Mina ve Talan para birimlerinin 1/60 oranında birbirine denk olduğu görülmektedir. Buna göre 1 talan 60 mina, 1 mina 60 şekel olarak hesaplanmakta, fakat bu birimler diğer antik medeniyetlerde daha farklı değerlerde de karşımıza çıkabilmektedir.⁶⁶ Esasında birer ağırlık birimi olduğu anlaşılan talan, mina ve şekel kelimelerinin karşılık geldiği değerlerin, bahsi geçen kanun metinlerinde bazen bir diğeri cinsinden belirlenmesi, bunların nominal birer para birimine de dönüşmüş olabileceğini düşündürmektedir.⁶⁷ Böyle bir düzenlemenin yapılma amacı yüksek ihtimalle kamu otoritesinin taşıdığı üzerinden kazanç devşirme arzusu olduğu düşünülebilir. Nitekim paraya nominal bir özellik katmaksızın taşıdığı yapmak ve paradan para kazanmak mümkün değildir.

M.Ö. 21'inci yüzyılda dahi değerli madenlerin hem de nominal fiyatlandırma ile para vasfı kazanmış olması bize doğal paranın sanılandan hayli daha eski bir vaka olduğunu göstermektedir. Örneğin yukarıda bahsi geçen metinden 500 yıl önce, yani M.Ö. 26'ncı yüzyıla tarihlendirilen Şuruppak emirlerinde dahi borç işlemlerinden bahsedildiği

⁶² **The Code of Ur-Nammu** (MÖ.21.yy), <https://goo.gl/vPEmNn>.

Samuel Noah Kramer (1963), **The Sumerians**, The University of Chicago Press, s. 107.

⁶³ **The Code of Hammurabi** (MÖ.18.yy), <http://www.constitution.org/ime/hammurabi.pdf>, s. 29-35.

⁶⁴ **Eski Ahit** (MÖ.16.yy), Çıkış Kitabı 38:24-31.

⁶⁵ **Iliad** (MÖ.8.yy), <https://www.planetebook.com/ebooks/The-Iliad.pdf>, s. 162-6.

⁶⁶ **The Epic of Gilgamesh** (MÖ.21.yy), Çev. Andrew George, Penguin Books (2000), s. 173-82.

Jack Weatherford (1997), **Para**, Çev. İnönü Korkmaz, İstanbul: Maya Kitap (2019), s. 41'deki çevirmen notu.

⁶⁷ Madenî paraları ağırlık birimleriyle isimlendirmek bir süre sonra kaçınılmaz olarak söz konusu parayı nominal para haline getirir. Bunun nasıl olduğunu görmek için bkz. "Özel Mal Para Üretimi".

görülmektedir.⁶⁸ Şuruppak metinlerinin Tufan öncesi dönemden kaldığı, hatta Hz. Nuh’a babası tarafından miras bırakılmış talimatlar olduğu yönünde yorumlar mevcuttur.⁶⁹ Dolayısıyla paranın, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, insanlık tarihi kadar eski bir vaka olduğu tarihsel veriler ışığında da görülebilmektedir.

Bu durumu para üzerine yazdığı eserde Keynes de itiraf etmektedir. Ona göre para, uygarlığın diğer ayrılmaz unsurları gibi, sanılanın aksine çok daha uzun geçmişe sahip bir kurumdur. Onun ifadesiyle paranın kökeni, “buzullar erirken sislere karışmıştır”. Bilinen en eski para örneği olarak gösterilen M.Ö. 6’ncı yüzyılın Lidya’sına ve Atina’sına ait paralar ise madenî para olgusunun nispeten modern sayılabilecek imtiyazlı resmî üretimlerine dair örneklerden ibarettir.⁷⁰

1. Özel Mal Para Üretimi

Değerli madenleri para amacıyla piyasaya sunma işi ilk olarak özel üreticiler tarafından yapılmış, daha sonra bu iş devletlerin tekeline girmiştir.⁷¹ Fakat bu durum özel para üreticilerini işsiz bırakmamıştır. Nitekim farklı ülkelerin para birimlerinin dolaşımında olduğu piyasalarda paranın ağırlık ve ayarının tespit edilmesine ve paranın parayla mübadelesini yapacak kişilere ihtiyaç vardır.⁷² Bu nedenle sarraflık, hem paradan ve para olarak kullanılan değerli madenlerden anlayan, hem de para mübadelesi yapan, yani bir anlamda paranın güvenilirliğini temin eden kişileri ifade etmektedir.⁷³ Devletler bizzat kendilerinden kaynaklanan risklere karşı güvence sağlayamadığı için bu ihtiyacı gidermekte yetersiz kaldığından sarraflık mesleği, 20’nci yüzyılda itibari kağıt para rejimine geçilinceye kadar tüm ekonomilerin hayati bir ihtiyacını karşılamıştır.

Para üretimini tekelleştirmiş olan devletler bu işten sağlanabilecek muazzam kazancın farkına vardığı ancak sarraflar devletin işini zorlaştırdığı için, devletler, para sertifikasyonu

⁶⁸ **Instructions of Shuruppak**, <https://goo.gl/GZ6xxd>, s. 2.

⁶⁹ Bu metinlerde Ziusudra ya da Ziusudra olarak geçen kişinin başından geçen Tufan olayına ilişkin bilgiler, Gılgamış destanında Utnapiştım, Akad mitolojisinde Atrahasis, Hint mitolojisinde Manu, Çin mitolojisinde Yao, Yunan mitolojisinde Deucalion, Eski Ahit ve Kuran’da Nuh Peygamber olarak bilinen şahsiyetlerin başından geçen Tufan olayına ilişkin bilgilerle pek çok yönden örtüşmektedir.

⁷⁰ John M. Keynes (1930), **A Treatise on Money**, Book I, Cambridge University Press (2013), s. 12.

⁷¹ Arthur Burns (1927), **Money and Monetary Policy in Early Times**, London: Billing and Sons Ltd., s.75-7. Gunnar Heinsohn & Otto Steiger (2000). “The Property Theory of Interest and Money”, **What is Money**, Ed. John Smithin, Londra: Routledge (2002), s. 88.

⁷² Eski dilde madenî paraları tartıp inceleyerek değerini tespit eden kişilere “vezzan”, hem bu işi hem de gerektiğinde para değişimi yapan kişilere ise “sarraf” denirdi. Bkz. Bozkurt & Akyıldız (2009), “sarraflık”, s. 163.

⁷³ Bir deyim olan “insan sarrafı” ifadesi de buna benzer şekilde insanları iyi tanıyan, bir görüşte onların niyetini anlayan kişiler için kullanılmaktadır.

işini de kontrol altına almak ve piyasaya güven aşılacak amacıyla resmî paraları bilinen ağırlık birimleriyle isimlendirmeye başlamıştır. Günümüzdeki meşhur para birimlerinin (pound, mark, frank, lira, dirhem, vb.) pek çoğu etimolojik olarak ağırlık birimlerine denk gelmektedir.⁷⁴ Bu birimler ilk zamanlarda söz konusu madenî paranın ağırlığını nitelemekten zamanla bu özelliğini kaybetmiş ve nominal para birimlerini ifade eden birer özel isim haline gelmiştir.

Bu sürecin bu şekilde gelişmesi aslında para teorisi açısından izah edilebilir bir durumdur. Örnek verecek olursak, 1 gram ağırlığa sahip altın paranın “gram” olarak isimlendirilmesi son derece yanıltıcıdır. Çünkü 1 gram som altın parçası ile yine 1 gram ağırlığında altın sikkenin değeri, para üretiminin gerektirdiği işçilik ve sair maliyetlerden ötürü aynı değildir. Bunların ilki hammadde, ikincisi ise üründür. Bu nedenle yeni üretilen paranın 1 gram som altından fazlasını satın alabilmesi gerekir ki bu durum bir karışıklığa yol açar. Bu nedenle eğer bir para birimi aynı dildeki bir ağırlık birimiyle ifade ediliyorsa içindeki değerli maden miktarı belirtilen sayısal değerden kesinlikle daha az olmak durumundadır. Bu durum belli derecede taşışşı meşru hatta zorunlu kıldığı ve bu konuda kural geliştirmeyi zorlaştırdığı için bu noktadan sonra taşışşın önünü almak imkânsız hale gelir.

Dolayısıyla madenî paralara ağırlık birimlerinin ismini verme uygulaması ya da hatası, madenî paranın ağırlık mefhumuyla arasındaki ilişkiyi -mecburen- ortadan kaldırmış, taşışşı önlenemez hale getirerek madenî paranın değerini kaybedişini ve nominal hale gelmesini hızlandırmış, paralarda kullanılan ağırlık birimlerini zamanla birer özel isim haline getirerek farklı ülkelerde aynı ismi taşıyan ancak farklı değerlere sahip olan para birimlerinin oluşmasına yol açmış, bir süre sonra da para ve ağırlık birimlerinde dilsel bir “reform” yapmayı zorunlu hale getirmiştir.

Bu gibi nedenlere ek olarak devletlerin sıklıkla parayı istismar etmesi; yetkililerin keyfî arzuları, müsriflikleri ya da savaş gibi mücbir nedenlerle paranın üretim maliyetini düşürerek senyoraj gelirini artırma çabaları resmî paraya duyulan güveni iyiden iyiye zedelemiştir. Bu durumun devam etmesi ve resmî paranın zamanla işlevini kaybetmesiyle açığa çıkan para talebini karşılamak üzere yine özel üreticiler işin içine girmiştir.

Özel madenî para basımının tarihi ve örnekleri açısından kaynaklarda tutarsızlıklar bulunmaktadır. Bazı para tarihi araştırmacılarına göre özel para basımını ilk kez

⁷⁴ Hülsmann (2008), a.g.e., s. 35.

gerçekleştirenler, tıpkı diğer modern para kurumları için de söz konusu olduğu gibi⁷⁵ İslam tarihinin erken dönemlerinde yaşamış olan müslümanlardır.⁷⁶ Bu görüş İslam tarihi kaynaklarındaki bilgilerle tutarlı görünmektedir. Nitekim Abdülmelik bin Mervan ile başlayan resmî para üretimi sadece dinar ve dirhemleri kapsamış, bakırdan üretilen felsler ise İslam dünyasında uzun yıllar boyunca yerel yönetimler veya özel kişi ve kurumlar tarafından üretilmiştir.⁷⁷ Abbasi halifesi Me'mun (ö.833) döneminde altın sikke basımının dahi merkezin kontrolünden çıkarıldığı, ayrıca Büveyhîler döneminde (934-1055) darphanelerin mültezimlere devredildiği ve para bastırma hakkı tanındığı rivayet edilmektedir.⁷⁸

Hız. Peygamber dönemindeki sarraflar tarafından üretilen sak ve süftece gibi kağıt para örneklerinin de zaten işaret ettiği gibi erken dönem müslüman toplumlarının, para üretimi ve özel para türlerinin yaygınlaşması konusunda uzun bir süre dünyaya öncülük ettiği söylenebilir. Üstelik müslüman toplumlarda görülen serbest para üretimini her zaman resmî para üretiminde yaşanan suiistimallerle ilişkilendirmek de pek mümkün değildir. Nitekim Murray Rothbard, İber yarımadasında yaklaşık 4 asır iktidarda kalan Müslüman Arapların, dinarın değerini koruma konusunda eşsiz bir örnek teşkil ettiklerini ileri sürmektedir. Ona göre Arapların İberya'ya geldiği tarihlerde ortalama 4,25 gram ağırlığında olan dinar, müslüman hakimiyetinin son dönemleri olan 12. Yüzyılın ortalarında halen 3,925 gram ağırlığındadır. Oysa Hristiyan kralların yönetime geçmesinden sonra sadece yarım yüzyıl içerisinde dinarın ağırlığı 0,9 grama gerilemiştir.⁷⁹

Bu bilgi Endülüs İslam toplumunun taşıdığı konusunda hassas bir yaklaşıma sahip olduğunu bize göstermektedir. Serbest para üretiminin genelde merkezi para üretiminin yozlaşmasıyla ilişkilendirilmiş olması bu örnekteki İslam toplumu açısından geçerli olmamaktadır. O halde İslam toplumlarında gerçekleşen serbest para üretiminin esasen iktisadi açıdan yozlaşmış yönetimlerin değil, özgürlükçü bir anlayışın yansıması olduğunu söyleyebiliriz.

Özel madeni para basımı hakkındaki bir diğer örnek, bugün dünyanın en meşhur para birimi olan dolardır. Dolar isminin 16'ncı yüzyılın başlarında Bohemyalı Kont Schlick

⁷⁵ Bu ibare alıntı yapılan yazara aittir.

⁷⁶ Alexander Del Mar (1895), **History of Monetary Systems**, Chicago, Charles H. Kerr & Company, s. 387.

⁷⁷ Hamdi Döndüren (1984), "İslam'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri", **Para, Faiz ve İslam**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat (2015), 3. Baskı, s. 250 (243-278).

Erdem (2006), **a.g.e.**, s. 11.

⁷⁸ Keleş (1997), **a.g.e.**, s. 112.

⁷⁹ Rothbard (1963), **a.g.e.**, s. 58. Yazarın eserde kullandığı "gold grain" (altın zerresi) adlı birim grama çevrilerek aktarılmıştır. 1 altın zerresi 0,065 grama denk gelmektedir.

tarafından Joachim vadisinde (Jaochimsthal) üretilmekte olan gümüş paralardan geldiği söylenmektedir. Bu paralar saflık ve homojenlik açısından çok kaliteli olduğu için piyasada Joachim taleri ya da kısaca taler (vadi) ismiyle tedavül etmekteydi.⁸⁰ Pek çok farklı ülkede benzerleri üretilen bu paranın ismi de dilden dile farklılık göstererek 18'inci yüzyılda dolar halini almıştır. Dolayısıyla piyasadaki hayatına özel bir para birimi olarak başlayan dolar bir süre sonra yaygın şekilde kabul görmesinden ötürü pek çok ülke tarafından resmî para birimi olarak tayin edilmiştir.⁸¹

Özel para üreticileri tarih boyunca birbirleriyle rekabet halinde olmuş, satışa sundukları altın ve gümüşlerin kalitesini ve dolaşım imkânlarını mümkün olduğunca yüksek tutmaya gayret etmişlerdir. Bunu teşvik etmek için ürettikleri madenî paraların üzerine saflık derecesini belirten sayısal değerler işlemiş ve buna garanti vermişlerdir. Bu durum halen kuyumcuların sattığı altın ve gümüşlerde gözlemlenebilir. Özel olarak üretilmiş madeni paraların 19'uncu yüzyılın ikinci yarısına kadar gelişmiş ekonomilerde tedavül etmeye devam ettiği bildirilmektedir.⁸²

Özel mal para türleri kimi zaman ikame para olarak da üretilir. Bunun ilginç bir örneği 13'üncü yüzyıldan 19'uncu yüzyılın ortalarına kadar İngiltere'de yaygın olarak kullanılan hesap çıtalarıdır (tally sticks). Söğüt ağacının dallarından kesilmiş küçük ve düzgün parçalar bir borç-alacak işlemi esnasında dikine ortadan ikiye kesilerek iç kısımlara borç işlemiyle ilgili bilgiler yazılıp taraflara verilirdi. Bu çıtaların her biri doğal olduğu için şekilleri farklı olduğundan birbiriyle karışmaz, geri ödeme esnasında da ancak kendi eşiyle yan yana geldiğinde tam oturduğundan sahtekârlık riski düşük olurdu. Halk, çıtanın üstünde adı geçen borçluya itibar ettiği takdirde onun borç çıtasını doğrudan mübadele aracı olarak kullanmaya da meyilliydi. Bu özel para türü 1834 yılına kadar İngiltere'de altın ve gümüş paranın ikamesi olarak tedavül etmiştir.⁸³

Değerli madenlerden para üretilen ekonomilerde devletin herhangi bir sebeple bazı para türlerini sübvansetmesi durumunda birtakım sorunlar baş göstermektedir. Şimdi bu sorunlardan birisi ve en çok bilineni olan Gresham Kanunu'nu ele alacağız.

⁸⁰ Joachim, Hristiyan literatüründe Hz. Meryem'in babasının adıdır. Bu isim Kitab-ı Mukaddes'te geçmemekte, Kuran-ı Kerim'de ise "İmran" olarak geçmektedir. İlk taler örneklerinin ön yüzünde St. Joachim, yani Hz. İmran'ın resmi, arka yüzünde ise bir aslan resmi bulunmaktaydı. Joachim vadisi bugün Çek Cumhuriyeti topraklarının kuzeybatı sınırına yakın bir bölgesinde yer almaktadır.

⁸¹ Rothbard (1963), a.g.e., s. 13-14, 17.

⁸² Rothbard (1963), a.g.e., s. 20.

⁸³ Tim Harford, "What Tally Sticks Tell Us About How Money Works", BBC News, 10 Temmuz 2017 tarihli köşe yazısı, <https://www.bbc.com/news/business-40189959> (Erişim tarihi: 3.12.2018).

Gresham Kanunu

Genelde “kötü para iyi parayı kovar” şeklindeki sloganik ifadeyle özetlenen Gresham Kanunu, bir veya birkaç mal para türünün çeşitli sübvansiyon yahut kanuni düzenlemeler yardımıyla devlet tarafından desteklendiği durumlarda ortaya çıkan bir iktisadi durumdur. Böyle durumlarda üretimi ve mübadelesi teşvik edilmiş paranın değeri, tüketici talebinden kaynaklanmayan bir yöntemle (suni olarak) artırılmış olmaktadır. Yani bu para aslında (piyasa rayiciyle) sahip olduğu değerden daha yüksek bir değerde el değiştirmeye zorlanmaktadır. Örneğin gümüşün para olarak kullanıldığı bir ekonomide birden fazla para üreticisi varsa ve bunlardan biri tarafından üretilen gümüş sikkenin -kalitesi nasıl olursa olsun- üzerinde yazan nominal değerden mübadele edilmesi zorunlu hale getirilirse (legal tender) bu spesifik gümüş paranın değeri suni olarak artırılmış olur. Diğer paralar kalite kaybına uğradığında iskonto edilebilmekteyken bu paranın iskonto edilemiyor olması, bu para lehine piyasa talebinden bağımsız, dışsal/suni (exogenous) bir değer yaratmış olur. Böyle bir durumda da iktisadi aktörler mübadele işlemlerinde suni olarak değeri yükseltilmiş olan parayı kullanıp diğer para türlerini saklamaya meylederler. Bu da uzun vadede imtiyazlı paranın işlem hacmini artıracak için fiyatların o para cinsinden yükselmesine, yani imtiyazlı paranın satın alım gücünü kaybetmesine yol açar. Diğer üreticilerin paraları böyle bir imtiyaza sahip olmadığı için satın alım gücünü daha iyi koruyarak zamanla bir yatırım aracına dönüşür. Bir zamanlar Türkiye’de “1 Lira” olarak anılan altın paranın bugün resmî para cinsinden 1.500 Lira’yı geçmiş olması bir ölçüde bu olguyla ilgilidir.

Bizzat devlet tarafından üretilen ve üzerindeki nominal değer ile mübadele edilmesi zorunlu olan bir para, herhangi bir zamanda tağşişe uğratılırsa, yeni üretilen paralar, aslında öncekilerden daha değersiz olduğu halde suni olarak değeri eşitlenmiş olur. Böyle durumlarda iktisadi aktörler, farklı değerlere sahip olduğunu bildikleri paraların hepsini aynı değerde kabul etmeye zorlandıkları için gerçekte daha değerli olduğunu bildikleri parayı mübadele aracı olarak kullanmaktan vazgeçerler. Değerli paralar daha çok servet saklama işlevine yönlendirilir ve piyasa işlemlerinde reel olarak daha düşük değere (satın alım gücüne) sahip olan imtiyazlı (resmî) paraların tedavülü yaygınlaşır. Çünkü her iki para da aynı mal ve hizmet miktarına denk gelmeye zorlanmıştır. Bu durumda insanın tabii davranışı değersiz olan parayı elden çıkarma, değerli olanı ise saklama şeklinde gerçekleşir. Bunun bir diğer nedeni de ülke kanunlarının hükümsüz olduğu uluslararası pazarın, paraya serbest piyasa değeriyle muamele ediyor olmasıdır.

Bu durumun ortaya çıkardığı sorunlara değinen en erken düşünürler Gazali (ö.1111), İbni Teymiye (ö.1328), Nicholas Oresme (ö.1382), Makrizî (ö.1442) ve Nicolaus Copernicus'tur (ö.1543) olduğu halde Gresham kanunu, adını bu düşünürlerden daha sonra yaşamış olan Thomas Gresham'dan (ö.1579) almaktadır. Gazali'nin konu hakkındaki görüşleri çalışmanın ikinci kısmında verilecektir.

Nicholas Oresme 14'üncü yüzyılda yaşamış Fransız bir din adamı, filozof ve bilim adamıdır. Matematik, fizik, astronomi ve ekonomi ile ilgilenmiş olan Oresme, özel olarak para konusunda yazdığı risale ile Orta Çağ iktisadi düşüncesine önemli katkılar sağlamıştır.

Oresme, madenî paraların fiyatlarının doğal olarak belirlendiğini, resmî otoritelerin meşru bir gerekçe olmadıkça tedavüldeki paraların değeriyle oynamaması gerektiğini söyler.⁸⁴ Ona göre piyasada tedavül eden paralar prensipte kamuya aittir. Paralarda bir değişiklik yapılacaksa buna toplum karar vermelidir. Merkezî otoritenin paranın içindeki değerli maden oranını azaltması, herhangi bir mal için önce ucuz fiyat belirleyip satın alarak sonra yüksek fiyat belirleyip geri satmasına benzer. Bu ne kadar gayrimeşru ise devletin, paraların değerini düşürüp sonra aynı (nominal) fiyattan geri satması da o kadar gayrimeşrudur.⁸⁵

Makrizî, *İğaset'ul-ümme bi'keşf'il-ğumme* adlı eserinde 14'üncü yüzyılın Mısır'ında madenî paraların nasıl değer kaybettiğini çok detaylı fiyat endeksleri vererek anlatmaktadır. Paranın değer kaybetmesi sonucunda ortaya çıkan enflasyonun ona göre en önemli nedenleri paranın tağşiş edilmesi ve olması gerekenden fazla bastırılmasıdır. Mısır'da 14'üncü yüzyılın sonlarında, Zahir Barkuk'un halife, Ustadar Mahmud bin Ali'nin hazine bakanı olduğu dönemde felslerin değerinin azaltılması ve aşırı miktarda üretilmesi sonucunda fels ile dirhem arasında resmî olarak belirlenen nominal fiyatlar kabul edilemez hale gelmiş ve bunun sonucunda -daha değerli olan- gümüş dirhemler tamamen ortadan kaybolmuştur.⁸⁶ Aynı olguya ondan bir asır önce İbni Teymiye de değinmiş ve halifenin, paranın değerindeki düşüşle ilgilenmesi gerektiği, para basımını piyasadaki mübadele hacmiyle orantılı şekilde yapması gerektiği yönünde uyarılarda bulunmuştur.⁸⁷ Her iki İslam alimi de paranın tağşiş

⁸⁴ Bu ifade Hz. Peygamber'den nakledilen şu rivayeti andırır: “Allah'ın elçisi müslümanlar arasında tedavül eden sikkenin bir zaruret olmadıkça kesilmesini yasakladı.” Bkz. Ebu Davud, **Sünen: Buyu' (Alışveriş)**, Bab 50, Hadis 3449. İbni Mace, **Sünen: Ticaret**, Bab 52, Hadis 2263.

⁸⁵ Oresme (ö.1382), **a.g.e.**, s. 12-15.

⁸⁶ Makrizî, Ahmed ibn Ali (ö.1442), **Mamluk Economics (İğaset'ül-Ümme bi'Keşf'il-Ğumme)**, Çev. Adel Allouche, Salt Lake City, University of Utah Press (1994), s. 71.

- Tarek el-Diwany, dirhem/fels oranının 1/38'den 1/150'ye düştüğünü kaydetmektedir. Bkz. Tarek el-Diwany (2003), **Faiz Sorunu**, Çev. Mehmet Saraç, İstanbul, İz Yayıncılık (2011), s. 266.

⁸⁷ Duriana (2015), “Principles of Economic Ibn Taymiyyah”, **Al-Ulum**, C.15, S.1, s. 195 (185-200).

edilmesini ve haddinden fazla basılmasını eleştirmiş olmakla birlikte devletin ekonomiye müdahalesine karşı Nicholas Oresme kadar sert bir tutum içine girmemişlerdir.

Thomas Gresham'dan kısa bir süre önce bu olguya değinen bir başka düşünür de daha çok gökbilimci kimliğiyle tanınan Nicholaus Copernicus'tur (Kopernik). Ona göre para ortak hesap birimi işlevi görmektedir. Bu yüzden eğer paranın fiyatı devlet tarafından sabitlenirse fiyatı suni olarak artırılmış⁸⁸ olan para, piyasa değeri daha yüksek olan parayı tedavülden kaçıracaktır. Kopernik paranın değeri bir kez azaltıldığında artık eski parayla yeni paranın piyasada bir arada bulunmasının mümkün olamayacağını söyler. Eski (daha değerli) paraların ya istifleneceği ya eritileceği ya da yurt dışına çıkarılacağını ve piyasada yalnızca yeni (daha değersiz) paranın tedavül edeceğini belirtir. Ayrıca bu süreçle başlayan kur dalgalanmalarında devletin mütemadiyen paranın değerini yeniden belirlemesinin de hayli zor bir iş olacağını ifade ederek devleti böyle bir işe hiç bulaşmamaya davet etmektedir.⁸⁹

Thomas Gresham, 16'ncı yüzyılda yaşamış İngiliz bir maliyecidir. Dönemin para birimi olan Şilin'in hızla değer kaybettiği bir dönemde bunun nedenini öğrenmek isteyen kraliçe 1. Elizabeth'e yazdığı 1558 tarihli mektubunda; kraliçenin babası 8. Henry ve ondan sonra kral olan üvey kardeşi 6. Edward tarafından yapılmış taşşişler yüzünden eski (değerli) şilinlerin ya yastık altına ya da dış ticarete yönlendirildiğini ve piyasada sadece yeni (değeri düşük) şilinlerin tedavül eder hale geldiğini belirtmiştir. Gresham, mektubunda tıpkı Kopernik gibi, madenî paranın değeri azaltıldığında eski parayla yeni paranın bir arada tedavül edemeyeceğini söyleyerek değerli paraların piyasadan kaybolmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir.⁹⁰

Gresham yasası, kamu otoritesi tarafından paranın, nominal değeri ile mübadele edilmesi zorunlu hale getirildiğinde ortaya çıkmaktadır. Piyasa aktörlerinin paraya istediği değeri biçme konusunda serbest bırakılması halinde bunun tam tersi, yani iyi paranın kötü parayı kovması durumu ortaya çıkar. Çünkü bu standart piyasa kuralıdır. Kaliteli mallar daha düşük kaliteli olanları piyasa dışına iter. Gresham yasası ise, (1) merkezî otoritenin tekelinde olan bir para üretimi süreci ve (2) paranın fiyatını kanun marifetiyle sabitleme durumunda

⁸⁸ Atıf yapılacak olan eserin tam burasında "artırılmış" değil "azaltılmış" ifadesi yer almaktadır. Fakat paragrafın bağlamı incelendiğinde buradaki kelimenin yanlışlıkla o şekilde yazıldığı anlaşılmaktadır. O yüzden ifade orijinal eserde olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi alıntılanmıştır. Aktarıldığı kaynak için bir sonraki dipnota bakınız.

⁸⁹ Murray Rothbard (1995), **Economic Thought Before Adam Smith**, Ludwig von Mises Institute, Edward Elgar Publishing (2006), s. 165.

⁹⁰ George Selgin (1996), "Salvaging Gresham's Law: The Good, the Bad, and the Illegal", **Journal of Money, Credit and Banking**, C.28, S.4, s. 643 (637-649).

ortaya çıkmaktadır. Bu önemli bir tespittir. Murray Rothbard bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Gresham yasasını şu şekilde yeniden tanımlamıştır: “Resmî olarak değeri yükseltilmiş para, resmî olarak değeri düşürülmüş paranın tedavülden kaybolmasına yol açar”.⁹¹

Gresham yasasının bugüne yansımaları daha çok sabit kur rejiminde görülmektedir. Ulusal paranın değerini koruma ve dış ticarete istikrar kazandırma amacıyla döviz fiyatlarını sabitlemek isteyen devletler bu konuda başarılı olamamışlardır. Çünkü tıpkı Kopernik’in de belirttiği gibi farklı paralar arasında fiyat sabitleme işi mutlaka fiyatı suni olarak artırılmış paranın (sabit kur rejiminde bu çoğu zaman ulusal paradır) fiyatı suni olarak azaltılmış parayı (döviz) tedavülden çıkarmasına yol açar. Böyle durumlarda çoğu zaman bir “döviz karaborsası” ortaya çıkmaktadır.

Bunun yakın bir örneği 20’nci yüzyılın ikinci yarısında Türkiye’de uygulanan sabit kur rejimlerinde görülmüştür. Hükümet doları olması gereken değerinin altında bir fiyatla Türk Lirası karşısında sabitlemiş, bunun sonucu olarak dolar ya istiflenmiş ya da dış ticarete kullanılmıştır. Bu durum piyasada doların iyice kıtlaşmasına yol açtığı için doların piyasa (karaborsa) fiyatı çok daha fazla artmış, sonuç olarak yapılan kanuni düzenlemeler niyetlenen sonucun tam aksini doğurmuştur. Sonraları insanların dövizini yurt dışına kaçırmalarını önlemek için başka kanuni düzenlemeler yapılmışsa da aynen Kopernik’in tarif ettiği gibi bu iş daha fazla devam ettirilememiş ve döviz fiyatlarındaki durmak bilmez artışlar, ancak Turgut Özal döneminde serbest kur rejimine geçilerek önlenebilmiştir. Serbest kur sayesinde yabancı paraya olan talep yabancı paranın kuruna (fiyatına) yansıma imkânı bulabildiği için para arzı optimum düzeyde dengeye gelebilmiştir.

Özet olarak Gresham yasası, devletin, paranın değerini yeniden tayin etme yönündeki girişimlerinin para piyasalarındaki doğal ahengi bozduğunu, paranın işlevini ve değerini yitirmesine ve bundan ötürü iktisadi aktörlerin devlete duyduğu güvenin de azalmasına neden olacağını ortaya koymaktadır. Devletin herhangi bir mal veya hizmetin fiyatını (daha fazla artmaması amacıyla) sabitlemesi nasıl ki her zaman söz konusu mal ve hizmetin kıtlaşmasına neden oluyorsa herhangi iki para birimi arasında yapılan sabit kur rejimi de piyasa değerinin altında mübadele edilmeye zorlanan paranın kıtlaşmasına neden olur.

Gresham yasasının itibarî kağıt para üzerinde de etkisi bulunmaktadır.

⁹¹ Rothbard (1963), **A.g.e.**, s. 59.

Bilindiği gibi devletlerin, merkez bankası üzerinden basıp piyasaya sürdüğü itibarî kağıt paraların satın alım gücü, merkez bankasının yürüttüğü para politikasına göre değişiklik göstermektedir. Zaman içerisinde kendini gösteren bu değişiklikler zaman faktöründen en çok etkilenen kredi işlemlerini etkilemektedir. Bu bağlamda herhangi bir zaman diliminde, daha önce öngörülemez (keyfi) bir şekilde piyasadaki para arzını artırarak paranın satın alım gücünü düşüren merkez bankaları, o an itibarıyla borçlu olan aktörleri alacaklı olanların aleyhine kayırmış olur.⁹²

Paranın satın alım gücünün iradî olarak düşürülmesi, belli bir meblağın borç verilirken denk geldiği mal ve hizmet değeriyle, geri ödeme esnasında denk geldiği mal ve hizmet değerinde orantısız bir fark yaratır. Başka bir deyişle devlet piyasada alacağı olanlardan bir miktar vergi alıp onunla borçluların bir miktar borcunu silmiş gibi olur.⁹³ Bu tip durumların sık yaşandığı bir ekonomi borç almayı ve harcama yapmayı özendirirken tasarruf yapmayı ve borç vermeyi caydırır. Bu da genel olarak mevcut kaynakların yatırıma ve üretime yönlendirilmek yerine tez elden tüketilmesine ve gelecek nesillerin payına düşecek refah miktarının azalmasına yol açar. Dolayısıyla Gresham kanunu günlük harcamaların denkleştirilmesi (günü kurtarma) uğruna para basılarak ya da faiz oranları düşürülerek tedavüldeki para arzını artırmanın uzun vadede refah kaybına yol açacağını ortaya koymaktadır.

2. Resmî Mal Para Üretimi

Değerli madenlerin parasal amaçlarla kullanılmasının keşfinden kısa bir süre sonra bu işin devlet denetimine geçtiği bildirilmektedir. Parayı siyasi irade ve ekonomik gücün bir sembolü olarak kullanmak ve tabii ki karşılıksız kaynak sağlamak isteyen krallar ve sultanlar para basımını tekelleştirmişlerdir. Fakat resmî paranın, doğal para yerine kullanılmaya başlanması dirençsiz olmamıştır. Krallar basılan yeni paraları ekonomiye kamu harcamaları yoluyla sokmuş ve hali hazırda piyasada bulunan paralarla bu yeni paraların hangi oranda değiştirileceğini kanunla belirlemişlerdir.

Bir malın fiyatının kanunla belirlenmesi (ve dolayısıyla sabitlenmesi) ekonominin evrensel kurallarına aykırıdır. Mal para türleri ise bu kurala bir istisna teşkil etmemektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak piyasada fiyatı kanunla belirlenen bu resmî paraların kullanımı

⁹² Hülsmann (2008), **a.g.e.**, s. 46-7.

⁹³ Mises bunun her şeyden önce, devletin “sözleşmelerin icra edilmesini sağlama” görevini ihmal ve ihlal etmesi anlamına geldiği gerekçesiyle gayrimeşru olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Mises (1912), **a.g.e.**, s. 70-1.

nispeten sınırlı olmuş ve devletler bu sorunu çözmek için resmî parayı “tedavülü zorunlu para” (legal tender)⁹⁴ ilan ederek ödemelerde bu paranın kabul edilmemesini suç haline getirmişlerdir.

Paranın üretim maliyeti ile piyasa değeri arasındaki farka, para üreticisinin senyoraj geliri denir. Paranın nominal değeri üzerinden tedavül etmesinin zorunlu hale getirilmesi, para üretimindeki hammadde maliyetini düşürerek daha fazla senyoraj geliri elde etmeyi mümkün kılar. Bu vakaya ise tağşiş denir. Resmî para üreticisi olan devletler bu noktadan sonra her türlü darlıkta halktan toplanan vergileri artırarak halkın tepkisini çekmek yerine çok daha zor anlaşılabilen tağşiş yöntemini tercih etmişlerdir.

İslam tarihinde de Abbasi devletinden itibaren bütün İslam devletlerinde, maliyenin bozulduğu zamanlarda darphanede basılan paraların ayarları da bozulmuştur.⁹⁵ Orta Çağ’ın en önemli iktisadi sorunlarından biri olan ve bugün dahi farklı bir formda devam eden tağşiş sorununu daha ayrıntılı olarak ele almak gerekmektedir.

Tağşiş Sorunu

Değerli madenlerden üretilen mal para türlerinde sık rastlanan bir problem tağşiş problemidir. Tağşiş kelimesi Arapça’da “aldatma” anlamına gelen “ğ-ş-ş” (غشش) kökünden ikinci mastardır. Terim olarak tağşiş, madenî paranın muhtevastaki madenlerin cinsi ve ağırlığında değişiklik yaparak paranın üretim maliyetini düşürme anlamına gelir. Bu işlem sonucunda belli miktarda hammaddeden üretilen paranın nominal değeri artırılarak daha fazla senyoraj geliri elde edilmiş olur. İngilizce literatürde “debasement” olarak ifade edilen tağşiş eylemi klasik iktisatçıların çoğuna göre bir aldatma ve gayrimeşru kazanç sağlama yöntemidir.⁹⁶

Tarih boyunca bu yöntemi kullananların, özel para üreticilerinden ziyade devletler olduğu görülmektedir. İktisatçılar değerli madenlerin resmî para olarak kullanıldığı yüzyıllar boyunca bu paraları tağşiş ederek değerini azaltmak suretiyle kazanç sağlamamış hiçbir

⁹⁴ “Tedavülü zorunlu para” olarak tercüme ettiğimiz kavramın literatürdeki karşılığı “legal tender” ifadesidir. Legal tender, sözlükte “yasal teklif” anlamına gelir. Terminolojik olarak “kabulü zorunlu teklif” demektir. Bununla kastedilen şey, herhangi bir ödemenin -aksi sözleşmede belirtilmedikçe- resmî olarak belirlenen para türüyle yapılması halinde alacaklının bu ödemeyi reddetme veya buna itiraz etme hakkının bulunmamasıdır.

⁹⁵ Ali Keleş (1997), “İslam’a Göre Para Politikası Kavramı”, **İLAM Araştırma Dergisi**, C.2, S.2, s. 112 (105-130).

⁹⁶ Murray N. Rothbard (1963), **a.g.e.**, s. 58.

devletin bulunmadığını söylemektedir.⁹⁷ Bunun bu kadar sık yapılmasının temel sebebi aslında bunun gizli bir vergileme yöntemi olmasıdır. Gelirlerini artırmak isteyen devletler doğrudan vergileri artırmak yerine daha kolay bir şekilde paranın değerini azaltmak suretiyle çok daha gizli bir kazanç sağlayabilmektedir. Bu durumun hemen her zaman mal ve hizmetlerin fiyatlarında genel bir artışa neden olduğu iktisatçılar tarafından dile getirilmektedir.⁹⁸ Örneğin Keynes bu durumu ilişkin şu sözleri sarf etmektedir: “Bir toplumun temelini altüst etmek için parayı bozmaktan daha sinsî ve kesin bir yol yoktur. Bu süreç iktisadın tüm gizli kanunlarını yıkım uğruna harekete geçirmekte ve bunu milyonda bir kişinin bile teşhis edemeyeceği bir şekilde gerçekleştirmektedir.”⁹⁹

Devletin taşışle elde ettiği gelirin bir maliyeti bulunmaktadır ve bu nokta, işlemin neden gayrimeşru görüldüğünün de temelini oluşturmaktadır. Tedavüldeki madenî paranın değerli maden oranı azaltıldığında insanlar bunu fark eder, paraya eskisinden daha az kıymet atfeder ve sundukları mal ve hizmetler karşılığında daha fazla para talep etmeye başlarlar. Bu durum mal ve hizmetlerin fiyatlarında artışa neden olur. Nitekim piyasadaki bütün paraları bir anda yenileriyle değiştirmek mümkün olmadığı için insanlar kıyaslama yapabilmekte, buna bağlı olarak önceki ve sonraki paralara zihinlerinde farklı değerler atfetmektedirler. Bunun sonucu olarak fiyatlar da kullanılan paraya göre farklılık göstermektedir.

Devletler, üretilen yeni paralara piyasada daha az değer biçilmesinden kaynaklanan fiyat enflasyonunun çaresini “paranın değerini korumaya” (!) yönelik kanunlar çıkartarak söz konusu parayı “tedavülü zorunlu para” (legal tender) ilan edip her bir biriminin üzerindeki değere göre kabul edilmesini zorunlu hale getirmekte bulur. Bunun bir sonucu olarak eski (ve daha değerli olan) paralar zamanla tedavülden kaybolur.¹⁰⁰

Taşış sorununa değinen erken dönem eserlerinden biri Nicholas Oresme’nin “De Moneta” (Para Üzerine) adlı risalesidir. Oresme, bu eserinde taşışın faizcilikten çok daha kötü bir iş olduğunu savunmaktadır. Ona göre faizcilik kutsal kitapta haram kılındığı için kötü bir işlemdir. Fakat taşıştan farklı olarak en azından tarafların rızasını içeren ve zaruri durumlarda meşru görülebilen bir işlemdir. Faizli işlem, faiz geliri elde eden tarafın olduğu kadar faiz ödeyen tarafın da bir ölçüde işine yaramaktadır. Oysa taşışte rıza söz konusu

⁹⁷ J.G. Hülsmann (2004), “Legal Tender Laws and Fractional Reserve Banking”, **Journal of Libertarian Studies**, C.18, S.3, s. 45 (33-55).

⁹⁸ Richard Cantillon (1755), **An Essay on Economic Theory**, Çev. Chantal Saucier, Ludwig Von Mises Institute (2010), s. 110.

⁹⁹ John M. Keynes (1919), **The Economic Consequences of the Peace**, s. 112, <https://goo.gl/Uy0oEX> (Erişim tarihi: 21 Mayıs 2017).

¹⁰⁰ Buna iktisat literatüründe Gresham Kanunu denir: “Kötü para iyi parayı (piyasadan) kovar”.

değildir. Bu işlem tamamen tek taraflı olarak yapılmakta ve muhataplar aldatılmaktadır. Vergiler -en azından bir süre- eski ve daha değerli olan paralarla toplanmakta ama ödemeler yeni ve daha az değere sahip paralarla yapılmaktadır. Alternatif bir paraya yönelme şansı olmayan kitleler mağdur edilmekte, mülkiyeti alenen gasp edilmiş duruma düşmektedir. Oresme taşışın hiçbir surette meşru görülemeyeceğini söylerken bu işlemin sıradan bir gasptan daha nitelikli bir suç olduğu ortadayken bir suç olarak bile telakki edilmemesini eleştirmektedir.¹⁰¹

Taşış, Hülsmann’a göre temelde 3 büyük iktisadi sıkıntıya yol açar:

Birincisi, yeni paralar sisteme girdiği ve insanlar tarafından fark edildiği vakit eski paralardan daha değersiz olduğu görüldüğü için derhal mübadele aracı olma işlevini devralması ve eski paraların hızla istiflenmeye başlanması neden olduğu geçici ama etkili bir deflasyondur. İkincisi, taşışın borçluları alacaklılar aleyhine kayırmasıdır. Her bir para birimi nominal değeri üzerinden mübadele edilmek zorunda olduğu için borçlar hukuken tam, reelde ise eksik geri ödemeyle itfa edilir. Aslında bu durum taşışın devlete sağladığı ikinci büyük faydayı da ortaya koymaktadır. Devletler bir ekonominin en büyük borçlularıdır ve taşış, devletleri büyük bir borç yükünden kurtarır. Fakat bu tip kurnazlıklar piyasadan tepki çektiği için devletin yeniden borç almasını güçleştirdiği gibi ülke içi borçlanma mekanizmasına da zarar verir. Üçüncüsü, taşışın dış ticaret dengelerini bozması ve yabancı yatırımı caydırmasıdır.¹⁰² 14. Yüzyıl düşünürlerinden Nicholas Oresme’ye göre de bir ülkedeki paranın madenî değerinin düşürüldüğünü fark eden yabancı tüccarlar söz konusu ülkedeki ticari faaliyetlerini azaltırlar.¹⁰³ Tabii ki bu durum uluslararası itibar kaybını da beraberinde getirir.

Taşış, madenî para sisteminin hakim olduğu devirlerdeki “iradi enflasyon” yöntemi olduğu için Hülsmann’ın taşış konusunu ele alırken dikkat çektiği olumsuz sonuçlar aslında kağıt para enflasyonu için de birebir geçerlidir.¹⁰⁴ Eskiden madenî paranın kıymetini azaltarak sağlanan kazanç bugün, sadece takdir yetkisine dayalı merkezî kağıt para basımı ile elde edilen kazanç ile aynı nitelikte iktisadi sonuçlar üretir. Her ikisi de kısaca, para üreticilerinin

¹⁰¹ Nicholas Oresme (ö.1382), “A Treatise on the Origin, Nature, Law and Alterations of Money”, **The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents**, Çev. Charles Johnson, Edinburgh/UK, Thomas Nelson and Sons Ltd. (1956), s. 27-8 (1-48).

¹⁰² Hülsmann (2004), **a.g.e.**, s. 46-7 (33-55).

¹⁰³ Oresme (ö.1382), **a.g.e.**, s. 32-3.

¹⁰⁴ Sabri Orman (1984), “Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, **Para, Faiz ve İslam**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat (2015), 3. Baskı, s. 50-53 (11-84).

senyoraj gelirini, fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi pahasına artıran adaletsiz birer servet transferidir.

İktisatçılara göre paranın taşış edilmesini veya enflasyonu önleme konusunda iki öneri söz konusudur. Bunlardan birincisi para üretimini özel girişime ve rekabete açmaktır. Rekabetçi bir piyasada üreticiler, talebi yakalamak için ürünlerinin kalitesini mütemadiyen artırma eğilimi gösterirler. Böyle bir piyasada, örneğin madenî paranın fiyatını sabit tutup değerini azaltmaya çalışmak, söz konusu üreticinin kâr etmesiyle değil, işsiz kalmasıyla sonuçlanacağı için gerçekleşme ihtimali sıfıra yakındır. Zaten para basımında özel girişimlerin ortaya çıkması da devletlerin taşış olayını abartmasıyla paralel bir seyir izlemiştir. Bazı modern çalışmalarda, kağıt para üretiminin rekabete açılmasının da aynı şekilde olumlu sonuçlar getireceği (enflasyonu dizginleyeceği) öne sürülmektedir.¹⁰⁵

İkinci öneri ise para üretiminin rekabete açık olmadığı durumlarda bunun en azından belli ve öngörülebilir kurallara bağlanması yönündedir. Daha çok monetaristlerin savunduğu kurallara dayalı para üretimi önerisi, merkezi otoritenin, fiyat seviyesini yükseltme pahasına para üretiminden iktisadi ya da siyasi çıkar elde etmesini engelleyici bir tedbir olarak öne sürülmüştür. Bu öneri günümüz koşulları açısından nispeten daha gerçekçi, tarihsel kanıtları bakımından da daha güçlü olduğu için ileriki başlıklarda daha detaylı olarak ele alınacaktır.

B. KAĞIT PARA VE KAYDÎ PARA ÜRETİMİ

Değerli malların parasal amaçlarla kullanıldığı yer ve zamanlarda insanların bir kağıt parçasını (ya da başka sembolik bir şeyi) para olarak kabul edebilmesinin bir tek yolu vardır; bu kağıdın bilinen ve kabul edilen parayı temsil eden bir belge niteliğinde olması, ihraççısına geri verildiği takdirde temsil ettiği miktarda (temel) paranın sorunsuz bir şekilde teslim alınabilecek olması, yani tam bir “para ikamesi” (money substitute) olmasıdır. Nitekim kağıt para tarih sahnesine ilk kez bu şekilde çıkmıştır. Bu ikameye neden ihtiyaç duyulduğu ise açıktır. Mal para türleri (gıda maddeleri veya değerli madenler) alelade bir kağıt belgeden daha ağırdır. Üstelik kağıtların üzerine değeri yazılabilmekteyken mal paranın değerini artırmanın yolu birim adedini ve/veya ağırlığını artırmayı gerektirir. Bu nedenle mal para türlerinin taşınması, kullanılması ve stoklanmasının belli zorlukları (maliyeti) bulunmaktadır. Dahası, kağıt para, (tıpkı diğer ikame paralar gibi) kişiselleştirilebilen (nama yazılabilen) bir para türüdür. Bu durum onun çalınması halinde çalanın bir işine yaramayacağı anlamına

¹⁰⁵ Friedrich A. von Hayek (1976), **Denationalisation of Money: The Argument Refined**, Londra, The Institute of Economic Affairs (1990), s. 132-4.

geldiği için kağıt para, mal paradan daha güvenli bir alternatif olarak piyasaya çıkmıştır. Eski kağıt paralar olan bugünkü çekler ve onun yerini almış olan kredi kartları bu mefhumun örneklerini teşkil eder. Tüm bu nedenler tarihi süreç içerisinde kağıt paranın mal para yerine tercih edilmesini sağlamıştır.

Kağıt para piyasada farklı formlarda bulunabilir. İlk kağıt para örneklerinin emanetçi kuruluşlara parasını emanet eden kişilerin kendilerine verilen makbuzu doğrudan mübadele aracı olarak kullanmasıyla ortaya çıktığı bildirilmektedir.¹⁰⁶ Aslında bu makbuzlar nama yazılı olduğu için makbuz sahibi bunları doğrudan mübadele aracı olarak kullanmak istediğinde belge üzerine, emanetçiye hitap eden bir ödeme emri yazar ve belgeyi teslim alan kişi emanetçi kuruma giderek bu yazılı emre istinaden makbuzu paraya çevirirdi. Bu işlem bugün çek kullananların halen yapmakta olduğu “ciro” işlemidir. Daha sonraları bu işlemi kolaylaştırmak ve “karşılıksız çek” problemini ortadan kaldırmak için makbuzlar “hamiline” düzenlenmek suretiyle anonimleştirilmiş ve bankanın haberi veya dahli olmaksızın mübadele edilir hale gelmiştir. Anonimleşmiş makbuzlar şahıslara değil, bankaya karşı bir alacak temsil ettiğinden bunlara banka senedi anlamında “banknot” adı verilmiştir.

İktisat tarihçileri tarafından bu tip bankacılığın 13’üncü yüzyılın başlarında İtalya’da kurumsallaşmış olduğu, bu nedenle muhtemelen daha eski tarihlerde teşekkül ettiği söylenmektedir.¹⁰⁷ Bir başka görüşe göre ise ilk kağıt para örnekleri birinci yüzyılda, banknot formunda Çin’de ortaya çıkmış, orada kurumsal hale gelmesinden yüz yıllar sonra ise Orta Asya ve Arap Yarımadasına, daha sonra da Araplar vasıtasıyla Avrupa’ya geçmiştir.¹⁰⁸

İslam tarihine baktığımızda ise 7’nci yüzyılda yaşamış olan sahabe Zübeyir bin Avvam’ın bankacılık mesleğiyle uğraştığı, kağıt para hükmündeki “sak” ve “süftece” belgelerini kullandığı bildirilmektedir.¹⁰⁹ Ayrıca Emeviler döneminde memur maaşlarının “sak” adıyla bilinen kağıt paralarla ödendiği kaydedilmektedir.¹¹⁰

Daha önce ifade ettiğimiz gibi para esasen doğal bir vaka olup piyasa şartlarının elverdiği her toplumda kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda paranın fiziksel yapısında yaşanan değişiklikler esasen bir fikir değişikliğinin (icat) değil, teknoloji değişikliğinin güdümündedir. Yani mesele kağıt para kullanmayı akıl etmekten ziyade, kağıt

¹⁰⁶ Lawrence H. White (1999), **The Theory of Monetary Institutions**, Blackwell Publishers, s. 12.

¹⁰⁷ Raymond De Roover (1948), **Money, Banking and Credit in Medieval Bruges**, Cambridge, The Mediaeval Academy of America, Publication No. 51, s. 247.

¹⁰⁸ Jack Weatherford (1997), **The History of Money**, New York, Three Rivers Press, s. 126-7.

¹⁰⁹ Kallek (2010), “Süftece”, s. 19.

¹¹⁰ Kallek & Kaya (2008), “Sak”, s. 585.

işlevi görecek bir malzemeye sahip olma (imkân) meselesidir. Para tarihine bakıldığında değerli madenlerin keşfiyle bu madenlerin para olarak kullanılmasının yerel olarak aynı tarihlere denk geldiği görülür. Kağıt para için de durum aynıdır. Kağıt paranın da ilk kez birinci yüzyılda Çin’de ortaya çıkması o tarihlerde yaşamış olan Cai Lun adlı bir kamu görevlisinin, papirüs ismiyle bilinen bitkiden bugün kullandığımız kağıtlara benzeyen bir malzeme üretebilmiş olmasıyla irtibatlandırılabilir.¹¹¹ Çok geçmeden bu malzemenin borç belgelerini düzenlemek için de kullanılabileceği görülmüş ve klasik banknotlar ortaya çıkmıştır.¹¹² Sonraları gerek Marco Polo, İbni Battuta gibi Çin’e seyahat eden gezginler, gerekse tüccarlar vasıtasıyla bu teknoloji gözlemlenerek başka ülkelerde de taklit edilmiş ve yaygınlaşmıştır.

Dolayısıyla para tarihini ilerlemeci bir tarih olarak düşünmek yerine paranın da diğer pek çok şey gibi keşifler, teknolojik gelişmeler, kısaca “imkânların” güdümünde form değiştirdiğini düşünmek makul görünmektedir. Bu bakış açısı şu anda da dünyanın gelişmiş ve gelişmemiş bölgeleri arasındaki iktisadi hayata dair farkların asıl kaynağını anlamamızda yol gösterici olabilir.

Batıda ulaşılan belgelere göre 13’üncü yüzyıl, Avrupa’da emanetçi kuruluşların bankalara dönüştüğü dönemdir. Bankalarla emanetçi kurumlar arasındaki temel fark, emanetçi kurumların ücret mukabilinde saklama hizmeti sunması ve müşteriye nama yazılı makbuzlar düzenlemesi, fakat bankaların emanet değil, borç alması ve müşterilerine hamiline yazılı borç senetleri (banknot) düzenlemesidir. Böyle yapmalarının temel sebebi kendilerine bırakılan parayı kullanarak daha çok kazanç sağlamak ve bu hizmeti müşteriye ücretsiz sunarak ona da kazandırmaktır. Ayrıca anonim banknotların tedavülü nama yazılı olanlardan çok daha kolaydır ve bu nedenle daha çok tercih edilmektedir. Bankanın, kendisine getirilen para karşılığında düzenleyeceği belgenin anonim olması için ücret almaması gerekir. Oysa banka bir hizmet sunmaktadır. Dolayısıyla banknot düzenlemesi için ya ücret almak ya da en azından bu parayı (mevduat) yatırıma dönüştürerek hizmetinin maliyetini çıkartmak istemektedir. Bu durum bankacılığın zaman içinde emanetçilikten borç tüccarlığına dönüşmesinin altında yatan temel nedendir.¹¹³

¹¹¹ Tsien Tsuen-Hsuei (1962), **Written on Bamboo and Silk: The Beginnings of Chinese Books and Inscriptions**, Chicago: University of Chicago Press, s. 136.

¹¹² Kağıt kelimesinin Latin dillerindeki karşılığı olan paper/papier sözcükleri, esasen kağıt üretiminin gerçekleştirildiği papirüs adlı bitkinin ismidir.

¹¹³ Emanet işi yapan kurumlar hem bu hizmetten ücret aldığı hem de emanet sahibinin mülkiyetine dair sahipliğini beyan etmek zorunda olduğu için nama muharrer belge düzenlemeleri gerekir. Oysa işlem bir borç

Banknotlar daha önce geçtiği gibi bir tür temsili paradır. Örneğin 3 gram ağırlığında gümüşten oluşan 1 dirhem para bankaya yatırıldığında banka, üzerinde 1 dirhem yazan bir banknotu müşterisine vermekte, bu banknot insanlar tarafından tıpkı 1 dirhem mal para gibi piyasada alınıp satılmakta ve böylece dolaşıma girmektedir. Şüphesiz insanların değer atfettiği şey banknot değil, onun temsil ettiği madeni paradır. Banknot sadece onu üreten bankayı tanıyanların kabul ettiği bir para olması itibarıyla -ona güvenilse bile- dirhem kadar geçerli görülmemektedir.¹¹⁴

Ayrıca bu iki para türü üretim maliyeti ve dayanıklılık bakımından da aynı değildir. Dolayısıyla mal para, maden standardının olduğu dönemlerde kağıt paradan daha değerli olarak algılanmaktadır. Fakat her ikisinin de piyasadaki nominal değeri aynı olduğu için burada kağıt paranın değeri aslında olması gerekenden yüksektir. Daha önce bahsettiğimiz Gresham yasası, “değeri resmî olarak yükseltilmiş paranın” diğer paraları piyasadan kovacağı yönünde bir öngörü sunmaktadır. Tarihi gerçekler kağıt para konusunda da bu yasanın öngördüğü şekilde cereyan etmiş ve kağıt para, özellikle devlet imtiyazını da arkasına almasıyla birlikte giderek yaygınlaşırken mal para türleri piyasadan çekilip yalnızca dış ticaret ve servet saklama işlevlerinde kullanılır hale gelmiştir.

Bu nedenle bankalar zamanla daha fazla fon toplamış ve kullanabilecekleri para miktarını da artırmıştır. Buna istinaden müşterilerine faiz teklif edebilmiş, bu da müşterilerin bankalara teveccühünü daha da artırmıştır. İnsanlar bu noktadan sonra bir bankayla çalışarak kazançlı çıkacaklarını varsaydıkları için birikimlerini bankanın tasarrufuna devretmekten imtina etmemişlerdir. Bankalar banknot bozdurmaya gelen müşterilerin talebine karşılık verebilmek için kasalarında bulundurduğu bir miktar rezerv para dışında tüm mevduatı kağıt ve kaydî formda yeniden piyasaya sokarak para arzını artırma imkânı elde etmiştir. Banknot üretiminde merkez bankalarına tekel verilmesi ve teknolojinin ilerlemesiyle birlikte banknot çoğu yerde resmî para haline gelmiş, ticari bankalar ise teknolojik altyapıya sahip kaydî para kullanımına ağırlık vermiştir. Çek koşanları da gün geçtikçe yerini kredi kartlarına bırakmaktadır.

akdi olduğunda bu belge ister nama isterse hamiline düzenlenebilir. Nama düzenlenirse her mübadele işleminde bu belgenin ciro edilmesi gerekir. Ayrıca bu borcu tahsil etmek isteyen kişi bankaya gittiğinde ödemenin şahsi hesaptan yapılması gerektiği için karşılıksız belgelerde cırantadan (ciro eden) keşideciye kadar, uzun bir rücu zinciri bulunmaktadır. Oysa hamiline yazılı borç senedinde bu prosedürlerin hiçbiri yoktur. Tek sorumlu bankadır ve bankalar geri ödeme konusunda çok daha güvenilir olarak algılandığı için hamiline yazılı senetler (banknot) mübadeleye oldukça elverişlidir.

¹¹⁴ İngilizce bir atasözüne göre “eldeki bir kuş, çalılıkta (avlanmayı bekleyen) iki kuşa bedeldir”.
(a bird in the hand is worth two in the bush)

Bugün ticari bankaların banknot üretimi yaptığı ülkelerden biri olan Kuzey İrlanda'da 2005 yılında gerçekleşen bir banka soygunu, özel banknot üretimiyle alakalı ilginç bir boyuta dikkat çekmektedir. İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA) olarak bilinen terör örgütünün Kuzey Belfast Bankası'ndan¹¹⁵ 26,5 milyon pound değerinde banknot çaldığı soygun olayının ardından banka yönetimi banknotlarının şeklini değiştirme kararı almış ve bankaya getirilip yenileriyle değiştirilmeyen eski banknotların sekiz hafta içerisinde geçersiz olacağını ilan etmiştir. Bu gelişmenin üzerine seri numaralarından ötürü bankaya getiremediği eski banknotları nominal değerinin yarısına bile satamayan örgüt, tarihin en büyük atık kağıt soygununun faili haline gelmiştir. Bu ilginç olay özel para üretiminde öne çıkan kaliteyi koruma kaygısının kâr amacı ile kamu yararını nasıl aynı noktada birleştirebildiğini göstermektedir.¹¹⁶

Bankaların mevduat toplama ve kredi verme esnasında düzenlediği banknot veya hesaba tanımladığı kaydî para resmî paradan daha çok tercih edildiği için zamanla işlem hacmi genişlemiştir. Bu nedenle bir bankanın banknot düzenleyerek veya bugünkü sistemde olduğu gibi “kayda geçerek” ürettiği satın alım gücü daima kasasında bulunan toplam rezerv para miktarından yüksek olmaktadır. Bu duruma literatürde kısmî rezerv bankacılığı denir. Para üretimi açısından önemli bir tartışma konusu olan kısmî rezerv bankacılığı sistemi özel bir başlıkta ele alınacaktır.

1. Bankacılık Dönemlerine Göre Para Üretimi

Bankacılık, tarih boyunca ifa ettiği fonksiyonlar açısından farklılık gösteren bir meslek olmuştur. Bankacılık tarihi genel olarak üç dönemde incelenebilir:

a. Emanetçi Bankacılıkta Para Üretimi

Emanetçilik hizmeti en erken dönemlerde dini kurumlar tarafından sağlanmaktaydı. İnsanlar ihtiyaç fazlası ürünlerini dini kurumlara kah sadaka kah emanet olarak tevdi etmekteydi. Dini kurumlarda biriken emanetler bir süre sonra ortaya bir stok maliyeti çıkardığı için ister istemez bu kaynakları değerlendirme fikri gündeme gelmiştir.

Katolik kilisesinin, kaynaklarını değerlendirmesi ve karşılığında kendisine banknot vermesi için 1317 yılında İtalyan bankacıları Peruzzi ve Bardi aileleriyle anlaşma yaptığı

¹¹⁵ Bankanın adı 2012 yılında “Danske Bank” olarak değişmiştir.

¹¹⁶ Thomas Harding (2005), “New banknotes to thwart IRA robbers”, The Telegraph, 8 Haziran 2005, <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1480673/New-bank-notes-to-thwart-IRA-robbers.html> (Erişim tarihi: 3 Aralık 2018).

bildirilmektedir.¹¹⁷ Benzer bir olay bu tarihten çok daha önce yaşamış olan Emeviler döneminden (661 yılından) itibaren kamu maliyesini denetlemek ve gerektiğinde kağıt para (sak) ihraç etmek üzere görevlendirilen cehbezlerde de görülmektedir.¹¹⁸

Emanetçi kurumlar ilkel bankalar olarak nitelenebilir. Bu kurumlar para türünde varlıklar için saklama ücreti karşılığında emanetçilik hizmeti sunmuşlardır. Müşterilerine verdikleri makbuzlar kişisel olmuştur. Müşteriler daha sonra bu makbuzları ciro etmek suretiyle mübadele işlemlerinde kullanabilmenin kolaylığını fark etmiş ve bu durum emanetçi kurumlara olan talebi artırmıştır.¹¹⁹

Bankalarda olduğu gibi insanların hesapları üzerinden yazılı emirle (çek) mevduat transferi gerçekleştirmeleri, İslam tarihinde Hz. Peygamber'in döneminde biliniyorken Batıda 14'üncü yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Avrupa'da bunu uygulayan ilk bankanın, kuruluş tarihi 1397 olan Medici Bankası olduğu belirtilmektedir.¹²⁰ Emanetçi bankalar, borç alışverişi yapmadıkları için sistematik bir para üretiminden ve -çeklerin yarattığı marjinal fazlalık dışında- para arzını genişletme imkânından yoksun bulunmaktadır.

b. Orta Çağ Bankacılığında Para Üretimi

Orta Çağ'da bankalar hem emanet hem de borç kabul etmiş, ayrıca paraya ihtiyacı olanlara borç vermişlerdir. Bankalara emanet bırakmak isteyenler ücret ödemiş, bu nedenle kişisel makbuzlar almışlardır. İsteyenler paralarını bankaya borç olarak verebilmiş, bunun karşılığında bankanın genel yükümlülüğünü ifade eden senetler almışlardır. Bu işlemin tercih edilme sebepleri (1) bankaların bunu yapan müşterilerden para almaması, (2) bankaların bu mevduatı kullanabilmesi, (3) müşterilerin madenî para yerine banknot kullanmayı tercih etmesi olarak özetlenebilir.

Bankaya verilen borçlar vadeli ya da vadesiz olabilmektedir. Vadesiz borcu gösteren banknot tam bir para ikamesi olmaktadır. Vadeli borcu gösteren banknot ise bankanın kendisini muhatap alarak düzenlediği çektir. İslam tarihinde vadeli borcu gösteren "süftece"

¹¹⁷ Weatherford (1997), **a.g.e.**, s. 76.

¹¹⁸ Yeniçeri (1993), "Cehbez", s. 222-3.

¹¹⁹ Aslında ciro, nispeten bir geç dönem uygulamasıdır. En erken dönemlerde emanetçi kuruluşlar, sahtekârlık ihtimalini ortadan kaldırmak için emanet sahibinin ödeme yapmak istediği kişiyle birlikte bizzat bankaya gelmesini talep ederlerdi. Makbuzun üzerine ödeme emri yazmak, çeşitli güvenlik önlemleri alındıktan sonra başlatılan bir uygulama olup emanetçi bankacılıkta bir sonraki aşamadır.

Bkz. White (1999), **a.g.e.**, s. 11-2.

¹²⁰ Weatherford (1997), **a.g.e.**, s. 78.

belgelerinin keşideci tarafından kendisini muhatap alarak düzenlenebildiğini gösteren örnekler Hz. Peygamber döneminde mevcut olup fıkıh kaynaklarında tartışılmıştır.¹²¹

Bankalar vadeli hesaplara faiz ödediği ve belli bir tarihe kadar tahsil edilmesine izin vermediği için vadeli alacağı gösteren belgeler para olarak kullanılmaya elverişli olmayıp daha çok yatırım amacıyla tercih edilmektedir. Banka açısından vadeli ve vadesiz mevduat arasındaki tek fark, yükümlülüğün yerine getirilme tarihinden kaynaklanan risk farkıdır. Müşteriler açısından vadesiz mevduat karşılığında veya kredi olarak alınan banknotlar bankanın garantisi altında olduğundan temel paraya göre daha iyi bir mübadele aracı olarak kabul görmüştür.¹²²

Bir görüşe göre Avrupa'da kağıt para kullanımının yaygınlaştığı orta çağlarda eğer tüm ödemeler madenî parayla yapılmaya devam etseydi ticaret hayatı büyük ölçüde aksardı. Piyasadaki madenî paraların muazzam çeşitliliği büyük meblağlı işlemlerde bir uzman (vezzan/sarrafi) yardımını zorunlu kılmaktaydı. Uzmanlar ise sundukları hizmet karşılığında - doğal olarak- ücret almaktaydı. Öte yandan para sayma işi ciddi bir vakit kaybı olarak görülmekteydi. Tüccarların vakit konusunda ne kadar hassas olduğu hesaba katıldığında banka destekli ödeme hizmetlerinin nasıl hızlı şekilde yaygınlaştığı daha iyi anlaşılmaktadır. Çek ve banknotlar sayesinde tüm ödemeler birkaç kalem hareketiyle gerçekleştirilir olmuştur. Buna ilaveten banka kayıtlarının kamusal denetime açık olması, kâtip ve şahit tutma zorunluluğunu da ortadan kaldırmış, gerektiğinde hesap hareketlerinin detaylı bir dökümünü alarak yapılan işlemlerin ispatlanmasını kolaylaştırmıştı.¹²³

Orta Çağ bankaları verdikleri her kredi ve düzenledikleri her banknot ile para üreten kurumlar haline gelmiştir. Bankaların üretebildiği para miktarı ise devletin üretebildiği madenî para arzına göre belirlenmiştir. Ticari bankalar pek çok yerde devlet tarafından belli oranlarda rezerv para tutmaya zorlandığı için devletin ürettiği resmî paralar, rezerv olarak saklanabilecek toplam para stoğunu etkilemiş ve böylelikle uzun vadeli para arzı devlet tarafından belirlenmiştir. Kısa vadeli para arzında ise hem devletin hem de bankaların davranışları rol oynamıştır.

c. Modern Bankacılıkta Para Üretimi

¹²¹ Kallek (2010), “Süftece”, s. 19-21.

¹²² Bunun maden standardı dönemlerindeki en güçlü nedeni, madenî paralardaki çeşitliliğin, değer tespitinde yarattığı zorluklar ve bu maliyetten kaçınma gayretidir.

¹²³ De Roover (1948), a.g.e., s. 250.

Modern bankacılıkta emanet işi kasa kiralama şeklinde devam etmektedir. Onun dışında vadeli ve vadesiz mevduatların tamamı hukuken borç-alacak ilişkisi üzerine kuruludur. Elindeki parayı bankaya yatıran kişi modern bankacılık sistemine göre o paranın mülkiyetini tamamen bankaya devretmiş olmaktadır. Müşterinin sahip olduğu tek şey bıraktığı para tutarında bir “alacaktan” ibarettir. Başka bir deyişle hiç kimsenin bankada “parası” yoktur, fakat bankadan “alacağı” vardır. Bankalar tüm mevduatı kullanabilmekte ve aldıkları mevduata karşılık müşterilerin hesabına kaydî para tanımlamaktadır. Kaydî para resmî paranın bir ikamesi olarak her tür mübadele işleminde kullanılabilir. Bununla birlikte kaydî para, tutarınca resmî paranın varlığı ve sahipliğini değil, banka nezdinde borç olarak kaydedildiğini gösterir.

Modern bankacılığı Orta Çağ bankacılığından ayıran en önemli husus, para üretiminin merkez bankası yoluyla tekelleştirilmiş ve diğer bankaların bu imkândan mahrum bırakılmış olmasıdır. Orta Çağ’da kendi banknotlarını üreten ticari bankalar toplam para arzını etkileyebilmekteyken çift girişli muhasebe kayıt sistemini merkezî olarak uygulayan ve ticari bankaların kayıtlarını günbegün denetim altında tutan merkez bankacılığı sisteminde modern bankaların tek başlarına para yaratma imkânı kalmamıştır. Müşteriye sunacakları her krediyi mevduat hesabından düşmek zorunda oldukları ve bunu gün sonunda raporlamak zorunda oldukları için modern bankacılık sisteminde toplam kredi hacmi ile toplam mevduat hacmi birbirine çok yakındır.

Lakin toplam mevduat hacmiyle tedavülde bulunan resmî kağıt para hacmi arasında ciddi bir fark bulunmakta, bu ise bankacılık endüstrisinin sistemsel olarak para üretimi gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu para üretimi miktarı merkez bankaları tarafından belirlenen munzam karşılık (zorunlu rezerv) oranları, tüketicinin etkisiyle oluşan nakit/mevduat oranı ve bankalar tarafından uygulanan serbest rezerv oranına bağlı olup bunlar üzerinden hesaplanan para çarpanına bakarak tespit edilir.

Para çarpanı matematiksel olarak şu şekilde ifade edilir:¹²⁴

$$m = \frac{1 + c}{r + e + c}$$

m = Para çarpanı

r = Merkez Bankası’nın belirlediği cari hesap zorunlu rezerv oranı

¹²⁴ Frederic S. Mishkin (2004), **The Economics of Money, Banking, and Financial Markets**, Pearson Addison-Wesley, 7. Baskı, s. 374-8.

e = Bankaların uyguladığı serbest rezerv oranı

c = Tüketici davranışıyla ortaya çıkan nakit/mevduat oranı

Bu formüle göre örneğin zorunlu rezerv oranı 0,1 (%10), serbest rezerv oranı 0,05 ve nakit/mevduat oranı 0,25 olsa; bu ekonomideki para çarpanı 3,125 olarak hesaplanır ve buradan hareketle parasal tabandaki 1.000 liralık bir artışın toplam para arzında kabaca 3.125 liralık bir artış yaratacağı sonucuna ulaşılır. Bu durum bankaların tek başına mevduat olmaksızın para yaratamazken mevcut parasal tabanın farklı bankalarda birden fazla kez mevduata dönüşmesinden ötürü bir sistem olarak para arzını artırdığını gösterir.

Modern bankacılığın sunduğu kaydî para imkânının bazı kolaylıklarından dolayı iktisadi aktörler bankalarla çalışmayı tercih ettikçe bankalar, topladıkları mevduatın büyük bölümünü kredi ve yatırıma dönüştürerek gelir elde etme imkânına kavuşmuştur. Bu gelirleri faiz yahut ücretsiz bankacılık hizmetleri yoluyla müşterileri ile paylaştıkça da müşterilerin bankalarla çalışma arzusu kamçılanmıştır. Bu nedenle mevcut bankacılık sisteminde bir milletin tüm malvarlığı bankaların muhasebe defterleri üzerinden ölçülebilmektedir.

Bankaların kasalarında bulunan mevduatı gerek başkalarına kredi vermek gerekse yatırıma dönüştürmek suretiyle kazanç sağlaması, bazı iktisatçılar tarafından bir “sahtekârlık” olarak görülmektedir. Bu iktisatçılar, banka müşterilerinin, paralarının kullanıldığından haberleri olmadığını, paralarını aslında bankaya emanet etmiş olduklarını ve bu nedenle bankanın bu parayı kullanmasının meşru olmayacağını iddia ederek bankaların sadece emanet kabul etmeleri gerektiğini savunmaktadırlar. Aksi takdirde banka kasasındaki bir birim para üzerinde birden fazla kişinin hak iddia etmesi gibi bir durum ortaya çıkar ve bu durum bir mülkiyet ihtilafına yol açar. Kısmi rezerv sistemi olarak bilinen bu yöntem ile çalışan bankaların aslında hiçbir zaman toplam yükümlülüklerini karşılayacak parası bulunmamaktadır. Fakat alacaklılar (banka müşterileri) genelde aynı anda parasını çekmeye gelmediği için bu sistem göze batmadan çalışmaya devam edebilmektedir. Bu sisteme itiraz eden iktisatçılar bankaların vadesiz hesaplarının borç değil, emanet hükmünde olması anlamına gelen “tam rezerv bankacılığı” sistemini savunmaktadırlar.

Tam rezerv bankacılığını savunan iktisatçılar arasında Nobel ödüllü F.A. Hayek, Irving Fisher, Murray Rothbard, Hans Hermann Hoppe, Jesus Huerta De Soto, Joseph Salerno, Walter Block ve Jörg Guido Hülsmann gibi isimler bulunmaktadır. Bu grubun iddia ettiği gerekçelere karşı çıkan ve kısmi rezerv bankacılığını savunan iktisatçılar da

bulunmaktadır. Bunlar arasında Ludwig Von Mises, Lawrence White, George Selgin, Pascal Salin, Larry Sechrest, Geoffrey Wood ve Kevin Dowd gibi isimler bulunmaktadır.

Aslında tam rezerv için özel bir görüş belirtmeyen her iktisatçı (ör. Adam Smith) mevcut bankacılık sistemindeki kaydî para üretimini onaylamış olmaktadır. Fakat yukarıda ismi verilen iktisatçılar kısmi rezerv sistemini özellikle savunduğu ve tam rezervi savunanların iddialarını çürütmeye yönelik eserler yazdıkları için bu tartışmadan ortaya ciddi bir külliyat çıkmıştır. Kısmi rezerv sistemi mevcut ekonomik sistemdeki para arzının önemli bir kaynağını oluşturduğu için biz de bu tartışmalara geniş bir yer vereceğiz.

2. Kısmi Rezerv Bankacılığı

Kısmi rezerv bankacılığı mevduat toplayan bir kuruluşun herhangi bir anda sahip olduğu likit varlıkların toplamından daha fazla yükümlülük üstlenmesidir. Başka bir deyişle bir bankanın topladığı mevduatı aşan miktarda satın alım gücü üretmesidir.

Bu durum özellikle 1929 krizinden sonra iktisatçılar arasında ciddi bir tartışma konusuna dönüşmüştür. Krizlerin temel sebeplerinden birinin para arzındaki suni artışlar olduğunda iktisatçıların çoğu hemfikirdir. Nitekim para arzındaki suni artışlar önce parasal bir enflasyona, sonra da onun kaçınılmaz bir sonucu olan deflasyona neden olmakta, müteşebbisleri yanıltmakta ve tasarrufların, daha baştan kaybedilmiş riskli projelerde heba olmasına yol açmaktadır. Süreç esnasında para arzını kontrol eden aktörler ve onların iş yaptığı taraflar nispi kazanç sağlarken, sabit gelirliler ve tasarruf sahipleri zarar görmektedir. Bazı iktisatçılar buna ilk elde imkân veren şeyin kısmi rezerv sistemi olduğunu iddia etmektedirler.

Irving Fisher, kısmi rezerv bankacılığı sisteminin 1929 krizindeki kilit rolü oynadığını düşünen iktisatçılar arasındadır. Kendisiyle hemfikir olan diğer iktisatçılarla birlikte 1933 yılında “A Program for Monetary Reform” (Parasal Reform için bir Program) adlı öneriyi kaleme almıştır. Daha sonraları Chicago planı olarak tanınacak olan bu önerinin en önemli yönü, bankaların cari hesaplarında tam (%100) karşılığın zorunlu hale getirilmesi talebidir.¹²⁵ Bu öneri 1935 yılında yeni bir kanun çıkmasını sağlamış, ancak bu kanun, tam rezerv şartı yerine federal mevduat sigortasını getirmiştir. 1937-38 yıllarında yaşanan ekonomik daralmanın ardından aynı öneri birkaç eklemeyle birlikte 1939 yılında yeniden sunulmuş olsa da bir sonuç alınamamıştır.

¹²⁵ Irving Fisher, v.d. (1939), **A Program for Monetary Reform**, Maddeler: 9, 10, 11, s. 19-24.

Fisher ve diğerkleri tam rezerv bankacılığa geçişin nasıl sağlanacağını söz konusu öneride şu şekilde anlatmışlardır:

** Bankaların mevcut rezervlerindeki eksikler merkez bankasının basacağı resmî banknotlarla kapatılsın. Bu banknotlar piyasaya sürülmeyeceği, yalnızca daha önce kaydî olarak tutulan rezervlerin yerini alacağı için herhangi bir enflasyona sebep olmaz. Bu yolla piyasada kaydî olarak zaten tedavül eden satın alım gücünü temsil eden paranın fiziksel yapısı değiştirilmiş olur. Bu noktadan sonra ise bankaların cari hesaplarında bulunan mevduatı istihdam etmeleri yasadışı hale getirilsin. Cari hesaplar yalnızca emanet hesapları olsun ve insanlar bu hesaplarda bulunan (kendilerine ait) mevduatı piyasada çek kullanarak istihdam edebilsinler.*

** Bankalar sadece vadeli hesaplarda yer alan parayı istihdam edebilsin.*

** Bankalar para arzını etkileyemesin, para arzı tamamen para otoritesinin (merkez bankaları) kontrolünde olsun.*

Kısaca söylemek gerekirse Irving Fisher, cari hesaplar ile vadeli mevduat hesaplarını birbirinden ayırarak bankacılığı para yaratma sürecinden dışlamak istemiştir. Kendi ifadesiyle bankacılığı değil, parayı kamusallaştırmak istemiştir.¹²⁶

Öte yandan Mises'e göre tarih boyunca kredi kuruluşlarının aynı zamanda para üreticisi olmaları bir tesadüf değildir. Bu iki işlem birbiriyle yakın ilişki içerisindedir. Mises bankaların esasen para değil, bir tür itibarî mübadele aracı (fiduciary media) yarattıklarını söyler. Bu itibarî mübadele aracı, temel paranın servet saklama işlevini kısmen, mübadele aracı olma işlevini ise ondan daha iyi bir şekilde ifa etmektedir. İkincisi daha yaygın bir ihtiyaca karşılık geldiği için bankaların ürettiği itibarî satın alım gücü her zaman rağbet görmüştür.¹²⁷ Dolayısıyla Mises, bankaların mevduat toplama işini bir borç alma işleminden ziyade farklı para türlerinin değişimi (sarf) olarak değerlendirir. Ona göre bankaya mevduat bırakan müşteriler kullanım kolaylığından ötürü kağıt parayı, kaydî para ile değiştirmektedirler. Bu işlem, iskontolu yapılmadığı takdirde bankaya bir kazanç sağlamaz. Hatta hizmet maliyetini karşılayacak bir ücret alınmadığında bankanın zararına olur. Bankanın bu zararı telafi edebilmesi ancak ve ancak üretmekte olduğu bu itibarî satın alım gücünü, topladığı mevduat miktarının üzerine çıkarmasıyla mümkün olabilir. Banka ve

¹²⁶ Irving Fisher (1936), “%100 Money and Public Debt”, **Economic Forum**, Spring, April-June, ss. 406-420, ThaiSunset Publications (2009), s. 15.

¹²⁷ Mises (1912), **a.g.e.**, s. 261.

bankacılığın var olabilmesi buna bağlıdır.¹²⁸ Mises'e göre bir kurumun itibarî satın alım gücü yaratabilmesinin temel şartı, borç alışverişini rutin bir iş haline getirmiş ve bu konuda zamanla itibar kazanmış olmasıdır. Bu aynı zamanda bankaların borca dayalı para üretebilmesinin temel yolu ve meşruiyet kaynağıdır.¹²⁹

Ticari maksatla borç veren bir kurum için en önemli şey daha çok kişiye, daha ucuz maliyetle borç verebilmektir. Banka, bu uğurda sahip olduğu kaynakları mümkün olduğu kadar artırmak ister. Mises'e göre bankaların, kendisine borç vermiş olan müşterilerin anlık taleplerini karşılıksız bırakmayacak kadar rezerv bulundurma şartıyla mütemadiyen itibarî para arzını artırma eğilimi doğal ve beklenen bir durumdur. Onların başka şekilde davranması beklenemez.¹³⁰

Mises'in kısmi rezerv bankacılığının dinamiklerini anlamış olmakla birlikte bu kurumu ekonomik açıdan yararlı bulduğunu söylemek doğru olmaz. O itibarî mübadele aracı olarak isimlendirdiği kaydî paranın üretiminde teorik olarak bir sınır bulunmadığını belirtir. Dolayısıyla bunun iradî insan faaliyetiyle bir şekilde sınırlandırılmamış olmasını, ekonomik istikrarın karşısındaki en büyük tehlike olarak değerlendirmektedir.¹³¹ Dahası ona göre miktarı ne olursa olsun itibarî satın alım gücü üretmek, daima bizim konjonktür dalgası (trade cycle) olarak adlandırdığımız süreçlerin sebep olduğu suni fiyat değişikliklerine (iniş çıkışlarına) yol açarak girişimcileri yanıltır ve kaynakların doğru şekilde tahsis edilememesine neden olur.¹³²

Mises'in ekonomik olguları değerlendirirken sahip olduğu bu ikili yaklaşımı durum-değer yaklaşımı olarak niteleyebiliriz. O iktisadi olguları öncelikle kendi içinde sahip olduğu nedensellik bağı üzerinden açıklamakta ve değer yargısı bildirmekten mümkün olduğu kadar kaçınmaktadır. Bu durum ilk başta onun sanki her şeyi onaylıyormuş gibi görünmesine neden olsa da uzun vadede ortaya çıkacağını öngördüğü durumları son tahlilde iyi veya kötü olarak değerlendirmesine engel olmamaktadır. Onun bu ikili yaklaşımı, öğrencileri içerisinde kaçınılmaz bir çeşitliliğin oluşmasına yol açmıştır ki bu durum genelde iktisadi düşünceye, özelde Avusturya iktisat ekolüne önemli katkı sağlamış olan tartışmaların vücut bulmasını sağlamıştır.

¹²⁸ Mises (1912), **a.g.e.**, s. 272.

Mises'e göre bankalar, "başkalarının paralarını borç veren kurumlardır" (s.262). Ücret mukabilinde emanet kabul eden "tam rezerv" saklama kuruluşları banka değildir.

¹²⁹ Mises (1912), **a.g.e.**, s. 269.

¹³⁰ Mises (1912), **a.g.e.**, s. 267.

¹³¹ Mises (1912), **a.g.e.**, s. 400.

¹³² Mises (1949), **a.g.e.**, s. 442 dipnot 17.

Mises'in öğrencilerinden olan Murray Rothbard kısmi rezerv sistemi konusunda daha radikal bir yaklaşıma sahiptir. Ona göre bankaların kasalarında bulunmayan parayı kaydı olarak yaratarak borç vermeleri bir sahtekârlık ve gizli hırsızlıktır. Nasıl ki bir kutu buğday gevreği aldığınızda kutunun içinden saman çıkarsa satıcının sizi dolandırdığına hükmedilir, aynı şekilde bir kişinin, bankada durduğunu varsaydığı paranın aslında orada olmadığı bilindiğinde bankanın müşterilerini dolandırdığına hükmedilmesi gerekir. Bu yüzden kısmi rezerv sistemiyle çalışan bankalar, aslında başından beri ve her daim müflis haldedir. Bunun ortaya çıkması için ise gereken tek şey müşterilerin paralarını (alacaklarını) talep etmesidir. Rothbard bu iddiasını başka hiçbir meslekte hayali bir mal üretiminin olmaması, hiçbir meslekte bir "hücum" (bank run) kavramının olmaması, hiçbir meslekte sırf müşteriler kendilerine ait olanı talep etti diye bir gecede iflas etmenin mümkün olmaması şeklindeki kısmi rezerv bankacılığına özgü riskli durumları örnek göstererek güçlendirir.¹³³

Hans Hermann Hoppe de Rothbard'ın iddialarını desteklemektedir. Ona göre bir banka topladığı mevduatı başka birisine borç verdiği anda birden fazla kişiye aynı para üzerinde kullanım hakkı vermiş olur. Hem parayı bankaya ilk yatıran müşteri hem de onu kredi olarak çeken müşteri o paraya sahip olduğunu düşünür ve onu kaydı mübadele işlemlerinde kullanır. Oysa böyle bir şeyin imkânsızlığı, yani iki kişinin aynı şeye sahip olamayacağı gerçeği apaçıktır. Hoppe bunu bir "hukuki imkânsızlık" olarak niteler. Çünkü bu işlemlere aracı olan bankanın tüm taraflara verdiği sözü aynı anda yerine getirmesi mümkün değildir. Dolayısıyla kısmi rezerv sistemi bir sahtekârlık olarak değerlendirilmelidir.¹³⁴

Mises'in diğer öğrencileri olan White ve Selgin bu iddiaların geçersiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre sahtekârlık, gayrimeşru gelir elde etme amacıyla bir şeyi olduğundan farklı göstermektir. Kısmi rezerv sistemiyle çalışan bankalar kasalarında tam rezerv tuttuklarını iddia etmemektedirler. Hatta müşterilerin mevduatına faiz ödemeleri onların, müşterilerinin paralarını kullandıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bir bankanın mevduat sahibine parasını istediği anda kendisine ödeyeceğini vaat etmesi de tam rezerv sistemiyle çalıştığını söylemesi anlamına gelmez. Bu yüzden sahtekârlık iddiası temelsizdir. Esasen kısmi rezerv sistemiyle çalışan bir bankaya para yatıran müşteriler bu parayı emanet olarak vermediklerini, borç olarak verdiklerini bilmektedirler. Nitekim hukuki mevzuat da bu şekildedir. Borç işleminde ise mülkiyet transferi gerçekleştiği için bankanın kasasındaki para ne mevduat sahibine ne de kredi müşterisine aittir. O para sadece bankaya

¹³³ Rothbard (1963), *a.g.e.*, s. 40-47, ayrıca bkz. dipnot 17.

¹³⁴ Hoppe (1994), *a.g.e.*, s. 67.

aittir. Bankada mevduatı bulunan kişilerin sahip olduğu şey para değil, bir alacaktan ibarettir.¹³⁵

Belki de burada tartışılması gereken husus herhangi iki tarafın, aralarında vadesiz bir borç sözleşmesi yapıp yapamayacağıdır. Rothbard ve Hoppe'ye göre böyle bir sözleşme olamaz. Borç sözleşmesi vadeli olmalıdır, vadesiz sözleşme ancak bir emanet sözleşmesidir. White ve Selgin neden vadesiz borç sözleşmesi yapılamayacağı konusunda ikna olmamışlardır. Onlar tarihi tecrübeye atıfta bulunarak bankacılık tarihi boyunca insanların bankalarla vadesiz borç sözleşmesine girdiklerini, bunun her iki tarafın lehine olduğunu ve bu yüzden doğal bir talebe karşılık geldiğini düşünmektedirler. Rothbard ve Hoppe ise bankaların bir hücum anında kesinlikle ayakta kalamayacağını gerekçe göstererek sahtekârlığın ortada olduğunu iddia ederler.¹³⁶ Buna karşın White ve Selgin, bankaların verdikleri sözü yerine getirememeye durumunda suçlu olacağını kabul etmekle birlikte bir bankanın, riskleri iyi yönetmek suretiyle sözlerini tutmaya devam ettiği müddetçe bir suç işlemediği görüşündedirler. Ayrıca tam rezerv taraftarlarının sıkça atıfta bulunduğu hücum olaylarının da bankacılık tarihinde bir istisna teşkil edecek kadar az olduğunu hatırlatmaktadırlar.¹³⁷

Mises'in bir başka öğrencisi Jörg Guido Hülsmann konuya farklı bir açıdan yaklaşır. Ona göre kısmi rezerv bankalarının ekonomiye kazandırdığı yüksek risk, daha büyük bir kötülük olan merkez bankalarının var olmasının temel gerekçesini teşkil eder. Kısmi rezerv bankaları sürekli risk aldığı için birbirlerine yaslanmak zorundadır. Bu nedenle herhangi bir bankanın borçlarını ödeyemeyecek duruma gelmesi halkın güvenini sarsıp tüm bankalara yönelik bir hücumu yol açabileceği için bir tür domino etkisi yaratılır ve birkaç bankanın hatası ekonomik bir krize neden olur. Devletler bunu önlemek için -doğal olarak- harekete geçer ve zor zamanlarda tüm sisteme likidite sağlamak üzere bir merkez bankası tesis ederek mevduat güvencesi sağlarlar.¹³⁸ Bu ise para üretiminde en kısıtlayıcı faktör olan rekabeti ve ihtiyatlılığı zayıflatarak tüm parasal sistemin hep birlikte genişlemesine yol açar.¹³⁹

¹³⁵ Lawrence H. White, George Selgin (1996), "In Defense of Fiduciary Media", **The Review of Austrian Economics**, C.9, S.2, s. 86-8 (83-107).

¹³⁶ Hoppe (1994), **a.g.e.**, s. 19.

¹³⁷ White & Selgin (1996), **a.g.e.**, s. 91.

¹³⁸ Bu iş genelde yeni bir banka tesis etmek yerine piyasada en çok işlem hacmine ve rezerve sahip olan bankaya kanuni imtiyazlar (banknot tekeli ve diğer bankalar üzerinde bağlayıcı kararlar alma yetkisi) sağlamak suretiyle gerçekleştirilir.

¹³⁹ İktisadi aktörleri, bu şekilde olması gerekenden daha düşüncesiz (irrasyonel) davranmaya sevk eden müşevviklere literatürde "moral hazard" denir. Bu kavramı "etik tehlike" şeklinde çevirebiliriz. Etik tehlikelerin

Bir sorunu çözmek için üretilen mekanizmaların, sorunun faktörlerini daha da azdırdığı bu tip durumlar ekonomi literatüründe “moral hazard” (etik tehlike) olarak ifade edilir. Avusturya iktisat ekolüne mensup olan iktisatçılar merkez bankacılığını en çok, para arzının bu şekilde sürekli şişmesine yol açan bir etik tehlike yarattığı nedeniyle eleştirmektedir.

Kuşkusuz para arzı sonsuza kadar artırılmaz ve sürekli şişirilen balonlar bir süre sonra patlar. Bu nedenle modern ekonomiler kronik enflasyon ve deflasyon dalgalarının esiri olmuştur. Belli aralıklarla finansal krizlerin oluşması neredeyse kesindir. Böyle bir ekonominin oluşmaması için kimi iktisatçılara göre işin başında kısmi rezerv sistemine hiç izin vermemek gerekmektedir.¹⁴⁰

Hülsmann, sahtekârlık tartışmasının müşteriye doğru bilgilendirmek suretiyle aşılabileceğini düşünmektedir. Ona göre devletin, mevduatın ne demek olduğu konusunda halk nezdindeki yanlış anlaşılımları gidermek adına kısmi rezerv bankalarından, şu ifadeleri müşteri sözleşmesine yazmalarını istemesi gerekir:¹⁴¹

“Paranızı bankamıza yatırdığınızda paranızın mülkiyeti belirsiz bir süreye kadar bankamıza geçmiş olur. Paranız bankamızın mülkiyetine geçtiği için onu istediğimiz şekilde kullanabiliriz. Bunun karşılığında size bir hesap açar, yatırdığınız miktarı hesabınıza tanımlar ve bu hesap üzerinden size sunduğumuz bankacılık işlemlerini ücretsiz olarak yapmanızı sağlarız. Paranızı çekmek istediğinizde onu size teslim etmek için elimizden geleni yaparız. Eğer teslim edemeyecek olursak aşağıdaki kurallar uygulanır...”

Eğer söz konusu banka kendi banknotlarını üretmekteyse aşağıdaki ifadelerin de banknot üzerinde okunaklı bir şekilde yer alması gerekir:

“Bankamız bu banknotun hamiline, banknot üzerinde yazan değer karşılığını resmî para cinsinden ödemeyi taahhüt eder. Bankamızın banknotları resmî para cinsinden %100 karşılık içermediğinden ötürü size paranızı ödeyemememiz halinde aşağıdaki kurallar uygulanır...”

iktisadi riski artırdığı konusunda fikir birliği vardır. Merkez bankaları ise bankacılık sektörüne sunduğu güvence ile modern ekonomilerdeki en büyük etik tehlikelerden birini teşkil eder.

¹⁴⁰ J.G. Hülsmann (2000), “Banks Cannot Create Money”, **The Independent Review**, C.5, S.1, s. 105 (101-110).

¹⁴¹ Hülsmann (2000), **a.g.e.**, s. 108.

Bu ifadeler olayı yalnızca yasadışı olmaktan çıkartacaktır. Ona göre kısmi rezerv bankacılığı iktisadi açıdan da sorunludur ve içerdiği sorunların en önemlisi piyasada belli aktörleri kayırmak suretiyle adaletsizlik yaratmasıdır. Kısmi rezerv bankaları kendilerinde olmayan parayı borç vermek suretiyle ilk elde bankacıları, mevcut hükümeti ve sermayesiz müteşebbisleri sermayeli müteşebbisler, sabit gelirliler ve tasarruf/mülkiyet sahipleri aleyhine kayırmaktadır. Sistem genel olarak kredi almayı ve harcama yapmayı teşvik etmekte, tasarruf yapmayı, tedbirli davranmayı ve özsermaye kullanmayı caydırmaktadır.¹⁴²

Bu konu, makroekonomik dalga teorisine getirdiği yeni yaklaşımla Nobel ödülü almış olan Friedrich Hayek'in de dikkatini çekmiştir. Hayek'e göre rekabetçi bir sistemde kısmi rezerv sistemiyle çalışan ticari bankalar, yayılmacı para politikası güden bir merkez bankasının yarattığı etkinin aynısını yaratırlar. Krediye olan talep arttığında bankalar, normal bir piyasa davranışı olan kredi fiyatını (faiz oranlarını) artırmak yerine kredi miktarını artırır ve rezervlerini de ona nispetle azaltmış olurlar. Bu şekilde kredi hacmini artırarak faiz oranlarını normalde olması gerekenden daha düşük seviyede tutmuş olurlar. Hayek bunun rekabetçi bir sistemde kaçınılmaz olduğunu, çünkü bankaların aksi yönde hareket etmek için hiçbir müşevviğinin olmadığını savunur. Dolayısıyla Hayek, kısmi rezerve dayalı serbest bankacılığın para/kredi arzını, tehlike arz etmeyen bir seviyede tutabileceğine inanmamaktadır.¹⁴³

Hayek'e göre parasal istikrarsızlık ve fiyat dalgalarının var olmasının temel sebebi "para arzındaki anormal esnekliktir". Bunun da en önemli sorumluları merkez bankaları ve kısmi rezerv sistemiyle çalışan bankalardır. Bu sistemde para arzı belli eller tarafından kontrol edildiği için piyasaya belli noktalardan kolay para enjekte edilmektedir. Bu durum paranın enjekte edildiği alanlarda hayali bir istihdam, yani bir balon yaratmakta ve müteşebbisleri yanıltarak ilgili alanlarda verimsiz yatırımların yapılmasına neden olmaktadır. Bu yatırımların bir kısmının başarısız olması kaçınılmazdır. Çünkü bu yatırımlar gerçek tasarruflarla değil, varsayılan bir tasarrufla desteklenmiştir. Dolayısıyla piyasaya enjekte edilen kolay para önce bir balon yaratacak, ardından o alanda varsayılan talebin aslında olmadığı görüldüğünde bazı yatırımlar kaçınılmaz olarak değer kaybedeceği için bir iktisadi daralma (resesyon) söz

¹⁴² Hülsmann (2000), **a.g.e.**, s. 106.

¹⁴³ Lawrence H. White (1999), "Why Didn't Hayek Favor Laissez Faire in Banking", **History of Political Economy**, C.31, S.4, s. 755 (753-769).

konusu olacaktır. Bu ise sadece ilgili sektörü değil, o sektöre doğrudan veya dolaylı olarak yatırım yapan herkesi olumsuz etkileyeceği için tüm toplum bundan zarar görecektir.¹⁴⁴

Ayrıca kısmi rezerv bankacılığı yoluyla üretilen kolay paranın yarattığı enflasyon adaletsiz bir enflasyondur. Nitekim bu paradan ilk elde yararlanan aktörler (kredi alanlar) eski fiyatlardan iş yapmakta, ancak yeni para ekonomi içerisinde yol aldıkça fiyatların yükselmesiyle birlikte piyasadaki diğer aktörler (ör. sabit gelirliler) yoksullaşmakta, dolayısıyla bir tür yeniden dağıtım söz konusu olmaktadır. İktisat teorisinde yeni üretilen paranın yaratacağı enflasyonun fiyatlara böyle dağınık bir şekilde yansıyacağını ifade eden kavrama Cantillon etkisi denir.¹⁴⁵ Hayek bu noktada para üretiminin bir tür dolaylı vergileme olduğunu, fakat bu vergilemeyi devlet değil, özel kurumlar yaptığı için haksız bir vergileme olduğunu iddia etmektedir.

White ve Selgin, tarihsel verilerin daha farklı bir tablo çizdiğini düşünmektedirler. White para arzını denetim altına almanın en iyi yöntemi olarak rekabetçi şartlarda banknot ihraç eden bankaların oluşturduğu serbest bankacılık sistemini önermekte, bunun 1844 yılına kadar İskoçya’da çok iyi işlediğini tarihsel verilerle ortaya koymaktadır.¹⁴⁶ İskoçya’daki serbest bankacılık tecrübesi Avusturya ekolüne mensup pek çok başka iktisatçı tarafından da dile getirilmiş ve mevcut merkezi para üretiminin kusurlarını barındırmayan bir bankacılık sistemi olarak gösterilmiştir.¹⁴⁷

White ve Selgin’e göre para arzını denetim altına almanın en iyi yolu banknot üretimini tekelleştiren ve keyfi yetkilerle donatılan bir merkez bankası değil, para üretiminin serbest olduğu rekabetçi bir bankacılık sistemidir. Rekabetçi bankacılık sisteminde paranın fiyatı olan faiz oranları piyasadaki para talebine göre belirleneceği için para arzındaki genişleme ve daralmalar da tamamen piyasa ihtiyaçlarına göre kendini ayarlamış olacaktır. Devletin, tüm bankaları, sadece sözlerini tutup tutmama konusunda denetleyeceği ve herhangi bir mevduat garantisinin ya da (kanuni) son borç vericinin olmadığı bu gayrişahsi sistem, büyük krizleri önleme konusunda sahip olabileceğimiz en güvenli ve meşru alternatiftir.

¹⁴⁴ Hayek (1933), **a.g.e.**, s. 140-1, 151-2. Bu bulgular Hayek’e Nobel ödülü getiren bulgulardır.

¹⁴⁵ Terim, bu olguyu ilk kez öngören iktisatçı Richard Cantillon’a atıfla bu şekilde isimlendirilmiştir.

¹⁴⁶ Lawrence H. White (1984), **Free Banking in Britain**, Londra, Institute of Economic Affairs (2008), s. 89-135.

¹⁴⁷ Murray N. Rothbard (1983), **The Mystery of Banking**, Ludwig Von Mises Institute (2008), s. 183-6. Kevin Dowd (1988), **Private Money: The Path to Monetary Stability**, Londra, The Institute of Economic Affairs, s. 20 (dipnot 1), s. 24-30.

White ve Selgin, bankacılığın serbest olduğu tarihsel tecrübeye atıf yaparak bu dönemlerde finansal krizlerin ya hiç yaşanmadığı ya da işini kötü yöneten birkaç bankanın batmasıyla başlayıp bitecek kadar küçük çapta olduğunu iddia etmektedirler. Ayrıca bu dönemlerde hiçbir bankanın tam rezerv tutmadığını söyleyerek serbest bir piyasada tüketicilerin, banka sözünü tuttuğu müddetçe paralarıyla ne yaptığıyla ilgilenmediğini, bu nedenle kendilerinden saklama ücreti alacak bir tam rezerv bankası yerine kendilerine faiz ödeyen ya da başka avantajlar sunan kısmi rezerv bankalarını tercih ettiğini göstermektedirler.¹⁴⁸ Dolayısıyla devlet tarafından uygulanacak herhangi bir tam rezerv dayatmasının, piyasada karşılık bulmayacağı için işe yaramayacağını ortaya koymuş olmaktadır.

3. Merkez Bankacılığı

Merkez bankaları iktisatçılar arasında 5 temel fonksiyon üzerinden tanımlanmaktadır:¹⁴⁹

- (1) Bankaların bankası olma,
- (2) Banknot tekeline sahip olma,
- (3) Son borç verici olma,
- (4) Ticari bankaları bağlayıcı düzenlemeler yapma,
- (5) Para politikasını yürütme.

Merkez bankacılığında bulunan "bankaların bankası olma", "son borç verici olma" ve "ticari bankaları bağlayıcı düzenlemeler yapma" fonksiyonları serbest bankaların doğal piyasa davranışının bir sonucu olarak (devlet müdahalesi olmaksızın) “özel takas odaları” veya “bankalar birliği” gibi formlarda ortaya çıkabilmektedir. Fakat "banknot ihracı imtiyazı” ve “para politikasını yürütme yetkisi" ancak kamu otoritesi tarafından verilen yetkiler olup serbest bankacılıkta herhangi bir bankanın zaman içerisinde sahip olabileceği veya olması icap eden yetkiler değildir.¹⁵⁰ Modern merkez bankalarının öncülü olan özel takas odalarının var olmasındaki başlıca gerekçe, mevcut ticari bankaların bir veya birkaçının likidite azlığı nedeniyle iflasın eşiğine gelmesinden kaynaklanan negatif dışsallıklara bağlı riskleri elimine etmektir.

¹⁴⁸ George Selgin (1988), *The Theory of Free Banking*, Cato Institute, Rowman & Littlefield Publishers, s. 37-85.

¹⁴⁹ White (1999), *The Theory of Monetary Institutions*, s. 71.

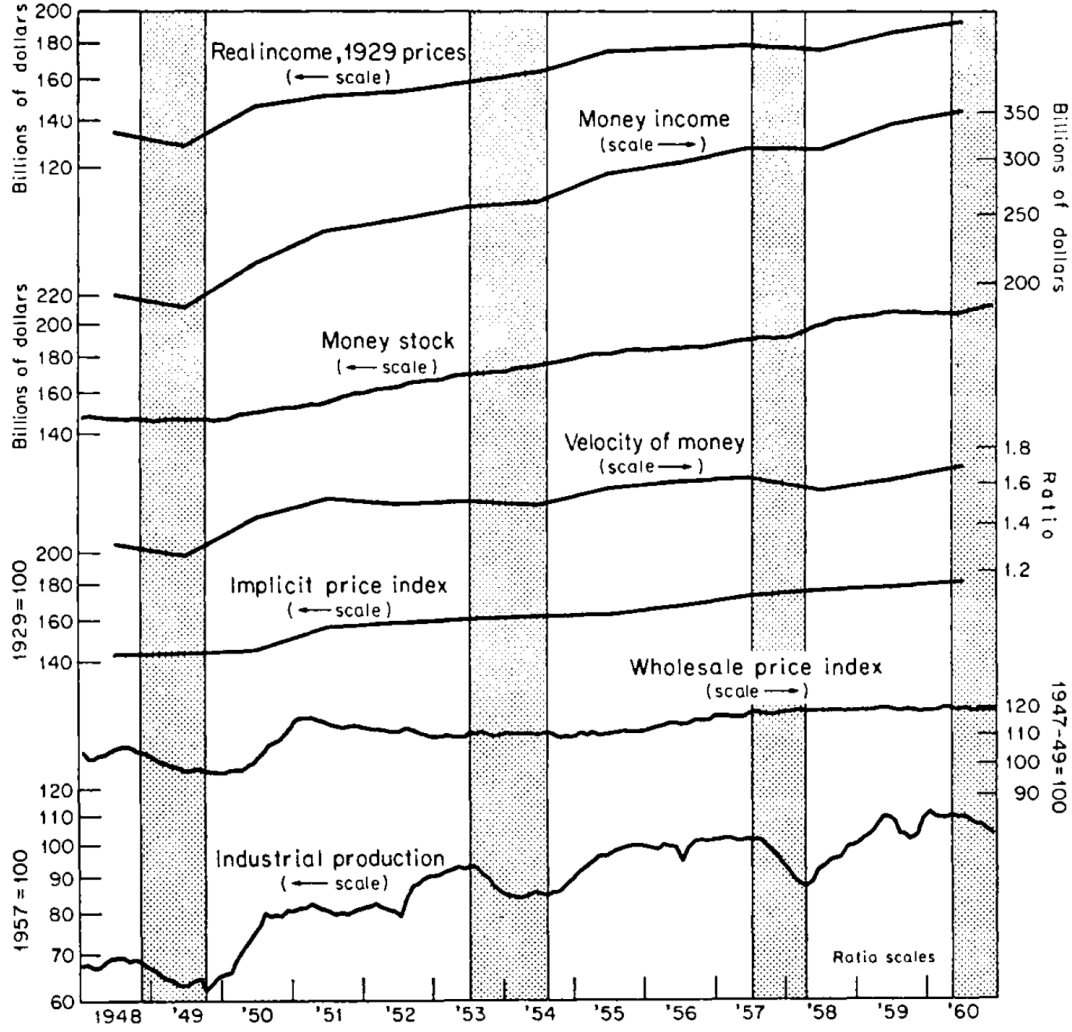
¹⁵⁰ A.e., s. 80.

Bankalar likidite (nakit) azlığı nedeniyle anlık taleplere cevap veremeyecek duruma geldiğinde bu haber topluma yayılabilir ve toplum nazarında bankalara duyulan güven sarsılabilir. Bu durum daha çok insanın bankalar nezdindeki alacağını tahsil etmek üzere harekete geçmesiyle birlikte tüm sistemi risk altına sokabilir. Sistem içerisinde tüm finansal kurumlar birbirine yaslandığı için halka kısa sürede güven aşılanmadığı takdirde pek çok bankanın iflas etmesi bir an meselesi olur. Finansal kurumların iflas etmesi, bu kurumlarda alacağı olan özel ve tüzel tüm kişileri mağdur edeceği için gerek iktisadi gerek siyasi açıdan büyük bir kriz ve felaket anlamına gelir. Serbest bankacılık dönemlerinde bu riskin farkına varan bankalar bir araya gelerek takas odaları kurmuşlardır. Bu takas odaları sayesinde nakit sıkıntısı çeken bankalar diğer bankalardan borç alarak günü kurtarabilmekte, daha sonra o bankaya olan borçlarını geri ödemekte ya da mahsuplaşmaktaydılar.

Kuşkusuz rekabetçi bir piyasada kimi bankalar daha iyi bir karneye sahip olmakta ve diğerlerinden daha çok müşteri çekmekteydi. Bu durum başarılı bankaları bir tür “son borç verici” konumuna koymaktaydı. Bu son borç vericilik rolü sayesinde rezervlerini biraz daha artırma ihtiyacı hisseden bankalar bir süre sonra başta devlet hazinesi olmak üzere tüm sisteme borç verebilecek bir konuma gelebilmekteydi. Bu durum tarihi süreç içerisinde devletleri bu bankalarla ortak iş yapmaya teşvik etmiştir. Devletler ihtiyaç oldukça bu bankadan ucuz (hatta bedava) kredi temin etme karşılığında bu bankaları yasal koruma altına almışlardır. Bunu ilk önce rakip bankaların, mevcut paranın yanı sıra bu büyük bankanın banknotlarıyla da rezerv tutabileceğini yasalaştırarak (milli banka), ardından rakip bankaların banknot ihraç hakkını tamamen kısıtlayıp söz konusu bankayı resmî banknot üreticisi konumuna koyarak gerçekleştirmişlerdir. Başta İngiltere’deki Bank of England olmak üzere pek çok büyük bankanın devletler tarafından önce bir milli banka, ardından bir merkez bankası haline getirilmesi bu şekilde gerçekleşmiştir.

Yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde revaç bulan Keynes’in eksik istihdam teorisi, devletleri, sonu gelmez bir tam istihdam arayışına özendirmiştir. Bu hedefe ulaşmak için daha müdahaleci mali ve finansal politikalar benimseyen devletler sürekli gündeme gelen deflasyon korkularıyla başa çıkmak için merkez bankalarını çalıştırarak her fırsatta piyasaya (ticari bankalar aracılığıyla) “kolay para” enjekte etmişlerdir. Para arzının bu şekilde ihtiyari olarak artırılması fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine, yani enflasyona neden olmaktadır. Bunu aşağıda verilen istatistikler üzerinden örneklendirebiliriz.

Şekil 2.1: Para Stoğu, Dolaşım Hızı, Üretim, Gelirler ve Fiyat Endeksi (ABD)

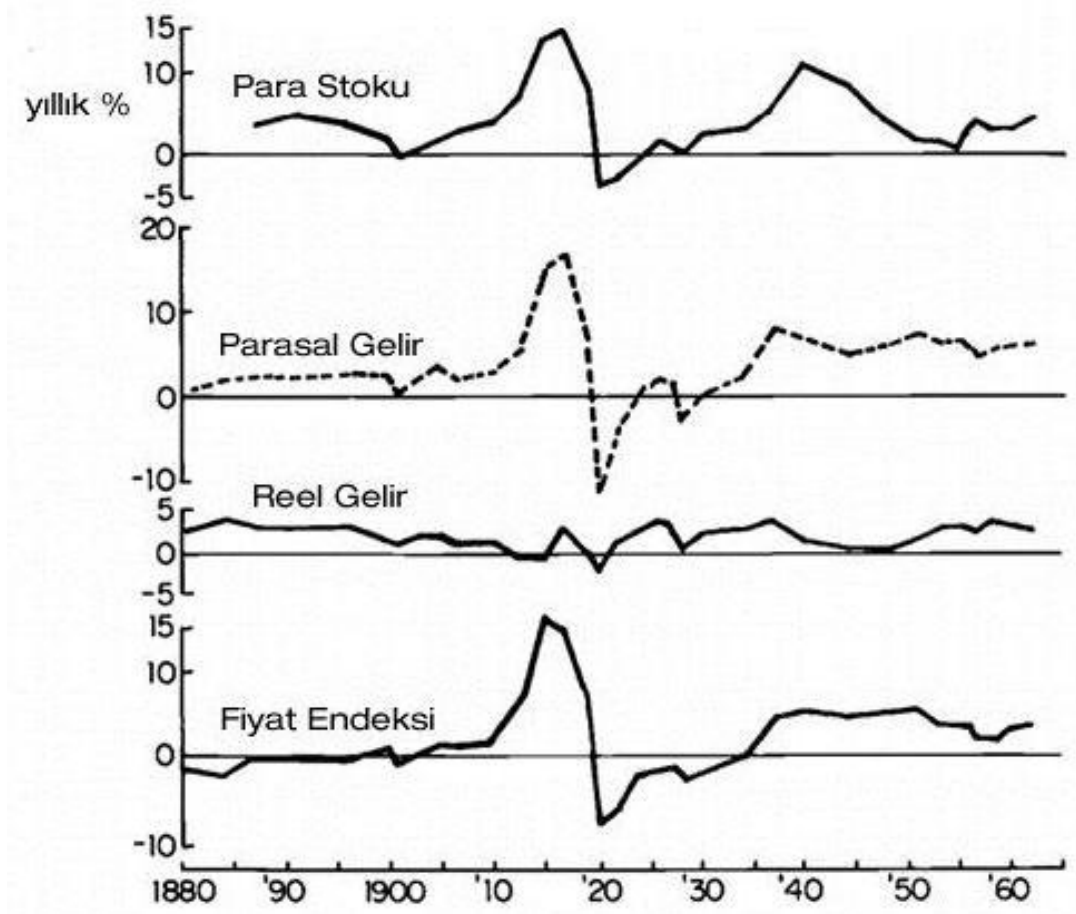
Kaynak: M. Friedman, A.J. Schwartz (1963), *A Monetary History of the United States, 1867-1960*, National Bureau of Economic Research, Princeton University Press (1993), 9. Baskı, s. 593.

Bu grafikte 1949 yılından 1960 yılına kadar ABD ekonomisinde artmakta olan para stoğunun fiyat endeksini de beraberinde nasıl artırdığı gösterilmektedir. Beyaz alanlar iktisadi genişleme dönemlerine, taralı alanlar ise iktisadi daralma dönemlerine işaret etmektedir. Grafikte görüleceği gibi genişleme dönemlerinde para arzındaki artışlar doğrudan fiyat endeksini de yükseltmektedir. Ancak daralma dönemlerinde paranın dolaşım hızı yavaşladığı için iki etki birbirini dengelemekte ve fiyat endeksi nispeten stabil duruma gelmektedir.

Ayrıca para stoğunun artmasıyla birlikte parasal (nominal) gelirlerin reel gelirlerden daha hızlı arttığı da gözlenebilmektedir. Bu, enflasyon kaynaklı bir gelir artışı illüzyonudur. Bu illüzyon müteşebbisleri yanıltarak kötü yatırımlar yapılmasına ve grafikte görülen 4 yılda bir gerçekleşen konjonktür dalgalarına sebep olmaktadır

Aynı ilişkiyi biraz daha basit olan aşağıdaki grafik üzerinde de gözlemleyebiliriz.

Şekil 2.2: Para Stoğu, Gelirler ve Fiyat Endeksi İlişkisi (İngiltere)

Kaynak: Anna J. Schwartz (1987), “Why Money Matters”, **Money in Historical Perspective**, Ed. Anna J. Schwartz, National Bureau of Economic Research, University of Chicago Press, s. 181 (167-82).

Bu grafikte de para stoğundaki artışın parasal (nominal) gelir ve fiyat endeksi üzerindeki birebir pozitif ilişkisini görmek mümkündür. Bununla birlikte reel gelir üzerindeki etkinin çok daha küçük olduğu ve genelde fiyat endeksi ile ters yönde olduğu gözlemlenebilmektedir. Yani para stoğunun artması nominal gelirleri ve fiyat endeksini yükseltirken reel gelirleri azaltmakta, para stoğunun daralması ise nominal gelirleri ve fiyat endeksini düşürürken reel gelirleri artırmaktadır.

Bu iki grafikte gördüğümüz hareketlerin sorumlusu resmî kağıt para ihracında tekel yetkisini elinde bulunduran merkez bankalarıdır. Merkez bankaları yirminci yüzyılın başlarından itibaren hükümetlerin para politikasını yürüten ana aktörlerdir.

Merkez bankalarının para politikasını yürütmek için kullandıkları çeşitli araçlar vardır. Bunlardan birincisi faiz oranlarıdır. Merkez bankaları, üye bankaların kendi nezdinde bulunan mevduatlarına yönelik faiz oranlarını değiştirerek ticari bankaların rezerv yönetim süreçlerini etkilerler. Onları daha çok veya daha az rezerv tutmaya teşvik ederler. İkincisi “açık piyasa işlemleri” olarak tanımlanan işlemdir. Merkez bankaları hazinenin veya diğer bankaların uhdesinde bulunan tahvilleri satın alarak para arzını artırabilir ya da kendi uhdesinde bulunan tahvilleri iskontolu satarak para arzını azaltabilirler. Ayrıca son borç verici olmalarından kaynaklanan yetkileri sebebiyle ticari bankaların “zorunlu karşılık oranlarını” tespit etme gücüyle donatılmışlardır. Nadir de olsa bu oranları değiştiren yeni yasal düzenlemeler marifetiyle sistemdeki para arzını etkileyebilirler.

Tüm bu güçleri sayesinde merkez bankaları bir ülkenin toplam para stoğundaki ve fiyatlar genel düzeyindeki değişikliklerin başlıca aktörü sayılırlar.¹⁵¹ Toplam para stoğunun fiyatlar genel düzeyi ile ilişkisi klasik iktisatta paranın miktar teorisi olarak bilinir ve Irving Fisher tarafından şu şekilde formüle edilmiştir:¹⁵²

$$M * V = P * T$$

M = Para miktarı

P = Fiyatlar genel düzeyi (TÜFE)

V = Paranın dolaşım hızı

T = Reel işlem hacmi (GSYH)¹⁵³

Klasik iktisatçılara ve monetaristlere göre paranın dolaşım hızı ve işlem hacmi genelde istikrarlı olduğu için bu formülde asıl olay para arzının doğrudan fiyat seviyesine olan pozitif etkisini görebilmektir.

Merkez bankasının güdümündeki para arzı, fiyatlar genel seviyesini yukarıda bahsi geçen araçlar vasıtasıyla güçlü şekilde etkileyebildiği için kimi iktisatçılar merkez bankalarını faydalı bulmaktayken kimileri aynı nedenden ötürü zararlı, hatta bazı yönlerden gayrimeşru bulmaktadır. Konuyla ilgili başlıca argümanlar iki başlık halinde ele alınacaktır.

¹⁵¹ Paya (1994), **a.g.e.**, s. 181-6. Eğilmez (2012), **a.g.e.**, s. 100-1.

¹⁵² Paya (1994), **a.g.e.**, s. 76-82.

¹⁵³ Formülün Cambridge yorumunda reel işlem hacmi (T) yerine dış ticaretin ve yatırımların etkisinin de hesaba katıldığı toplam milli gelir (Y) yer almaktadır.

a. Lehte Argümanlar

Merkez bankacılığının lehinde argümanlar günümüzde çoğunlukla Keynesçi iktisat okulu ve onun bir uzantısı olan Chicago okulu tarafından üretilmiş olmakla birlikte Hayek gibi Avusturya okulunun önemli temsilcileri içerisinde de merkez bankacılığının lehinde olanlar bulunmaktadır. Esasında merkez bankacılığı & serbest bankacılık tartışmasının literatürdeki kökeni İngiliz Para Okulu (British Currency School) ve İngiliz Bankacılık Okuluna (British Banking School) dayanmakta olduğundan öncelikle bu iki doktrinin argümanlarına, ardından çağdaş iktisatçıların konuya ilişkin katkılarına değineceğiz.

Merkez bankacılığının entelektüel arka planında İngiliz para okulunun, bankacılık okuluna karşı baskın hale gelmesi ve bunun sonucu olarak 1844 yılında Bank of England'ın merkez bankası haline getirilmesi yatmaktadır. Diğer ülkeler de zamanla İngiltere örneğine tabi olmuşlardır.¹⁵⁴

David Ricardo ve Robert Torrens gibi iktisatçıların temsil ettiği para okulunun görüşleri iki noktada özetlenebilir. Bunlardan birincisi mevcut krizlerin, İngiliz bankacılık sektöründe bankaların bankası haline gelmiş olan Bank of England'ın piyasadaki toplam para arzını (diğer bankalar için belirlediği faiz oranları, vb. araçlarla) gerektiği gibi kontrol edememesinden kaynaklandığı yönündeki yaygın kanaattir. Bu okulun temsilcilerine göre ikinci önemli nokta, Bank of England'ın diğer bankalar karşısında son borç verici rolünü oynamasının yanı sıra daima toplam para arzını dengeleyici yönde politikalar takip etmesi gerektiği konusudur. Kısaca Bank of England, tüm bankaların yükümlülüklerini daima yerine getirebilecek durumda olduğunu temin edecek ve toplam para arzını, “tamamen madenî bir para standardının sağlayacağı gibi” stabil ve istikrarlı halde tutacaktır.

Para okulu taraftarlarına göre para arzı, fiyatları doğrudan etkileyen bir unsurdur. Öte yandan bankacılık okulu taraftarlarına göre ise para arzı, fiyatlar karşısında etkileyen değil, etkilenendir. Bankacılık okulu taraftarları fiyatların öncelikle mal piyasasındaki şartlar ve reel değişkenler tarafından belirlendiğini savunurlar. Piyasa aktörlerinin fiyatlar karşısında gösterdiği (harcama, tasarruf, yatırım, vb.) tepkiler bankaların kredi hacmini ve dolayısıyla ihraç edecekleri banknot miktarını etkilediği için para arzının sonucu değil, sebebi konumundadır.

¹⁵⁴ The Bank Charter Act 1844, <https://goo.gl/e29Prn> (Erişim tarihi: 14.09.2017)

Bankacılık okulunun temsilcilerinden olan Thomas Tooke'a göre iktisadi krizlerin başlangıç noktası bankaların yükümlülüklerini yerine getirememesidir. Dolayısıyla yapılması gereken tek şey bankaları mali açıdan daha sağlam hale getirmekten ibarettir. Örneğin bankaları daha yüksek bir zorunlu karşılık oranına mecbur etmek ve herhangi bir anda yükümlülüklerini yerine getiremeyen bankaları kurtarmak yerine cezalandırmak (batmasına izin vermek) gibi önlemler ile bankaların sözlerini tutmasını temin etmek, istikrarlı bir ekonomi için yeterli olup, para arzının merkezî bir otorite tarafından kontrol edilmesine gerek yoktur.¹⁵⁵

Para okulunun görüşleri 1844 yılında İngiltere'de çıkarılan kanuna dayanak teşkil etmiş ve bu kanunla Bank of England merkez bankası haline getirilmiştir. Banknot ihracı ve para arzındaki genişlemeleri kontrol altında tutma amacıyla Bank of England banknotlarında %100 rezerv zorunlu hale getirilmiştir. Ne var ki bu önlem beklenen istikrarı sağlamamış, üye bankaların merkez bankası nezdindeki mevduat hesaplarına bağlı kaydî para, banknotların yerini alarak piyasadaki para talebiyle orantılı bir şekilde genişlemeye devam etmiştir.¹⁵⁶

Yirminci yüzyılın iktisatçıları tarafından yapılan para teorisi tartışmaları para okulu ve bankacılık okulunun görüşlerini geliştirerek devam ettirmekten ibaret olmuştur. Keynes, “eksik istihdamı” iktisadın temel meselesi olarak ele aldığı genel teorisinde, sıkıntının kaynağını -Hayek'in tam aksine- para arzındaki “yetersiz esneklik” olarak tespit etmiştir.¹⁵⁷ Ona göre itibarî para, üretimindeki esneklik sayesinde değerli madenlerden ve o madenlere karşılık gelen banknotlardan çok daha avantajlıdır. Fiyat dalgalarının olumsuz etkilerini

¹⁵⁵ Neil Skaggs (1999), “Changing Views: Twentieth-Century Opinion on the Banking School-Currency School Controversy”, **History of Political Economy**, C.31, S.2, s. 364-6 (361-91).

¹⁵⁶ Tam olarak ne olduğunu şöyle izah edebiliriz: John adında birinin bankadaki mevduat hesabına 100 şilin altın para koyduğunu düşünelim. Banka John'a 100 şilin değerinde banknot verir. John isterse piyasada bu banknotları kullanarak ödeme yapabilir. John ayrıca mevduat hesabına tanımlı bir çek defteri kullanarak da (bizzat para yaratmak suretiyle) ödeme yapabilir. Şimdi aynı şeyi merkez bankası nezdinde mevduat hesabı bulunan James Bankası için düşünelim. James bankası da merkez bankasının banknotlarını kullanabildiği gibi merkez bankasındaki hesabına tanımlı bir çek defteri kullanarak müşterilerine ödeme yapabilir ya da kredi verebilir. Bu çek defteri James bankasının genel yükümlülüğünü temsil ettiği için aslında bizzat kendisinin ürettiği çek/banknot gibi olacaktır. Çek kullanan John gibi bir birey olduğunda insanlar eninde sonunda o çeki tahsil etmek için John'un bankasına gidecektir. Fakat çek kullanan taraf bir banka olduğunda insanlar o çeki tahsil etmek için merkez bankasına gitmeyi nadiren düşünür. Çünkü James bankasının çeki Merkez bankasının bizzat ürettiği (tam rezerv) banknotlara benzediği için yeterli güveni sağlamakta ve para olarak kullanılmaktadır. Bank of England banknotları için öngörülen %100 rezerv zorunluluğu tam da bu nedenle beklenen sonucu üretmemiş, bir işe yaramamıştır. Ürettiği tek sonuç yaygın para türünü kağıt paradan (banknot) kaydî paraya (çek) dönüştürerek sorunu daha da derinleştirmekten ibaret olmuştur.

Bkz. Charles Goodheart, Jensen Meinhard (2015), “Currency School versus Banking School: An Ongoing Confrontation”, **Journal of Economic Thought**, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 26 (20-31).

Bkz. Geoffrey Ingham (2004), **The Nature of Money**, Cambridge (UK), Polity Press Ltd., s. 43.

¹⁵⁷ John M. Keynes (1936), **The General Theory of Employment, Interest, and Money**, ISN Primary Resources: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_KeynesTheoryofEmployment.pdf (Erişim tarihi: 14.06.2017), s. 118.

yumuşatmak için bir tür itibarî paranın topluma dayatılması ve bu paranın bir merkez bankası eliyle kontrol altına alınması gerekmektedir. Keynes, piyasanın genel ihtiyaçlarına yine piyasa tarafından üretilen çarelerin çok uzun vadeli ve yetersiz olduğuna inanmakta, klasik iktisatçıların kısa vadeli çözümleri kötüleyerek -güya- uzun vadeli istikrar adına eylemsizliği teşvik etmelerini faydasız bulmaktadır. Ona göre planlı bir ekonomide yapabileceklerimiz her zaman daha fazladır ve söz konusu para olduğunda, merkezî denetimden başka önerilebilecek bir çözüm bulunmamaktadır.

Daha önce de atıfta bulunduğumuz Irving Fisher'in parayı kamulaştırma çabaları Amerika'da merkez bankası lehine olan argümanları güçlendirmiştir.¹⁵⁸ Onun bir takipçisi ve daha sonra monetarizmin kurucusu olarak tanınacak olan Milton Friedman da parasal sistem olarak merkez bankacılığını tercih edenler içerisinde. Ona göre dünyanın bilinen sebeplerle (üretim, taşıma, stoklama maliyeti) mal parayı terk edip itibarî kağıt para sistemine geçmiş olması para üretimini çok daha kolaylaştırarak bankacılık sektörü kaynaklı enflasyonların ve krizlerin önünü açmıştır. Bu nedenle merkez bankalarına, tam da para arzını sınırlandırmak ve denetim altına almak için ihtiyaç vardır. Bu artık kaçınılmaz bir durumdur.¹⁵⁹

Friedman'a göre enflasyon daima ve her yerde parasal bir olgudur. Enflasyon basit anlamda para arzının toplam üretime nispetle daha fazla artmasıyla ortaya çıkar. Dolayısıyla enflasyonu önlemek için para arzını bir kurala bağlamak, daha somut bir ifadeyle toplam milli hasıladaki artış oranıyla sınırlandırmak gerekmektedir. Bu ise iradî bir iş olduğu için ancak para üretiminde imtiyazlı kılınmış bir merkez bankası marifetiyle yapılabilir.¹⁶⁰

Friedman bunu önermiş olmakla birlikte Amerikan merkez bankaları sisteminin (FED) bunu becerebilme konusunda oldukça kötü bir sicile sahip olduğunu da belirtmektedir:

“Amerika’daki hiçbir önemli kurum, bu kadar uzun bir süre içinde bu kadar kötü bir karneye sahip olmasına rağmen halk nazarında bu kadar itibar sahibi değildir.”¹⁶¹

Para üretiminin kurallara dayalı olarak gerçekleştirilmesini öngören düşünce iktisat dünyasında hayli revaçtadır. Bunun bir nedeni teoremin kendi içinde güçlü olması, klasiklerden

¹⁵⁸ Fisher (1936), **a.g.e.**

¹⁵⁹ Milton Friedman (1960), **A Program for Monetary Stability**, New York, Fordham University Press (1992).

¹⁶⁰ Milton Friedman (1970), **The Counter-Revolution in Monetary Theory**, Institute of Economic Affairs, Occasional Paper No.33, s. 11.

¹⁶¹ Milton Friedman (1988), “The Fed Has No Clothes”, **Wall Street Journal**, 15 Nisan 1988, s. 2, https://miltonfriedman.hoover.org/friedman_images/Collections/2016c21/WSJ_04_15_1988.pdf.

monetaristlere ve hatta yeni keynesçilere kadar çok sayıda iktisatçı tarafından savunulmasıyken¹⁶² bir diğer nedeni de örneğin Alan Greenspan dönemindeki FED politikaları gibi bu teoriyi destekleyen uygulama örnekleri olarak gösterilmektedir. Ayrıca para üretiminde tekeli politikaya karşı eleştirel bir pozisyon alan liberal iktisatçılar açısından kurala dayalı para üretimi, mevcut takdir yetkisine dayalı (discretionary: ihtiyarî) para üretiminin kötü yönlerini bertaraf etme açısından önerilebilecek en iyi ikinci alternatif olarak görülmektedir.¹⁶³

Kurala dayalı para politikasına verilen en meşhur örneklerden biri Taylor kuralıdır. Bu kural, John Taylor'un çalışmasında şu şekilde ifade edilmektedir:¹⁶⁴

$$r = p + 0,5y + 0,5(p - 2) + 2$$

r = Merkez bankası faiz oranı

p = Son dört çeyrekteki reel enflasyon oranı (tüketici fiyat endeksi)

y = Reel milli gelirdeki standart sapma (çıktı açığı)

Kuralın biraz daha sadeleştirilmiş hali ise şu şekildedir:¹⁶⁵

$$r = 0,5y + 1,5p + 1$$

Bu kuralın özelliği, milli gelirdeki pozitif sapma arttığında (milli gelir, beklenenden daha fazla artış gösterdiğinde) veya fiyatlar genel düzeyi (enflasyon) yükseldiğinde merkez bankasına faizleri artırma çağrısı yaparak para arzını ve enflasyonu dizginlemesidir. Bunun tersinin olduğu durumlarda ise kural, merkez bankasına faizleri düşürme çağrısı yaparak parasal genişlemeye izin vermekte ve ekonominin durgunlaşmasını önlemektedir. John

¹⁶² John B. Taylor (2017), "Rules Versus Discretion: Assessing the Debate Over the Conduct of Monetary Policy", **Are Rules Made to be Broken? Discretion and Monetary Policy**, Federal Reserve Bank of Boston Conference. (<https://www.bostonfed.org/discretionmonpol2017/agenda/>).

Francesco Asso, George Kahn, Robert Leeson (2007), "Monetary Policy Rules: from Adam Smith to John Taylor", **John Taylor's Contributions to Monetary Theory and Policy**, Federal Reserve Bank of Dallas Conference. (<https://www.dallasfed.org/research/events/2007/07taylor.cfm>).

¹⁶³ Ünsal Çetin (2015), **Liberal Demokrasinin Kayıp Halkası**, Liberal Düşünce Topluluğu, s. 29. (<http://www.liberal.org.tr/uploads/yuklemeler/Liberal%20Demokrasinin%20Kay%C4%B1p%20Halkas%C4%B1%2012%20Nisan.pdf>).

¹⁶⁴ John B. Taylor (1993), "Discretion versus Policy Rules in Practice", **Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy** 39, s. 202 (195-214).

¹⁶⁵ Çetin (2015), **a.g.e.**, s. 14.

Taylor'a göre ABD'nin 1980'lerle 2000'ler arasındaki moderasyon sürecinde kaydettiği büyümenin nedeni bu tip bir kuralın takip edilmiş olmasıdır.¹⁶⁶

Benzer bir yaklaşım Türkiye için de öne sürülmüştür. İbrahim Turhan'a göre Türkiye'nin 2001 krizinden sonra sergilediği ekonomik performansta kurala dayalı para politikasının etkisi görülmektedir.¹⁶⁷ Ünsal Çetin'e göre de Türkiye ekonomisinin 2000'lerin başından itibaren kaydettiği güçlü büyümenin en önemli nedenlerinden biri para politikasında kurallara bağlı bir çizginin takip edilmiş olmasıdır.¹⁶⁸

Avusturya iktisadının önemli temsilcilerinden Hayek ise para üretimi konusunda, genel iktisadi görüşlerinin aksine, merkezî denetimin daha elverişli olabileceğini düşünen iktisatçılardandır. Hayek, para üretiminde özgürlükçü yaklaşım olan serbest bankacılığın bir ideal olmakla birlikte uygulanabilirliğinin olmadığına inanmaktadır. Ona göre bunun sebebi kısmi rezerv sisteminden başka bir şey değildir.¹⁶⁹

Kısmi rezerv sisteminin ortaya çıkması ve muhtelif devlet müdahaleleri sayesinde kurumsallaşmış olması bugün para ve kredi sistemi üzerinde iradî bir denetimi zorunlu kılmaktadır. Devletin artık milli bir nitelik ve siyasi bir önem kazanmış olan kağıt paranın değerini korumak, gerek vergi hesabında gerekse özel sözleşmelerin icrasında bu para birimine atıfta bulunarak hesap yapmak zorunda olması parayı “resmîleştirmesini” makul kıldığından, resmî paranın denetimi konusunda yine devletten başka meşru bir alternatif olmadığı ileri sürülmektedir.¹⁷⁰

Hayek'e göre para arzındaki hareketler zorunlu olarak kendi çevrimini yaratır. Yani örneğin para arzının kısa vadede beklenmeyen oranlarda artması, takip eden süreçte azalmasını gerektirir. Çünkü para arzındaki artışlar ekonomiye homojen olarak dağılmamakta, belli sektörler üzerinde gerçekleşmektedir. Herhangi bir sektöre giren para o sektördeki iş hacmini artırır ve fiyatları yeniden ayarlar. Fiyatların yeni düzeyde karar kılması için sektörel canlılığın korunması gerekir ki bu canlılık reel değişkenlerle değil, suni para girişiyle finanse edildiği için bu para girişinin sürekli olması gerekmektedir. Bu da bir tür bağımlılık yaratır.

¹⁶⁶ John B. Taylor (2010), “Swings in the Rules-Discretion Balance”, **Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory**, Columbia University Conference, s. 1 (<https://web.stanford.edu/~johntayl/Rules%20versus%20discretion.pdf>).

¹⁶⁷ İbrahim M. Turhan (2008), “Why Did It Work This Time: A Comparative Analysis of Transformation of Turkish Economy After 2002”, **Asian-African Journal of Economics and Econometrics**, C.8, S.2, s. 255-280.

¹⁶⁸ Ünsal Çetin (2017), **Türkiye'nin 2002 Sonrası Büyük Moderasyonu**, Liberal Düşünce Topluluğu, s. 11-2 (<http://www.libertedownload.com/LD/unsal-cetin-buyuk-moderasyon.pdf>).

¹⁶⁹ Friedrich A. von Hayek (1960), **The Constitution of Liberty**, The University of Chicago Press (1978), s. 324. White (1999), **Why Didn't Hayek Favor Laissez Faire in Banking**, s. 763.

¹⁷⁰ Hayek (1960), **a.g.e.**, s. 325 ve metindeki ikinci dipnotun açıklaması için s. 520-1.

Bunu sonsuza dek sürdürmek mümkün değildir. Bir noktada suni para girişi durdurulup para politikası sıkılaştırıldığında sektörel iş hacmi eski (doğal) seviyesine gerileyeceği için kaçınılmaz bir daralma yaşanacaktır. Bu daralmanın çapı ilk seferde yapılan parasal şişirmenin çapıyla orantılıdır.¹⁷¹

Para stoğundaki suni değişikliklerin zorunlu bir dalga yaratmasının bir diğer nedeni paranın kullanılarak tüketilmemesi, tedavül ediyor olmasıdır. Kısmi rezerv sistemi sayesinde merkezî para üretimi arttıkça para stoğunun ivmesi (artış hızı) yükselmekte, bu da fiyatlar üzerinde suni bir artışa neden olmaktadır. Bu nedenle merkez bankalarının asıl görevi para arzını etkileyen değil, ona tepki veren olmak; beklenmedik artış ve azalışları dengelemek, başka bir ifadeyle para arzını toplam kredi hareketinin tersine göre ayarlayarak istikrar sağlamak olmalıdır. Örneğin piyasadaki para talebinin artması sonucunda bankaların faiz oranlarını düşürmesi ve kredileri genişletmesine karşı merkez bankası para üretimini daraltmalı, tam tersi olduğu durumlarda ise genişletmeli ve bu sayede toplam para stoğunun ivmesini sabit tutarak fiyat dalgalanmalarını önlemelidir.¹⁷²

Görüşlerini aktardığımız iktisatçılara göre merkez bankacılığının istismar edilmeye açık olması ayrı bir tartışma konusu teşkil etmekte ve bunun farklı yöntemlerle önüne geçilebileceği ya da en azından etkisinin azaltılabileceği düşünülmektedir. Onlar basitçe şuna inanmaktadır: ekonomideki fiyat dalgalarının kaynağı sadece devlet müdahalelerinde değil, aynı zamanda mevcut iktisadi sistemin ve insan davranışının özelliklerinde de yatmaktadır. Bundan dolayı eğer bu dalgaların önüne geçilmek isteniyorsa yapılması gereken para üretiminin “iradî olarak” denetim altına alınmasından başka bir şey olamaz. Bu iradilik ve esasen paranın tüm toplum tarafından kabul edilen bir mübadele aracı olması, ister istemez “kamusal denetimi” tek çözüm olarak ortaya koymaktadır.

b. Aleyhte Argümanlar

Merkez bankacılığının aleyhine argümanlar çoğunlukla Avusturya iktisat okulu tarafından üretilmektedir. Avusturya okulunun çağdaş temsilcilerinden olan George Selgin'e göre merkez bankalarını ortaya çıkaran gerçek nedenler, merkez bankalarının bugün icra ettiği işlevlerden hayli uzaktır. Selgin, bir merkez bankasını, “herhangi bir bölgede resmî kağıt para üretimini tekelinde bulunduran banka” olarak tanımlar. Bu ise serbest piyasada kendiliğinden

¹⁷¹ Friedrich A. von Hayek (1931), **Prices and Production**, Augustus M. Kelly Publishers (1967), s. 58, 69-100.

¹⁷² Friedrich A. von Hayek (1937). **Monetary Nationalism and International Stability**, Augustus M. Kelly Publishers (1989), s. 41, 89-90.

oluşabilecek bir olgu değildir. Bir devlet müdahalesi sonucu ortaya çıkar. Devlet müdahaleleri ise sebepsiz değildir. Hükümetin bir sektörde (bankacılık) iş yapan firmalardan birini diğerleri aleyhine kayırması, ona izin verdiği bir işi başkalarına yasaklaması, mutlaka kayırılan firmanın hükümete sağlayacağı bir fayda karşılığında olmaktadır. Bankacılık örneğinde bu fayda, genelde hazinenin kısa vadeli finansal ihtiyaçlarının imtiyazlı banka tarafınca tatmin edilmesinden başka bir şey değildir.¹⁷³

Hükümet yetkilileri, rezerv oranları nispeten yüksek (kasasında bol para bulunan) bankaların kasasındaki parayı kendi siyasi projelerini gerçekleştirebilmek için uygun bir kaynak olarak görür ve ele geçirmek isterler. Sosyalist ideolojinin kültürel egemenliği bulunan yerlerde bu kaynaklar genelde doğrudan kamulaştırılır. Bireysel hak ve özgürlüklerin kültürel egemenliği bulunan yerlerde ise hükümetin yaptığı şey bankadan kredi almaktır. Bir bankanın devlet tahvili, hazine bonosu, vb. hükümet kararıyla ihraç edilen borç senetlerini satın alması bu anlama gelmektedir.

Bu noktada devletler, bankalarla etik dışı bir işbirliği gerçekleştirerek mevcut piyasa faiz oranlarının çok altında kredi (pratikte hibe) alma karşılığında söz konusu bankaya yasal koruma sağlarlar. Literatürde milli banka olarak tanımlanan ve daha sonra merkez bankasına dönüşecek olan İsveç'teki Riksbank, İngiltere'deki Bank of England, Fransa'daki Bank of France, Almanya'daki Reichsbank, Türkiye'deki Milli İtibar Bankası, vb. gibi bankalar tesis edilirken amaçlanan ilk şey halkın tasarruflarından devlet hazinesine kolay kredi sağlamaktır. Bunun karşılığında bu bankalara milli banknot üretiminde tekel hakkı bahşedilmiş ve böylelikle toplam yükümlülüklerini (banknot) çok daha fazla artırabilmeleri sağlanmıştır.

Rothbard, kısmi rezerv bankacılığında hangi bankanın müşteri portföyü daha genişse o bankanın rezervlerini o kadar aşağı çekebileceğini tespit etmiştir. Örneğin bir ülkede yalnızca bir tek banka olduğu durumda, on kişiye bir banka düştüğü duruma kıyasla çok daha düşük rezervle çalışabilmek mümkün olmaktadır. Aynı şekilde milli banknotların dolaşımı zorunlu tutularak arzı genişletildiğinde, üretilen kağıt paranın karşılığını (mal para: altın/gümüş) çok daha düşük tutmak mümkün olmuş, zaten bir süre sonra (1971 yılında) gayet etkisiz, hatta tehlikeli hale gelen karşılık zorunluluğu tamamen ortadan kaldırılarak itibarî para (fiat money) sistemine geçilmiştir.¹⁷⁴

¹⁷³ George Selgin (2017), **Money: Free and Unfree**, Cato Institute, s. 22-25.

¹⁷⁴ Rothbard (1963), **a.g.e.**, s. 45-46.

Tüm bu süreç esasen kısa süreli olarak iktidara gelen hükümet yetkililerinin kendi projelerini hayata geçirmek için halkın tasarruflarını suiistimal etmesine hizmet etmiş, modern bankacılık sistemini kronik enflasyonlar ve onları takip eden deflasyonlar ile kaçınılması mümkün olmayan finansal krizlerin esiri haline getirmiştir. Bunun farkına varıldığında ise çok kıvrak bir siyasi manevra ile merkez bankalarının aslında "piyasanın sebep olduğu" bu ekonomik istikrarsızlığı dizginlemek için var olduğu yönünde argümanlar geliştirilerek göstermelik bir meşruiyet zemini yaratılmıştır. Selgin bu noktada merkez bankalarının çözme iddiasıyla ortaya çıktığı (var olma sebebi olarak öne sürülen) problemlerin aslında bizzat kaynağı olduğunu iddia etmektedir.¹⁷⁵

Bir diğer serbest bankacılık taraftarı Lawrence White'a göre de para arzını denetim altına almanın en iyi yolu bankacılık sektörünü serbest rekabete açmaktır. White, serbest rekabet altında bankaların kredi genişlemesinin, piyasadaki kredi talebi tarafından denetim altında tutulacağını savunmaktadır. Mises'e atıf yaparak ticari bankaların birbirine rakip olduğunu, bu nedenle hiçbir zaman bir merkez bankası gibi ortak bir faiz oranı belirleyip kolektif parasal genişleme yaratamayacaklarını, hiçbir bankanın toplam rezervini bir diğerinden daha düşük seviyede tutmaya cesaret edemeyeceğini ve bu nedenle para arzındaki toplam genişleme hızının en ihtiyatlı banka tarafından sınırlanacağını savunmaktadır.¹⁷⁶ Halbuki merkez bankaları, ticari bankaların rezerv olarak tuttuğu parayı bizzat üretmekte olduğu için tüm sistemin hep birlikte genişlemesine yol açmaktadır.¹⁷⁷

Bu görüşün en güçlü temsilcisi olan Mises, ekonomik krizlerin temelini bankacılık tarihi boyunca uygulanmış devlet müdahalelerine bağlamaktadır. Ona göre ideal sistem, binlerce yıldır süregelen serbest bankacılık sistemidir. Lakin devletlerin tarih boyunca kimi bankalara sağladığı -özünde iyi niyetli olmayan- ayrıcalıklar yüzünden resmî banknot olgusu ortaya çıkmış, para arzı -hiç olmaması gerektiği halde- kamulaşmış ve bu durum sürpriz olmayan bir şekilde istismar edilmiştir. Bunun zorunlu bir sonucu olarak da parasal denetim adına merkez bankası fikri gündeme gelmiştir. Dolayısıyla hikâyenin kökleri devlet tarafından bankacılık sektöründe yaratılan haksız rekabete dayanmaktadır. Bugün artık kurumsallaşmış olan bu sistemin kontrol altına alınması için bir merkezî para otoritesine muhtaç olduğumuz doğru olsa da bu durum merkez bankalarının ideal bir ekonomide meşru ve gerekli olduğunu

¹⁷⁵ Selgin (2017), *a.g.e.*, s. 22-25.

¹⁷⁶ Mises (1912), *a.g.e.*, s. 312.

¹⁷⁷ White (1983), *a.g.e.*, s. 296.

Lawrence H. White (2014), *Ludwig von Mises's The Theory of Money and Credit at 101*, Liberty Matters Online: <http://oll.libertyfund.org/pages/misestmc> (Erişim tarihi: 12.09.2016).

göstermemekte, hiçbir kişi veya kuruma emanet edilemeyecek kadar önemli olan para üretme gücünün tekrar piyasaya nasıl yayılabileceği konusunda düşünme ve çalışma zorunluluğu devam etmektedir.¹⁷⁸

Merkez bankacılığı fikrinin kökenleri ve tarihsel uygulamaları üzerine Hayek'in danışmanlığı altında önemli bir doktora çalışması yapmış olan Vera Smith, merkez bankası tarafından üretilen kağıt paranın, ticari bankalar tarafından üretilen kaydî paranın aksine, hiç çıkmamak üzere ekonomiye girdiğini, bu nedenle para arzının fiyatlar üzerindeki kalıcı etkilerinin asıl sorumlusu olduğunu öne sürmektedir. Ona göre ticari bankaların kredi ve mevduat bazında yarattığı kaydî satın alım gücü, kredilerin geri ödenmesi veya mevduatın çekilmesiyle birlikte yok olmakta, bu nedenle piyasanın bankacılık hizmetlerine yönelik talep ve eğilimi tarafından denetim altında tutulmaktadır. Merkez bankası ise böyle bir denetimden uzak olup ürettiği kağıt ve kaydî paranın -istisnai durumlar dışında- yok olma ihtimali bulunmamaktadır. Bu nedenle, her ne kadar kısa vadeli fiyat dalgalarında ticari bankaların payı olsa da tüm uzun vadeli fiyat dalgalarının sebepleri merkez bankası politikalarında aranmalıdır.¹⁷⁹ Ayrıca ticari bankalardan kaynaklanan nedenlerin tamamen piyasa talebi ve karşılıklı rızaya dayanan işlemlere bağlı olarak ortaya çıkmasından ötürü ikame para hacmi üzerinde piyasanın doğal bir denetiminin söz konusu olduğu unutulmamalıdır.

¹⁷⁸ Mises (1949), **a.g.e.**, s. 447-8.

¹⁷⁹ Vera C. Smith (1936), **The Rationale of Central Banking**, Liberty Press (1990), s. 173.

III. BÖLÜM

PARA ÜRETİMİNİN FIKHİ AÇIDAN ANALİZİ

Fıkıh, meşhur fıkıhçı Ebu Hanife'nin tanımıyla “kişinin kendi lehinde ve aleyhinde olan dini hükümleri” ya da kısaca “hak ve sorumluluklarını” bilmesi anlamına gelmektedir. Fıkıh terimi güncel kullanımda müslümanlar için özetle “dini hükümleri” ifade etmektedir. Nitekim 1876 tarihli Osmanlı Medeni Kanunu olan Mecelle'nin birinci maddesinde fıkıh, “mesail-i şeriyye-i ameliyeyi bilmek” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁸⁰ Fıkıh literatürü genel olarak dünyadaki müslüman toplumların yaşayış ve davranış kodlarına yön veren en etkili bilgi birikimidir.

Çalışmanın bu bölümü, para üretimiyle ilgili olarak bu noktaya kadar ele alınmış iktisadi görüş ve politikalar hakkında İslam dininin bağlayıcı veya tavsiye niteliğinde olan normlarını keşfetmek ve başvuru kaynağı oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır.

Kuran-ı Kerim'in Nazil Olduğu Dönemde Para

Kuran-ı Kerim'in herhangi bir konuda olduğu gibi iktisadi konulardaki ifadelerini de anlamak için ayetlerin tebliğ edildiği zaman ve mekanda neler olup bittiğini dikkate almak gerekmektedir. Bu nedenle söz konusu dönemin para ve para üretimi açısından bize sunabileceği verileri ele almadan önce o döneme dair iktisadi şartların saptanması gerekmektedir.

Miladi yedinci yüzyılda, İslam'ın erken dönem uygulamalarının yeşerdiği Mekke ve Medine topraklarına hâkim olan iktisadi düzen, ağırlıklı olarak ticaret, hayvancılık ve bir miktar da tarıma dayanmaktadır. Bu nedenle başta deve olmak üzere büyükbaş hayvanların, buğday ve arpa gibi temel tüketim mallarının ve hurma gibi bölgenin coğrafyasına özgü bazı spesifik malların alıcısının bol olması, bu malların zaman içinde parasal amaçlarla da kullanılmasına yol açmıştır. Yine en az bu mallar kadar dayanıklı ve homojen olmasından ötürü tuz da bu dönemlerde parasal amaçlarla kullanılmıştır.

¹⁸⁰ Mecelle, Madde 1.

Değerli madenlere gelecek olursak; incelemeye konu olan dönemde Arap yarımadasında kurumlaşmış devletlerin ve dolayısıyla resmî bir para basımının bulunmadığı bilinmektedir.¹⁸¹ Coğrafi, toplumsal ve teknolojik şartlar maden işçiliğine de izin vermediğinden özel para üretimi faaliyeti de söz konusu değildir. Fakat Araplar yoğun olarak dış ticaret yaptıkları için bu bölgede yabancı ülkelerin madenî paraları dolaşımında olmuştur. Bunların başında ise dönemin en büyük iki siyasi gücü olan Roma İmparatorluğu ve Sasani İmparatorluğu tarafından üretilen dinar ve dirhemler gelmektedir. Dinarların hammaddesi altın, dirhemlerin ise gümüşdür. Ayrıca üreticisi muhtelif olan bakır temelli metal paralar da (fels) piyasada bozukluk amacıyla kullanılmıştır.¹⁸² Dolayısıyla mevcut dönemin piyasalarında yaygın olarak parasal amaçlarla kullanılan mallar altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz olarak özetlenebilir. Hayvanlar ise daha çok büyük meblağlı işlemlerde mübadeleye konu edilmiş ve serveti saklama amacıyla kullanılmıştır.¹⁸³

Kuran'ın iktisadi konulara yaklaşımı elbette bir iktisat kitabı gibi değildir. Kuran, bir ilahi metin olması hasebiyle ahlaki konular gibi, iktisadi alana dair önermeleri de içerir. Bu bağlamda insanın dünyevi olduğu kadar uhrevi mutluluğu ve refahını merkeze alan bir yaklaşıma sahiptir. Bu bağlamda Kuran'ın iktisadi konularından ziyade iktisadi “meseleleri” olduğunu söyleyebiliriz. Meselelerinden birisi ise -tıpkı diğer ilahi metinlerde de gözlemlendiği gibi- hiç şüphesiz faizdir.

Nüfusunun büyük bölümünün semavi dinlere mensup olduğu bir dünyada faizciliğin hemen her yerde bir nebze antipati topladığı bilinen bir durumdur. Lakin semavi dinlerin eleştirdiği ve yasakladığı faizli işlemlerin tam olarak hangi işlemlere tekabül ettiği yüzyıllar boyunca tartışılmış ve çok sayıda yorum üretilmiştir. Kuran'ın eleştirdiği faizli işlemler hususunda yapılan tartışmalar bu işlemlerin aşırı faiz içeren borçlar olduğu, temerrüt faiziyle ilgili olduğu, kayıt dışı faizcilik (tefecilik) olduğu, geri ödeme zorluğu halinde işletilen faiz olduğu, üretime değil de tüketime yönelik kredilere işletilen faiz olduğu, borca eklenen herhangi bir fazlalık olduğu veya daha genel ifadesiyle borçtan elde edilen her tür menfaat olduğu şeklinde yorumların üretilmesine yol açmıştır.¹⁸⁴

¹⁸¹ Muhammed Hamidullah (1959), **İslam Peygamberi**, İstanbul, Beyan Yayınları (2009), Madde: 1373, 1387, 1431.

¹⁸² Cengiz Kallek (1997), **Asr-ı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İz Yayıncılık, s. 54-5.

¹⁸³ Örneğin, tutarı hayli büyük olan “kan bedelleri” genelde hayvan cinsiyle ödenmekte, bunun ise bölge örfünde 100 deve olarak kabul edilmiş olduğu bildirilmektedir.

¹⁸⁴ Hüseyin Baysa (2004), **İslam Hukukunda Ribânın İletisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Meşhur Yunan filozoflarından Aristoteles'in faiz konusunda yaptığı "paradan para doğurma" benzetmesi¹⁸⁵ Orta Çağ skolastik düşünürleri kadar İslam düşünürleri tarafından da faizin hikmeti konusunda benimsenen bir yorum olmuştur.¹⁸⁶ Bu bağlamda paradan para üretmenin bir diğer yolu olan taşış işlemleri de kimi zaman faizcilik ile aynı kategoride değerlendirilmiş veya hangisinin daha kötü bir iş olduğu üzerine tartışmalar yapılmıştır.¹⁸⁷ Para üretiminde yapılan yanlışların, bir ülke ekonomisini tek başına yıkıma uğratabilecek kadar kötü sonuçlara yol açabileceği düşünüldüğünde,¹⁸⁸ dini metinlerin bu konuya ilişkin önerilerini araştırmak daha da anlamlı hale gelmektedir. Bu nedenle bu bölümde sırasıyla Kuran-ı Kerim, Hz. Peygamber uygulamaları ve sahabe uygulamalarında karşımıza çıkan; para üretimiyle ilişkilendirilebilecek hususları ele almaya çalışacağız.

Şimdi Kuran-ı Kerim'de para ve para üretimiyle ilişkilendirilebilecek ayetleri ele alalım.

A. KURAN-I KERİM'DE PARA OLGUSUNA TEMAS EDEN AYETLER

1. Nisa 4/29

Medine döneminin ikinci yarısında nazil olduğu rivayet edilen Nisa suresinin 29'uncu ayeti şu şekildedir:

يا أيها الذين آمنوا لا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل إلا أن تكون تجارة عن تراض منكم و لا تقتلوا أنفسكم

Ziüaddin Ahmad (2003), "Riba Teorisi", Çev. Ali Rıza Gül, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.1, s. 453-65.

Fazlur Rahman Malik (1964), "Riba and Interest", **Journal of Islamic Studies**, C.3, S.1, s. 1-43.

Süleyman Ateş, 2 Haziran 2005 tarihli Vatan gazetesi röportajı.

(<http://www.gazetevatan.com/suleyman-ates-54552-yazar-yazisi-kur-an-da-yasak-olan-tefecilikdir/>).

Süleyman Uludağ (1988), **İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış**, İstanbul, Dergâh Yayınları (2010). Tüm farklı bakış açılarıyla ilgili detaylı bir inceleme için bkz. Nihat Dalgın (2010), "Faiz Yasasıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.16, s. 77-110.

¹⁸⁵ Aristoteles (ö.MÖ.322). **Politika**, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitabevi (2012), s. 23-24.

¹⁸⁶ Uludağ, **a.g.e.**, s. 286 ve aynı sayfadaki dipnot 13.

¹⁸⁷ Olivia Orozco De la Torre (2008), **Monetary Thought in Islamic and Christian Scholars (13th-16th century): A Comparative Perspective on Debasement and the Rise of the Quantity Theory of Money**, Doktora Tezi, European University Institute Dep. of History and Civilization, s. 106.

¹⁸⁸ Almanya'nın 1921-1924 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı'nın tazminatını ödeyebilmek için itibarî para üretimine abanması bir hiperenflasyona neden olarak ülke ekonomisini yerle bir etmiştir. Ülkede ortaya çıkan kargaşalar ve bunalım ortamı yeni ve sağlam bir düzene duyulan ihtiyacı körükleyerek Milli Sosyalist İşçi Partisini Adolf Hitler'in başkanlığında iktidara getirmiş, güçlü yetkilerle donatmış ve İkinci Dünya Savaşı'na giden yolun kapılarını açmıştır.

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla edinmeyin. Karşılıklı rızaya dayalı ticaret olsun da kendi kendinizi öldürmeyin." (4:29)

Kuran'da iktisadi faaliyetin her türlüsüne dair ilke niteliğini haiz olan bu ayet uyarınca bireyler arasındaki iktisadi mübadele işlemlerinin ticari amaca yönelik olarak ve karşılıklı rıza ile gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Para üretimi ilk bakışta tek taraflı bir işlem gibi görünse de modern bankacılıkta çift taraflı olan kredi ve mevduat işlemlerine dayalı olarak gerçekleşmektedir. Kredi işlemine bağlı para üretimi karz akdine dayalı olup iki taraflıdır. Mevduat işlemine bağlı para üretimine ise karz ve sarf akitleri tarafından zemin oluşturulmaktadır.¹⁸⁹ Bunlar ıvazlı akitler olduğu için hepsinde karşılıklı rıza şartı aranmak durumundadır.

İslam iktisadında mevduat işlemleri kimi zaman kelimenin ilk bakışta akla getirdiği gibi "vedia" akdi bağlamında izah edilmeye çalışılmaktadır.¹⁹⁰ Kanaatimize göre bu hatalıdır. Çünkü vedia bir tür emanet akdidir.¹⁹¹ Oysa modern bankalar, kasa kiralama hizmeti dışında emanet kabul etmezler. Bankalara bırakılan her tür nakit banka hesaplarında vadeli veya vadesiz borç olarak kaydedildiği için karz; karşılığında müşterinin hesabına kaydî para tanımlandığı için sarf akitleri söz konusu olmaktadır.

Karz ve sarf gibi ıvazlı sözleşmelerde tarafların rızasının geçerli olması sadece icap ve kabul şartlarının sağlanmasından ibaret olmayıp tarafların söz konusu işlem hakkında bilgi sahibi olmalarını da gerektirir. Nitekim temyiz çağına gelmemiş bir küçüğün icap ve kabulünün yeterli olmaması da küçüğün ne yaptığını tam olarak bilmediği yönündeki genel kabule dayanmaktadır. Benzer şekilde bankacılık işlemlerinde söz konusu olan karşılıklı rıza şartının geçerli olması, banka müşterilerinin, gerçekleşen işlemin doğası ve hukuki boyutu hakkında doğru bilgilendirilmesini gerekli kılar. Halbuki günümüzde pek çok insan, bankalara bıraktığı mevduatın banka kasasında emanet olarak tutulduğunu varsaymakta ve istediği her an onu geri çekebileceğini düşünmektedir.¹⁹² Oysa bankalar bu mevduatı borç olarak almakta

¹⁸⁹ Kağıt parayı kaydî para ile değiştirmek bir sarf işlemidir. Bkz. Sayfa 103-4.

¹⁹⁰ Beşir Gözübenli (2011), "Faizsiz Finansman Teknikleri Hakkında Bazı Mülahazalar", **İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Finansman Yöntemleri**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat, s. 176-7.

¹⁹¹ Mustafa Yıldırım, "Vedia", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 596.

¹⁹² Bu problem, kullanılan kelimenin (mevduat) ifade ettiği anlamın eskimesi ve cari durumla olan ilişkisinin ortadan kalkmasından bir sonucu olup diğer dillerde de söz konusudur. Fransız ekonomist Pascal Salin, bu konuya değindiği bir seminerinde "mevduat" (deposit) kelimesinin cari hesapları doğru bir şekilde ifade etmediğine dikkat çekmiştir.

Bkz. Pascal Salin (2001), "In Defence of Fractional Monetary Reserves", Mises Institute, Austrian Scholars Conference, March 30-31, 2001, s. 7.

ve gelir getirici başka işlemlerde kullanılmaktadır. Müşteri hesaplarında görüntülenen mevduatın ancak çok az bir kısmı temel para cinsinden banka kasasında tutulmaktadır.

Müşteri ile banka arasındaki ilişki hukuken bir borç-alacak ilişkisi olup müşterilerin bankada emanet parası değil, banka nezdinde (onun hukuki kişiliğinde) alacağı bulunmaktadır. Dolayısıyla daha önce ifade edildiği gibi¹⁹³ bankaların, müşterileriyle sözleşme yaparken onlardan alacağı mevduatı emanet değil borç olarak alıp kullanacaklarını, bu mevduatın mülkiyetinin tamamen bankaya geçeceğini ve geri ödeme talebi olduğunda ise eldeki temel (rezerv) para stoğundan ödeme yapılacağını, talep edilen miktarın banka kasasında bulunmaması halinde bu talebe anında cevap verilemeyeceğini açıkça belirtmelerinin fıkhen bir zorunluk olduğu söylenebilir.

2. Araf 7/85

Mekke döneminin ikinci yarısında nazil olduğu rivayet edilen Araf suresinin 85'inci ayeti şu şekildedir:

فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَ لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَ لَا تَفْسُدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

"...Ölçü ve tartıda dürüst davranın. İnsanların mallarının değerini azaltmayın. İşler yolundayken memlekette yozlaşma çıkarmayın. Eğer inanan insanlarsanız bu sizin için daha hayırlıdır." (7:85)

Paranın fonksiyonları içerisinde ele aldığımız “ortak hesap (ölçü) birimi” olması, paranın, bu ayetin kapsamına girebileceğini düşündürmektedir. Bu düşünceyi baz alacak olursak paranın değerini düşürme maksadı güden iradî faaliyetlerin bu ayet tarafından men edildiği söylenebilir.

Ayetin bahse konu ettiği işlem iki şekilde gerçekleştirilebilir: Birincisi ayetin ilk akla gelen yorumudur ki; bir tüccar hileli ağırlık ölçüsü kullandığında müşterisinin para olarak verdiği malların değerini azaltmış olur. Bu bir ticari yozlaşmadır ve insanların piyasaya olan güvenini zedeler, mübadele hacmini azaltır ve işlem maliyetlerini yükseltir. İkincisi ise, para olarak kullanılan altın, gümüş gibi değerli madenleri eritip farklı madenlerle karıştırarak yeniden kalıplara dökmek suretiyle örneğin 10 birim paradan 12 birim para üretmek şeklinde

(<http://austrian-library.s3-website-us-east-1.amazonaws.com/journals/scholar/Salin.PDF>)

¹⁹³ Bkz. Sayfa 54.

gerçekleştirilebilir. Üretilen yeni para, öncekine kıyasla daha az değerli maden ihtiva ettiği için piyasada ona atfedilen değer azaltılmış olacaktır.

Böyle bir işlem ancak üzerinde nominal bir değer ifadesi bulunmayan doğal madenî paralar için yapılabilir. Nominal madenî paraları veya daha doğru ifadesiyle sikkeleri benzer şekilde yeniden üretmek çok daha zor olacağı ve bir darphane gerektireceği için eritme işlemi uygulanamaz, fakat kesme/kırpma işlemi uygulanabilir. Paranın kenarlarından kırılarak bir miktar (toz) maden elde edilir ve paranın ağırlığı azaltılmış olur. Elde edilen toz madenler biriktikçe onlardan yeni para üretmek ya da onları doğrudan satmak mümkün olur.¹⁹⁴

Bu tip işlemler Hz. Peygamber'in zamanında yapılıyor olmalıdır ki insanları bu işlemlerden men eden rivayetler hadis literatüründe karşımıza çıkmaktadır.

نهى رسول الله (ص) أن تكسر سكة المسلمين الجائزة بينهم إلا من بأس

*“Allah'ın elçisi müslümanlar arasında tedavül eden sikkenin bir zaruret olmadıkça kırılmasını yasakladı.”*¹⁹⁵

Sikke, daha önce de belirtildiği gibi nominal değeri üzerine işlenmiş olan madeni para demektir. Alıntılanan hadisin dinar ya da dirhem gibi ağırlığına göre mübadele edilen para türleri yerine yüzündeki değere göre mübadele edilen sikkeleri bahse konu etmesi oldukça yerindedir. Çünkü dinar ve dirhemlerin tağşiş edilmesi onların piyasa değerini de azaltacağından faile bir şey kazandırmaz. Ancak sikkelerin tağşiş edilmesi muhatapların aldanmasına ve failin gayrimeşru kazanç elde etmesine yol açar.

Yukarıda verilen ayetin devamında belirtilen yozlaşma, bu tip işlemlerin yaygınlaştığı ya da bizzat devlet eliyle yapıldığı bir ortamda mevcut para türlerinin tedavül oranını azaltarak düşük değerli para türünün yaygınlaşmasını sağlayacaktır. Böyle bir durumda paranın değerini düşürerek gelir elde eden kişi ve kurumlar, bu geliri, söz konusu parayı kullanmakta olan herkesin cebinden aşırması gibi olacaklardır. Böyle bir durum daha önce tağşiş başlığında ele aldığımız dış ticaretin azalması, ülke itibarının sarsılması, vb. gibi pek çok başka olumsuz durumu da beraberinde getireceğinden tam bir iktisadi yozlaşma olarak adlandırılabilir.

¹⁹⁴ Bu işleme engel olmak için modern zamanlarda madenî paraların kenarları tırtıklı olarak üretilmektedir. Zira kenarları düz olan bir madenî paranın belli edilmeden kırılması kolay, fakat kenarları tırtıklı olan paraların belli edilmeden (şekli aynı kalacak şekilde) kırılması çok zordur.

¹⁹⁵ Ebu Davud, **Sünen: Buyu' (Alışveriş)**, Bab 50, Hadis 3449. İbni Mace, **Sünen: Ticaret**, Bab 52, Hadis 2263.

3. Hud 11/85

Mekke döneminin ikinci yarısında nazil olduğu rivayet edilen Hud suresinin 85'inci ayeti şu şekildedir:

يا قوم أوفوا المكيال و الميزان بالقسط و لا تبخسوا الناس أشياءهم و لا تعثو في الأرض مفسدين

"Ey toplumum! Ölçü ve tartının gereğini hakkaniyete uygun olarak yapın. İnsanların mallarının değerini azaltmayın. Ülkede yozlaşma çıkarıp insanlara zarar vermeyin." (11:85)

Araf 85'e oldukça benzeyen bu ayette Araf 85 için söylediğimiz şeylerin hepsi söylenebilir. Buna ek olarak bu ayette "hakkaniyet" şeklinde çevirdiğimiz القسط (el-Kıst) kelimesi yer almaktadır.

Kıst kelimesi, fiil anlamıyla bir şeyi eşit paylara bölmek,¹⁹⁶ birinin hakkını almak¹⁹⁷ ya da birine hakkını tam olarak vermek gibi anlamlara gelir.¹⁹⁸ Sülası mücerred birinden, onun hakkı olanı almak, dördüncü mastarı (if'al babı) ise birine onun hakkı olanı vermek anlamına gelir.¹⁹⁹ Ayette belirlilik takısıyla isim halinde geçmesi, "insanlara haklarını tam olarak vermenin bilinen yöntemi" anlamında okunabileceğini göstermektedir ki bu tanım, hukuk kurallarının meşru olan kısmına tekabül eder. Başka bir ifadeyle "adil ve haklı olduğu bilinen kural ve kanunlara göre" demektir.

Bu ifadenin ayette yer alması, gerek ilk akla gelen anlamda ölçü ve tartıların standardizasyonu, gerekse paranın üretiminin hakkaniyetli kural ve kanunlara bağlanması anlamında iktisadi kurumlaşmayı akla getirmektedir. Modern devletlerin mütemadiyen para arzını artırırken paranın değerini hakkaniyetli olmayan bir şekilde düşürmekte oldukları göz önüne alındığında, bu kuralın önemi daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

4. Şuara 26/181-183

Mekke döneminin ikinci yarısında nazil olduğu rivayet edilen Şuara suresinin 181-183 ayetleri şu şekildedir:

أوفوا الكيل و لا تكونوا من المخسرين وزنوا بالقسطاس المستقيم و لا تبخسوا الناس أشياءهم و لا تعثو في الأرض مفسدين

¹⁹⁶ Bu anlamı Türkçeye "taksit" şeklindeki ikinci mastar kalıbı üzerinden geçmiştir.

¹⁹⁷ Bu anlamı Türkçeye "kastetmek" şeklinde geçmiştir.

¹⁹⁸ Bkz. 5:42, 49:9, 60:8 ayetlerindeki "iksat" fiili ve "muksit" isminin kullanımı.

¹⁹⁹ Yani ters anlamlıdır. Benzer özelliğin bulunduğu bir başka fiil için karş. infak-nifak.

"Ölçüyü tam olarak yapın, aldatanlardan olmayın. Doğru ve şaşmaz bir kritere göre tartın/değerlendirin. İnsanların mallarının değerini azaltmayın. Ülkede yozlaşma çıkarıp insanlara zarar vermeyin." (26:181-183)

Ayetteki doğru ve şaşmaz kriter, "kıst" kelimesinden türetilen ve Türkçede de kullanılan "kıstas" kelimesiyle oluşturulan "müstakim kıstas" şeklinde bir isim tamlamasıdır. Bu ifade yine hakkaniyetli kuralları akla getirmektedir.

Piyasadaki tüm mal ve hizmetlerin fiyatının aynı para birimi üzerinden yapıldığı modern toplumlarda para, insanların zenginliğinin temel ölçütü haline gelmiştir. Toplumun her bir mensubu iktisadi kararlarında bu ölçüte göre hareket ettiği için paranın değerinin mümkün olduğu kadar sabit kalması makroekonomik açıdan en çok arzu edilen şey olup para politikalarının da temel hedefidir. Bu nedenle para basımı ve merkez bankası marifetiyle para arzı üzerinde yapılabilecek değişikliklerin kurallara bağlanması ve denetlenmesi, bu ve önceki benzer ayetlerin akla getirdiği öneriler arasında sayılabilir. Bu ayette ise öncekilerden farklı olarak, söz konusu kuralların doğru ve sağlam (müstakim) olması istenmektedir. Para üretiminde geçerli olacak kurallar, nihayetinde ekonomi biliminden elde edileceği için bunların doğruluğu ve sağlamlığı da (akla, ilahi kitaba ve deneysel verilere uygunluk, bilim insanların belli orandaki konsensüsü, vb. gibi) bilimsel ölçütlere dayanmak durumundadır.

5. Mutaffifin 83/1-3

Mekke döneminin sonlarına doğru nazil olduğu rivayet edilen Mutaffifin suresinin ilk 3 ayeti şu şekildedir:

ويل للمطففين الذين إذا اكتالوا على الناس يستوفون و إذا كالوهم أو وزنوهم يخسرون

"Ölçüden kırpanların çekeceği var! Onlar insanlardan alırken gereği gibi tartılsın isterler ama onlar için tartarken veya ölçerken onları zarara sokarlar." (83:1-3)

Bu ayetlerde bahsedilen işlem tıpkı önceki ayetlerde olduğu gibi bir tür tartıda hile kapsamına girmektedir. Bu işlemin para üretimi açısından bir yansıması daha önce de sözünü ettiğimiz bilinçli tağşiş olaylarında karşımıza çıkmaktadır. Kamu otoritesi tarafından bir madenî paranın tağşişe uğratılması, devletin, en azından fiyatların yükseleceği zamana kadar bir müddet söz konusu madenî para cinsinden yükümlülüklerini azaltmakta ve resmî para

otoritesine aynı miktar altın ya da gümüşle daha fazla ödeme yapma imkânı kazandırmaktadır.²⁰⁰

Benzer bir durum, modern merkez bankalarının, hükümetin güdümünde devlet tahvili veya hazine bonosu alım-satımı yaparken söz konusu menkul kıymetler için belirlenen faiz oranları üzerinde gerçekleştirilen bilinçli manipülasyonlarda da vuku bulabilmektedir. Başka bir ifadeyle devlet, merkez bankasından belli bir faiz oranında uzun vadeli kredi alıp vade sonuna kadarki süreçte enflasyonun yükselmesine izin vererek negatif bir reel faiz oranı üzerinden getiri elde edebilir. Netice itibariyle borç alış verişi görüntüsü altında merkez bankasının hazineye hibede bulunması sağlanabilir.

Hazine yerine piyasaya para enjekte edilmek istendiğinde ise bunun tam tersi söz konusu olur. Merkez bankasının hükümetin güdümünde çalıştığı ve geniş takdir yetkileriyle donatıldığı göz önüne alındığında bu iki kurum arasında gerçekleştirilen tüm menkul kıymet alım-satım işlemlerinin aslında kamu sektörüyle bankacılık sektörü arasında muvazaalı mantığa göre yapıldığı da söylenebilir. Bu çark, devletin piyasadan para çekmek istemesi halinde hazine lehine, piyasaya (bankalara) para sürmek istemesi halinde bankacılık sektörü lehine döner.

Bu tür işlemlerde söz konusu olan kur farkları, tarafların -bireylerden farklı olarak- etkilenen değil etkileyen bir konumda yer almasından ötürü, ele aldığımız ayetteki “bozulan ölçülere” benzer. Ancak arada bir fark vardır ki ayette ele alınan durum bir tür aldatmayı konu edinmekte, hazine ile merkez bankaları arasında vuku bulan finansal işlemler ise bilinçli olarak gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla merkez bankalarının kurlarla oynama yetkisini bir sahtekârlık olarak değerlendirmek doğru değilse de negatif dışsallıklarından ve zararlarından bahsetmek mümkündür. Burada söz konusu olan en önemli negatif dışsallıklar hazine ile merkez bankası arasındaki finansal mübadele işlemlerine eşlik eden faizin devlet bütçesine yansması ve vergi kanalıyla toplumun sırtına yüklenmesi ile devlet bütçesinin ihtiyarı para üretimi yoluyla dengelenmeye çalışılmasının yol açtığı dolaylı vergileme, yani enflasyondur.

Sonuç olarak söz konusu ayetin, para üretimi yapan kuruluşların, bu işi hakkaniyetli kurallara dayalı olarak yapmaları gerektiğine işaret ettiği söylenebilir. Bu anlamda dikkatleri üzerine çeken kurum, bu tür yetki ve imtiyazları haiz olan merkez bankaları olup bu bankaların bu açıdan denetimi gündeme gelmektedir.

²⁰⁰ Erdem (2006), a.g.e., s. 12. Ayrıca bkz. Sayfa 36-40.

6. Bakara 2/282

Bakara suresi diğer surelerden farklı olarak Medine döneminde nazil olmuştur. Onun “müdayene (borçlanma) ayeti” olarak da bilinen ve Kuran’ın en uzun ayeti olan 282’nci ayetinin konumuzla ilgili bölümü şu şekildedir:

يا أيها الذين آمنوا إذا تداينتم بدين إلى أجل مسمى فاكتبوه وليكتب بينكم كاتب بالعدل و لا يأب كاتب أن يكتب كما علمه الله فليكتب وليملل الذي عليه الحق وليتق الله ربه و لا يبخس منه شيئاً

"Ey inananlar! Birbirinize vadeli olarak borçlandığınızda bunu yazın. Aranızdan bir katip adil bir şekilde yazsın. Katip borcu Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın, yazsın. Onu borçlu olan yazdırsın. Rabbi olan Allah'tan çekinsin ve onun değerinden bir şey eksiltmesin. (...)" (2:282)

Bu ifadelerde söz konusu olan borcu kayda geçirme işleminin “adil bir şekilde yapılması”, “borcun değerinden bir şey eksiltilmemesi” gibi özellikleri, bu işlemin basit bir not almadan ibaret olmadığını düşündürmektedir. Özellikle “onun değerinden bir şey eksiltmesin” ibaresi sadece 100 liralık borcu 90 lira olarak yazmamayı değil, geri ödemede onun satın alım gücünü azaltmamayı da akla getirmektedir.

Burada yer alan ifadenin, paranın zaman değerini doğru hesaplamayla ilgili olduğunu düşünmek daha makuldür. Nitekim “borcun değerini azaltma” anlamında kullanılan fiil (بخس), Araf 85, Hud 85 ve Şuara 183 numaralı ayetlerde “insanların mallarının değerini azaltma” manasında tercüme edilmektedir.

Önceki ayetlerde söz konusu olan “ölçü ve tartıda hile yapma” davranışında mal paranın eksik tartılması suretiyle müşterinin parasının miktarı değil, onun değeri (satın alım gücü) azaltılmış olmaktadır. Dolayısıyla bu ayette sakındırılan “değeri eksik yazma” davranışı borcun sadece tutar açısından değil, satın alım gücü açısından da değerinin azaltılmasına tekabül eder.

Bunu örneklendirecek olursak enflasyon oranının yıllık %10 olduğu bir yerde bir yıl vadeli 1000 lira değerindeki bir borçtan doğan alacağı, değer kaybını dikkate almaksızın sadece 1000 lira olarak kayda geçirmek “onun değerini eksiltmeye” denk gelmekte, gelecekteki değer kaybını göz önüne alarak kayda geçirmek ise ayette bahsedilen “adil şekilde” kayda geçirmeye denk gelmektedir. Başka bir ifadeyle bu örnekteki borç işleminin 1000 lira artı değer kaybı farkıyla geri ödenmesinde ana para tamamıyla geri ödenmiş, aynen

1000 lira olarak geri ödenmesinde ise %9,09 değer kaybı (negatif faiz) ile geri ödenmiş olur.²⁰¹ Bir borcun değer kaybıyla birlikte geri ödenmesi İslam hukukunda borcun misliyle değil, kıymetiyle geri ödenmesi olarak ifade edilir ve Hanefî mezhebinin Ebu Yusuf'a dayanan meşhur bir görüşü de bu yöndedir.²⁰²

Bankaların bu yaklaşımı benimsemesi halinde mevduat ve kredi işlemlerini şu şekilde güncellemeleri gerekir: Üzerinde sık işlem yapılan cari hesaplarda bir değişiklik olmayacak, vadeli hesaplarda ise sabit getiri garantisi değil, belirlenen vade sonunda anaparanın endekslediği reel bir değişkene göre satın alım gücünün korunması taahhüt edilecektir. Örneğin vadeli hesap enflasyona endeksleniyse vade sonunda cari enflasyon oranının gerektirdiği tutar anaparaya eklenecektir. Bu türden bir endeksleme mantığı mevcut bankacılıktaki altın ve döviz hesaplarında uygulanmaktadır.²⁰³

Kredi işlemlerinde ise aynı şekilde geri ödeme tarihinde cari olan enflasyon oranı ne ise o oranda hesaplanan miktarın geri ödeme tutarına eklenmesi gerekir. Banka bu tutara ek olarak sunduğu diğer hizmetleri de ücretlendirebilir.²⁰⁴ Nitekim fikhî açıdan borçlanma işlemlerinde anaparanın değerini korumak bir zorunluluk, sunulan hizmet karşılığında bedel almak ise caizdir.²⁰⁵

Bir bankanın, borç verirken müşterisinin hesabına tanımladığı itibarî satın alım gücü (kaydı para) piyasada talep edilen ve kağıt paradan daha çok işe yarayan bir para türüdür. Bu fıkhen “bir para türünü öteki para türü ile değiştirme” anlamına gelen sarf akdinin kapsamına girdiğinden bu işlem karşılığında ücret almak, döviz bürolarının ücret alması gibidir. Mevcut sistemde bankalar bu ücreti “hesap işletim ücreti” adı altında almakta ya da belli şartları sağlayan müşterilerine hibe etmektedir.

²⁰¹ Orman (1984), **a.g.e.**, s. 75, 81-2.

²⁰² Ayrıntılı inceleme için bkz. Beşir Gözübenli (1984), “İslam Hukuk Kültüründe Para”, **Para, Faiz ve İslam**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat (2015), 3.Baskı, s. 114-9 (85-132).

Beşir Gözübenli (1996), “Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba”, **I. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi**, Kombad Yayınları (1997), s. 629-33 (607-659).

²⁰³ Mevcut bankacılık sisteminde altın ve döviz hesapları birer endeks hesabıdır. Örneğin bir altın hesabı açıp oraya 1000 lira koyan bir kişi 1000 liralık altın satın almış olmaz, o gün itibarıyla 1000 lira kaç gram altına denk geliyorsa o miktarda altın tutarınca bankaya borç vermiş olur. Dolayısıyla altının gram fiyatı değiştikçe bu kişinin borcunu tahsil edeceği tutar da değişir.

²⁰⁴ Bu hizmetler genelde “dosya masrafı” adı altında ücretlendirilmektedir.

²⁰⁵ Burada bahsettiğimiz hizmet kredi hizmeti değil, halkın tasarruflarını bankaya getirmesini teşvik etmek için sunulan bankacılık hizmetleri ve tanıtım faaliyetleridir. Bugün bir banka tamamen faizsiz kredi sağlamak için bile piyasada rekabet etmek ve diğer bankaların sunduğu tüm hizmetleri en az onlar kadar kaliteli şekilde sunmak ve bunu pazarlamak durumundadır. Bu ise ancak bu hizmetlerin maliyetini ücretlendirmek suretiyle yapılabilir.

Daha önceki başlıklarda, bankaların ürettiği kaydî paranın oluşumunda piyasa talebinin güçlü bir rol oynadığına değinilmişti.²⁰⁶ İnsanların birikimlerini bankalarda değerlendirmesinin önemli sebeplerinden biri de ellerindeki kağıt parayı, kullanım açısından çok daha avantajlı olan kaydî para ile değiştirmek istemeleridir. Piyasada bankalara yatırılan parayı, banka tarafından sağlanan itibarî satın alım gücü vasıtasıyla kontrol etmeye ve bir anlamda tüm iktisadi işlemlere bankaları aracı kılmaya yönelik ciddi bir talep bulunmaktadır. Günümüzde herkesin cüzdanında en az bir adet kredi kartının bulunması, bu durumun hayli somut bir göstergesidir.

Karz ve vekalet işlemleri İslam iktisadında ilke olarak meşru görülen işlemler arasındadır. Enflasyonist bir ortamda gerçekleştirilen karz işlemlerinde, paranın zamanla azalmakta olan değerini koruma amacıyla geri ödeme tutarına belli bir miktarın eklenmesi de fikhî bir zorunluluktur. Ayrıca ihtiyaç sahiplerini, tasarruf sahiplerini bizzat bulmaktan kurtarma anlamında bir finansal aracılık hizmetinin diğer hizmetler gibi bir maliyeti olmasının kaçınılmazlığını düşündüğümüzde; modern bankaların, İslam iktisatçıları tarafından en çok tartışılan kredi sağlama ve tasarrufları değerlendirme işlevlerinin fikhî açıdan belli kurallar çerçevesinde kabul edilebilir bir yönteminin bulunabileceği görülmektedir.

Günümüz bankalarının finansal işlemlere aracılık hizmetlerini çoğu ücretsiz olarak karşılayabilmesi, kaydî para kullanmaksızın mümkün olamaz. O halde Bakara 2:282 numaralı ayetin gerektirdiği şekilde, paranın değerini zamana karşı koruyacak türde borçlanma işlemlerine aracılık eden, piyasada daha kolay mübadele edilen ve işlem maliyetlerini azaltan bir kaydî para türünü müşterilerinin hizmetine sunan, gerekli organizasyon ve hizmet idaresini yürütecek ve rekabetçi bir piyasada hayatta kalacak kadar kazanç elde eden, vekalet veya ortaklığa dayalı bir bankacılık sektörünün, Kuran’da konuyla ilgili olduğu görülen ayetlerle çelişkili bir yönünün olmadığı söylenebilir.

7. Zuhruf 43/32

Mekke döneminin sonlarına doğru nazil olduğu rivayet edilen Zuhruf suresinin 32’nci ayeti şu şekildedir:

أَ هُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا وَرَحِمْتَ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

²⁰⁶ Bkz. Sayfa 40-4.

"Rabbinin rahmetini onlar mı dağıtıyorlar? Oysa onların bu dünyadaki geçimliklerini de biz dağıtır, kimileri diğerlerini çalıştırsın diye onların bazılarını diğerlerinden daha üst düzeylere de biz çıkartırız. Rabbinin rahmeti onların toparladıklarından daha hayırlıdır."
(43:32)

Yukarıdaki ayet muhteva itibariyle bir iktisadi planlama faaliyetini ele almasından ötürü daha çok otorite makamlarına seslenen bir yapıya sahiptir. Modern iktisadi sistemlerde kamu otoritelerine yüklenen “planlama” ve “yeniden dağıtım” işlevleri bu ayette olumsuz bir şekilde ele alınmakta, kaynakların merkezden dağıtılması yerine doğal yollarla dağılması ön plana çıkarılmaktadır.

Ayete konu edilen iktisadi faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde hükümetlerin istihdam ettiği araçlardan biri de merkez bankalarıdır. Sektörel hibe ve sübvansiyonlar, likidite sıkıntısı çeken firmalara ve finansal kurumlara açık piyasa işlemleriyle sunulan ucuz (enflasyon oranının altında) krediler, vs. alıcısı belli olan her tür parasal genişleme (quantitative easing) operasyonunda merkez bankalarının para yaratma gücü ve devletin bu resmî parayı tedavül ettirme gücü kullanılmaktadır.

Oysa zikrettiğimiz ayet, iktisadi kaynakların Allah’ın (doğal) kanunlarına göre dağılması gerektiğini öngörmektedir. Nisa suresinin 29’uncu ayetinde de belirtildiği gibi bu kanunların belki de en önemlisi, tüm mübadelelerin karşılıklı rızaya dayalı ticaret temelinde olması esastır. Ayrıca iktisadi sonucu tüm toplumu etkileyen işlemlerde vergi mükelleflerinin aldatılmaması ve mülkiyet haklarına saygı gösterilmesi *makasid-uş-şeria* ilkelerinin gereğidir.²⁰⁷ Dolayısıyla yukarıdaki ayette, yapılabilecek başka yorumlara ek olarak, merkezî bir para otoritesinin bir ekonomide etkin bir rol üstlenmemesi gerektiğinin vurgulandığını söylemek de mümkündür.

B. İSLAM’IN ERKEN DÖNEMİNDE PARA ÜRETİMİNİ ETKİLEYEN UYGULAMALAR

Kuran’da yer alan ayetler en iyi şekilde o ayetler bizzat kendisine vahyolunan elçinin anlayış ve uygulama örnekleri dikkate alınarak anlaşılabilir. Bu başlıkta önce Hz. Peygamber’in, çoğunluğu Medine dönemine tekabül eden ve para üretimiyle

²⁰⁷ Makasid’us-Şeria: İslam hukukunun temel maksadının can, mal, akıl, ırz ve dini korumak olduğunu ifade eden ilkeler kümesi.

ilişkilendirilebilecek siyasi ve iktisadi uygulamaları ele alınacak, ardından onun yolunu takip etmeye çalışan halifelerin konuyla ilgili bazı anlayış ve uygulamalarına değinilecektir.

1. Hz. Peygamber'in Uygulamalarında Para

Hz. Peygamber'in Medine dönemine dair ilk iktisadi uygulaması meşhur Medine pazarını tesis etmek olmuştur. Medine pazarının tesis edilmesinin nedeni Medine şehrinde pazar bulunmaması değildir. Aksine, kaynaklarda geçen bilgiye göre Medine şehrinde tam dört adet pazar bulunmaktadır.²⁰⁸ Fakat Hz. Peygamber'in Medine pazarının tesis edilmesini isterken söylediği sözlerden anlaşıldığı kadarıyla şehirdeki pazarlar yeteri kadar serbest değildir.

Kaynakların verdiği bilgilere göre bu pazarlar musevi cemaatinden bazı kişilere ait olup vergiye tabidir. Pazarlarda belli sabit yerler vardır ve tüccar her istediği yerde tezgâh açamamaktadır. Ayrıca pazarlar belli şahıslara ait olduğundan, bu şahısların keyfini kaçıran tüccarların ticaret hayatından dışlanma durumu söz konusu olabilmektedir.

Tüm bu şartlar altında, hali hazırda zaten Medine'de bir azınlık konumunda olan ve dini inanış itibariyle musevilere bir anlamda rakip olan müslümanların, bu pazarlarda dezavantajlı bir konumda kalacağı ve muhtemelen ayrımcılığa uğrayacağını tahmin etmek zor değildir. Nitekim Kuran'da iktisadi hürriyete dair ayetler ve Mekke'de yaşanan boykot yılları da Hz. Peygamber'i bir daha aynı sıkıntıların yaşanmaması için piyasa hürriyeti konusunda daha titiz olmaya teşvik etmiş olabilir. İşte bu nedenle Hz. Peygamber'in Medine'de kurulmasını istediği pazar, iktisadi açıdan önemli bir ihtiyaç ve çalışma özgürlüğünün sağlanması açısından da bir mecburiyet olan serbest pazardır. Buna istinaden Hz. Peygamber Medine şehrinin muhtelif yerlerini dolaşmış ve pazar kurmaya elverişli bir yer tespit ettikten sonra şunları söylemiştir:

هذا سوقكم فلا ينقص منه و لا يضربين عليه خراج • لا تتحجروا و لا يضرب عليه الخراج

*“Burası sizin pazarınız olacak. Burada kimseye rahatsızlık verilmeyecek ve burada vergi alınmayacak. Kendinize sabit yerler de edinmeyeceksiniz.”*²⁰⁹

²⁰⁸ Bu pazarların isimlerinin Zübale, Müzahim, Sefasif ve Kaynuka olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. Michael Lecker (2003), “İslam Öncesi ve İslam'ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine”, Çev. Mahfuz Söylemez, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.4, 2003, s. 157-163 (157-172).

²⁰⁹ Ali ibn Ahmed Semhûdî (ö.1533), *Vefa'ül-Vefa bi Ahbâri Dâr'il-Mustafa*, Beyrut, C.2, s. 747-748. İbni Mace, *Sünen: Ticaret*, Bab 40, Hadis 2233.

Tarihi kaynaklar bu pazarın kurulmasına dair çalışmaların, ilk aşamada mevcut pazarların sahibi olan şahıs (Ka'b bin Eşref) tarafından sabote edildiğini kaydeder.²¹⁰ Netice itibarıyla pazar kurulur ve bu pazar, vergi muafiyeti dolayısıyla tüm Medine'nin ve Medine'ye dışarıdan gelen tüccarların ilgisine mazhar olarak kısa zamanda bir merkez haline gelir. Bu noktadan sonra Hz. Peygamber'in, ilgili ayetler ışığında bu pazarın işleyişine dair koyduğu kurallar Medine şehrinin ve İslam tarihinin iktisadi özelliklerini belirleyen düzenlemeler haline gelmiştir. Şimdi bu kurallara değinelim.

a. Fiyatlara Müdahale Yasağı ve Bunun Para Üretimiyle İlişkisi

Pek çok tarih kaynağında geçen meşhur bir bilgiye göre Medine'de bir dönem fiyatlar aşırı miktarda yükselmiş ve halkın yoksul kesimi temel tüketim mallarına ulaşamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine Allah'ın elçisine müracaat ederek bir tavan fiyat belirlemesini talep etmişler, fakat o bu talebi uygun bulmamıştır. Rivayet şu şekildedir:

قال الناس: يا رسول الله غلا السعر فسعر لنا، فقال رسول الله (ص): إن الله حو المسعر القابض الباسط الرزاق، و إني لأرجو أن ألقى الله و ليس أحد منكم يطلبني بمظلمة في دم و لا مال

“(Bazı) insanlar şöyle dedi: Ey Allah'ın elçisi! Fiyatlar uçtu! Bizim için fiyatlara bir sınır (narh) koysan! Allah'ın elçisi (de onlara şöyle) dedi: Fiyatları belirleyen, daraltıp genişleten ve rızkı veren Allah'tır. Ben üzerimde herhangi birinizin hakkı olmadan Allah'a kavuşmak isterim.”²¹¹

Bu rivayet genelde “narh rivayeti” olarak bilinmektedir. Fakat metnin içerisinde narh kelimesi geçmez. Onun yerine aynı anlama gelen “tas'ir” (تسعير) kelimesi geçer. Osmanlı hukuk geleneğinde kullanılan narh kelimesi Türkçeye Farsçadan geçmiştir.

Rivayetin meşhur olması bir tesadüf değildir. Çünkü bu rivayet o döneme kadar herhangi bir siyasi liderde örneği görülmemiş, geniş ufuklu bir serbest piyasa düşüncesini yansıtmaktadır. Oysa iktisat literatüründe bu tip piyasacı görüşlerden genelde orta çağın sonlarına (14.yy) ve İtalyan şehir devletlerinin teşekkülüne atıfla bahsedilir. Bu durum, İslam'ın erken dönemindeki uygulamalardan haberdar olan bazı çağdaş oryantalist

²¹⁰ Semhûdî, a.g.e., Kahire, h.1326, C.1, s. 540.

Cengiz Kallek (1997), *Asr-ı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İz Yayıncılık, s. 190-3.

²¹¹ İbni Mace, *Sünen: Ticaret*, Bab 27, Hadis 2200-2201.

Ebu Davud, *Sünen: Buyu' (Alışveriş)*, Bab 51, Hadis 3451.

araştırmacıların, Hz. Peygamber’i, tarihin ilk gerçek piyasa ekonomisti olarak vasıflandırmasına yol açmıştır.²¹²

Söz konusu olayda piyasa özgürlüğünün, yoksulları sıkıntıda bırakma pahasına korunduğu gözlenmektedir. Piyasada fiyatların Allah’ın kanunlarına göre oluşması gerektiği tespit edilmekte, buna müdahale etmenin haksızlık doğuracağı ve bunun, kişinin uhrevi hayatını tehlikeye atacağı bildirilmektedir. Hz. Peygamber’den 1150 yıl sonra aynı görüşü, “görünmez el” olarak isimlendirdiği fenomene atıfla savunan Adam Smith’e modern ekonominin kuruculuğu unvanının yakıştırılması; aynı fenomeni (doğal olarak dönemin diline uygun bir şekilde) dini bir söylemle, mealen “fiyatları Allah belirler” şeklinde ifade eden Allah elçisinin “ilk ekonomist” olarak nitelendirilmesini bir anlamda haklılaştırmaktadır.²¹³

Rivayeti konumuz açısından değerlendirecek olursak, mal piyasasına yönelik merkezî bir fiyat tespitinin caydırılmasından, piyasadaki tüm mal ve hizmetlerin fiyatlarını etkileyen para arzına yönelik merkezî bir müdahalenin de caydırılacağını düşünmek makul görünmektedir.

Bazı yazarlar fiyatlara müdahale yasağının normal şartlar altında geçerli olacağını; eksik rekabetten kaynaklanan karaborsacılık gibi istisnai durumların yol açtığı fiyat artışlarının bir tavan fiyat uygulamasını -maslahat gerekçesiyle- meşrulaştıracağını düşünmektedirler.²¹⁴ Bu noktada bu yaklaşımla ilgili bazı düşünceler öne sürülebilir.

Kanaatimizce bu yaklaşımda, iktisadi olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisi tersten okunmaktadır. Doğal fiyat artışları ya talep fazlası ya da arz açığı nedeniyle gerçekleşir. Aynı şeyi tersten söyleyecek olursak talep ve arz kaynaklı enflasyonların doğal bir enflasyon olduğunu söyleyebiliriz.

Bu tip bir enflasyonun en önemli iki özelliği geçici olması ve iktisadi istikrara hizmet etmesidir. Fiyatlardaki doğal değişiklikler müteşebbislere arz ve talep dengesindeki güncel durum hakkında sinyaller vererek üretim faktörlerinin dağılımını daha verimli olacak şekilde tetikler ve sermayenin fiyatlar üzerindeki dengeleyici rolünü üstlenmesini kolaylaştırır. Bu

²¹² Benedikt Koehler (2011), “The Economist Mohammed ibn Abdullah”, IEA, **Economic Affairs**, C.31, S.1, s. 109-111. Ayrıca müellifin 11 Haziran 2016 tarihli “İslam’ın Doğuşu ve Piyasa Ekonomisi” adlı panel konuşması için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=tbQa-bFW-Lk> (Erişim tarihi: 21.09.2017)

²¹³ Ekrem Erdem (2015), “Müslüman Bireyin İktisadi Davranış Hususiyetleri ve İslam Piyasa Geleneği”, **İslam İktisadı ve Piyasa**, İstanbul, İktisat Yayınları (2017), s. 16.

²¹⁴ Cengiz Kallek (2006), “Narh Konusuna Yeniden Bakış”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.7, s. 270-1 (257-271). Kallek (1997), **a.g.e.**, s. 158-173.

nedenle fiyat mekanizmasının serbest koşullar altında verdiği sinyallere (artan ve azalan fiyatlara) müdahale edilmemesi önemlidir.

Fakat söz konusu müelliflerin kastettiği fiyat enflasyonları (tekelsizlik, karaborsacılık, vs.) “sunî” olup piyasaya “dışarıdan”, yani kamu otoritesi tarafından yapılan müdahaleler ile gerçekleşir. Bu tip durumlarda fiyatlara müdahale edilmesini talep etmek, zaten bir otoriteden destek alarak yapılan sunî müdahalelerin kendi kendini daha da besleyecek şekilde bir çevrime girmesine yol açabilir. Başka bir ifadeyle tekelsizlik ve karaborsacılık, devlet müdahalesinin bir gerekçesi değil, bir sonucudur. Tavan fiyat politikaları karaborsacılığı, belli üreticilere tanınan özel imtiyaz ve hukuki ayrıcalıklar ise tekelsizliği yaratan yegâne sebeplerdir. Piyasanın tam da tekelsizlik ve karaborsacılıktan korunması için serbest rekabete ihtiyacı vardır.

Tekelsizlik varsa söz konusu sektöre girip bu yüksek kazançlara ortak olmak isteyen diğer müteşebbisler kanun marifetiyle (cezalandırılma korkusuyla) bundan engelleniyor demektir. Karaborsacılık varsa ya hali hazırda bir tavan fiyat uygulaması vardır ya da mevcut sektörde (henüz) yeteri kadar üretici yoktur. Uzun süredir var olan bir karaborsacılık yine söz konusu sektöre girişlerin bir şekilde engellendiğine ve yetkili makamların mevcut karaborsacılıktan özel çıkar sağladığına işaret edebilir. Aksi yönde bir düşünce (serbest piyasadaki kaynakların, kâr marjlarının aşırı şekilde yükseldiği bir sektöre yönelmemesi) iktisadi davranış kuralları açısından olası bir durum değildir.

Dolayısıyla devlet müdahaleleri çözümün değil, sorunun parçası olur. Tekelsizliğin ve karaborsacılığın bulunmadığı piyasalar hür teşebbüsün mümkün ve kolay olduğu, fiyat mekanizmasının arz ve talep konusunda müteşebbislere sinyal verme işlevinin engellenmediği piyasalardır. Bunun için resmî otoriteler tarafından piyasaya müdahale edilmemesi gerekir ki ele aldığımız rivayet de bu yaklaşımı açık bir şekilde desteklemektedir.

Hız. Peygamber, fiyatları Allah’ın belirlediğini beyan ederek, fiyatların arz-talep dengesine göre oluşması gerektiğini ve bu dengenin dışarıdan bir müdahale ile manipüle edilmemesi gerektiğini söylemiş, bunun satıcılara haksızlık olacağını ifade etmiştir. Buradan hareketle tekelsiz para üretimi gibi paranın fiyatını yeniden belirleyen resmi uygulamaların caiz olmayacağı söylenebilir. Ancak bu görüşümüzün bazı istisnaları bulunmaktadır.

Devletin meşru bir güç tekeli olması, görevini yerine getirebilmek için topladığı vergilerin (normal şartlarda suç sayılacak) mülkiyet hakkı ihlallerine bir istisna teşkil etmesini

sağladığı gibi kamu harcamalarının finansmanı amacıyla gerçekleştirdiği para üretimi de istisnai bir meşruiyete sahip olmaktadır. Devletin kamu harcamalarını finanse etmek için para üretmesinin, bir tür dolaylı vergileme olduğu daha önce ifade edilmişti. Dolayısıyla bu işlem, tıpkı bir doğrudan vergileme gibi düşünülebilir ve para üretimi, İslam’da vergi gelirlerinin yönlendirilmesi gereken masraf kalemlerine yönlendirilme kaydıyla caiz görülebilir.²¹⁵

Fakat devletin tam istihdamı sağlamak, belli sektörlerde yerli üretimi desteklemek, tüketici fiyatlarını aşağı çekerek tüketimi teşvik etmek, vb. özel amaçlara matuf olan sübvansiyon ve ödeneklerinin genelde belli alıcıları bulunur. Devletin, bu alıcıları piyasaya yeni para enjekte ederek sübvansiyon etmesi²¹⁶ yukarıda bahsettiğimiz suni fiyat enflasyonlarına ya da iktisadi tabiriyle “balonlara” yol açar. Ayrıca bu durum, devletin, halktan topladığı vergileri doğrudan bu sektörlerle aktarması anlamını taşıdığı için fıkhen uygun görülmesi zordur.

Bunun en gözle görünür örneklerinden biri, son yıllarda Türkiye inşaat sektöründe söz konusu olan “kentsel dönüşüm” programı kapsamında ev sahiplerine tahsis edilen kira destekleri ve müteahhitlere sağlanan kolaylıklardır. Bu ve benzeri tüm devlet destekleri bankalar kanalıyla yaratılan devlet destekli kaydî para kullanılarak gerçekleştirilir. Dolayısıyla her bir destek, bankaların daha fazla kaydî para yaratmasını teşvik etmekte, ancak bu para, geri ödenmek (itfa edilmek) üzere değil, belli alıcılara hibe olarak verilmektedir. Dolayısıyla bu tip destekler para arzını geri dönüşsüz biçimde belli noktalardan artırdığı için hem enflasyonist hem de adaletsizdir. Narh hadisinde talep edilen fiyat kontrolünün de belli mallara yönelik olduğunu düşündüğümüzde, yukarıda bahsettiğimiz uygulamaların bu hadis kapsamında fikhî açıdan sorunlu olacağını söyleyebiliriz.

b. Tağşiş (Paradan Para Üretme) Yasağı

Tağşiş konusunda sahabeye nispet edilen bir rivayet şu şekildedir:

نهى رسول الله (ص) أن تكسر سكة المسلمين الجائزة بينهم إلا من بأس

²¹⁵ Bu masraf kalemleri Tenvîr suresinin 60’ıncı ayetinde sırasıyla şu şekilde yer almaktadır: “Yoksullar, imkânı kısıtlanmış olanlar, memurlar (ücretler), barış harcamaları, hürriyetini kaybetmiş olanlar, borca batmış durumda olanlar, savunma harcamaları, evsizler ve yol harcamaları.”

²¹⁶ Devletin her türden teşvik ve sübvansiyonları genelde bankalar kanalıyla verilen sektörel hibe ve krediler yoluyla gerçekleştirilir. Bu hibe ve krediler devlet desteği ve güvencesiyle verilmekte, yani maliyeti vergi mükelleflerinin sırtına yüklenmiş olmaktadır.

“Allah’ın elçisi halk arasında tedavül eden sikkenin bir zaruret olmadıkça kırılmasını yasakladı.”²¹⁷

Bu rivayet tağşiş olarak bilinen, paranın değerini düşürme eyleminin Hz. Peygamber tarafından -zaruri haller dışında- yasaklandığını belirtmektedir. Tağşiş her ne kadar gerek madenî paranın kesilerek kırılması, gerekse eritilerek yeni bir ağırlık veya farklı bir alaşım ile kalıplara dökülmesi şeklinde yapılmakta ise de kırma yöntemi herkesin nispeten kolay bir şekilde yapabileceği için uyarıya konu olmuştur. Dolayısıyla paranın değerli maden oranlarını değiştirme yoluyla yapılan tağşişi de aynı kapsamda değerlendirmek gerekir.

Burada bahsi geçen zaruri hallere bir örnek halife Ömer döneminde yaşanmıştır. Halife Ömer döneminde, İran’ın fethedilmesinin ardından, piyasadaki dirhemlerin ağırlıklarında büyük bir çeşitlilik söz konusu olmuş ve bu durum, piyasada işlem hacmini olumsuz yönde etkilemiştir. Buna istinaden halifenin para birimlerinde bir resmî ağırlık belirleyerek mevcut paralar içerisinde bu ölçüye uymayanları eritip tekrar kalıplara dökerek piyasaya sürdüğü rivayet edilmektedir.²¹⁸ Bu olaya ilgili başlıkta daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

Genel bir ilke olarak tağşişin yasaklanması paranın satın alım gücünü düşürecek merkezî operasyonların da fikhî açıdan problemli olup engellenmesi gerektiğini gündeme getirmektedir.²¹⁹ Paranın satın alım gücünün düşmesi, başka nedenlerin yanında para arzının, mevcut üretimden daha yüksek bir ivmeyle artış göstermesinin sonucu olarak da gerçekleşebilir. Dolayısıyla paranın değerini piyasadaki mal ve hizmetler karşısında korumanın yolu öncelikle para üretimini anlamlı bir makro iktisadi değişkene bağlamak, örneğin gayri safi milli üretimdeki artış hızıyla sınırlandırmaktır ki bu da monetaristlerin teklifiyle örtüşmektedir.²²⁰ Bu bağlamda tağşiş hadisinin, para üretiminde makul bir sınır belirlemeye yönelik kurallar geliştirmeyi teklif ettiği, örneğin Taylor kuralı ve benzeri girişimlere yeşil ışık yaktığı ya da başka bir deyişle bu konuda bir keyfiliğe mahal verilmemesini öngördüğü düşünülebilir.

c. Para (Ağırlık Birimi) Standardizasyonu

²¹⁷ Ebu Davud, **Sünen: Buyu’ (Alışveriş)**, Bab 50, Hadis 3449.

İbni Mace, **Sünen: Ticaret**, Bab 52, Hadis 2263.

²¹⁸ Kallek (1997), **a.g.e.**, s. 55.

²¹⁹ Kallek (1997), **a.g.e.**, s. 54.

²²⁰ Milton Friedman (1962), **Capitalism and Freedom**, The University of Chicago Press (1982), s. 49-52. Friedman (1960), **a.g.e.**, s. 91.

Hiz. Peygamber'in Medine'de vaz ettiği iktisadi kurallardan biri de para ağırlığında standart ölçülerin belirlenmesidir. Rivayet kaynaklarda şu şekilde geçer:

الوزن وزن أهل مكة و المكيال مكيال أهل مدينة

“Terazi Mekke halkının terazisi, tartı Medine halkının tartısıdır.”²²¹

Daha önce geğtiği üzere mevcut dönemde yaygın olan para türleri, madenî paralar da dahil olmak üzere ağırlığıyla alınıp satılan mallardan oluşmaktadır.²²² Hicret ile birlikte Medine'ye yerleşen Mekke ahalisinin kullandığı ölçü aletleriyle Medine ahalisinin kullandığı ölçü aletleri farklılık arz etmektedir. Bu durumun, paranın değerini belirlemede sorunlara yol açtığını gören Hiz. Peygamber piyasayı rahatlatmak, işlem kolaylığı sağlamak ve bu sayede işlem hacmini de artırmak için standart ölçü birimlerini tayin etmiştir.²²³ Nitekim daha önce ele aldığımız 26:182 numaralı ayetteki “doğru ve şaşmaz bir kritere göre tartın” (وزنوا بالقسطاس المستقيم) ifadesinin de bu girişimin gerekçesini oluşturduğunu düşünmek makul görünmektedir.

Bu rivayetin modern ekonomiler açısından önemi aşıkardır. Örneğin Türkiye'de de yürürlükte olan 3516 Sayılı Ölçüler ve Ayar Kanunu ile amaçlanan şey, Hiz. Peygamber'in bu sözü söylerken amaçladığı şeyin aynısıdır. Aldanma ve aldatma ihtimalini azaltmak, piyasalara olan güveni güçlendirmek, işlem maliyetlerini azaltmak ve mübadele hacmini artırmak adına yapılan bu politik girişimlerin, önemli bir ihtiyacı karşıladığı ortadadır.

Söz konusu hadisin konumuzla ilgisini paraya “resmî bir boyut kazandırma” olarak ele alabiliriz. Nitekim bu düzenlemenin iktisadi işlemlere sağlayacağı kolaylıklar bir yana, resmî işlemler açısından da zarureti söz konusudur. Gerek vergi işlemlerinde gerekse hukuki davalarda kamusal makamların beyanlarındaki para biriminin tam olarak neye tekabül ettiğini resmî olarak belirlemek, Hayek'in de öne sürdüğü gibi, hukuki ve iktisadi düzeni sağlama açısından gereklidir.²²⁴ Dolayısıyla düzenli bir toplumda paranın “ortak ölçü/hesap birimi olması” şeklinde ifade ettiğimiz fonksiyonunun, devletin şeffaflığı ilkesi açısından resmî işlemlere mümkün olduğu kadar net bir şekilde yansıması gerektiğini söyleyebiliriz.

Buradan hareketle, en serbest toplumlarda bile belli bir para biriminin, vergilendirme ve halkı bilgilendirme gibi konularda, resmî dilde kullanılan standart para birimi haline getirilmesinin uygunluğuna işaret edilmiş olmaktadır. Fakat buradaki resmî para, yalnızca bir

²²¹ Ebu Davud, **Sünen: Buyu' (Alışveriş)**, Bab 8, Hadis 3340.

²²² Aybakan (2006), “Nakit”, s. 324.

²²³ Kallek (1997), **a.g.e.**, s. 205.

²²⁴ Bkz. Sayfa 66.

ölçü standardını (hesap birimi) ifade etmekte, farklı türde paraların kullanılması ya da üretilmesini kısıtlayıcı bir mahiyet arz etmemektedir. Nitekim İslam toplumlarının tarihinde de daima parasal çeşitlilik gözlenmektedir.²²⁵ Hatta bu sözün söylendiği dönemde mevcut olan madenî paraların hiçbirisinin yerli üretim olmadığı, Hz. Peygamber'in veya halifelerin döneminde de bir yerli para basılmadığı dikkate alındığında resmî paranın fıkhen “millî” ya da “İslamî” olmak gibi bir zorunluluğunun da bulunmadığını söyleyebiliriz.²²⁶

2. Hz. Peygamber Sonrası Uygulamalarda Para

Allah'ın elçisinin vefatının ardından müslümanlara önderlik eden halifelerin ve bazı sahabenin uygulamaları İslam hukukunun iktisadi konulara ilişkin önermelerinin teşekkülü açısından önem arz etmektedir. Şimdi bu uygulamalar içerisinde konumuzla ilgili olan birkaç örneği ele alalım.

a. Para Standardizasyonu (Ömer bin Hattab Uygulaması)

Tarihi kaynaklara göre Ömer bin Hattab'ın halifeliği dönemindeki uygulamalardan biri, dinar ve dirhemlerin standart ağırlığının belirlenmesidir. Daha önce kısaca bahsedildiği üzere Ömer bin Hattab'ın döneminde İran topraklarının fethedilmesi, piyasada mevcut olan dirhemlerin çeşitliliğinin artmasına yol açmıştır. Rivayet edildiğine göre tedavülde ağırlıkları 10, 12 ve 20 kırat olan dirhemler bulunmaktadır. Vergilendirmede adaletin temini gibi kamusal işlerde sıkıntı yaratan bu durumu çözmek isteyen halife, bir heyetle yapılan istişarelerden sonra standart dirhem ağırlığını 14 kırat (~3 gram) olarak belirlemiştir. Bu rakam aslında mevcut dirhem ağırlıklarının aritmetik ortalamasından ibarettir.²²⁷

Var olan dirhemlerden birini seçmek yerine var olmayan bir dirhem ağırlığının belirlenmesi iki şeyden birine delalet eder: Burada ya “dirhem” lafzı para birimi değil, ağırlık birimi olarak kullanılmıştır ya da standart dirhem ağırlığı mevcut dirhemlerden “üretilmek” üzere belirlenmiştir. Kaynaklar, halifenin döneminde para basımı yapıldığı yönünde rivayetler barındırdığından, belirlenen ağırlıkta yeni dirhemlerin üretildiği söylenebilir.²²⁸

Kaynaklarda *tevhid-i nukud* (para birliği) şeklinde atıfta bulunulan bu uygulamanın sonucunda üretilen paraların mahalli ölçekte tedavül ettiği, İslam topraklarının genelinde

²²⁵ Erdem (2006), **a.g.e.**, s. 13.

²²⁶ Aybakan (2006), “Nakit”, s. 324.

²²⁷ Döndüren (1984), **a.g.e.**, s. 247.

²²⁸ Ali Akyıldız, “Para”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 163. Kallek (1997), **a.g.e.**, s. 55.

yaygınlık kazanamadığı bildirilmektedir. Ayrıca benzer uygulamaların daha sonraki halifeler tarafından da yapıldığına dair rivayetler bulunmaktadır.²²⁹

İslam hukukunda çokça kullanılan şer'i dinar ve dirhem ağırlıkları genelde Halife Ömer'in döneminde yapılan standardizasyon uygulamasına dayanır. Buna göre dinar ve dirhemler ağırlık olarak 10/7, değer olarak 10/1 oranındadır. Yani bir dinar 1 miskal (4,25 gram) ağırlığında olup piyasadaki değeri, her biri 0,7 miskal (2,975 gram) ağırlığında 10 dirheme eşittir. Başka bir deyişle 1 gram altın 7 gram gümüşe denktir. Bu ölçüye *vezn-i seb'a* (وزن سبعة) denir. 1 miskal 20 kırata tekabül ettiği için 1 dinar 20 kırat, 1 dirhem de 14 kıratır. 1 kırat (keçiboynuzu çekirdeği), 5 habbedir (arpa tanesi).²³⁰

Yapılan bu düzenleme devlet ve piyasa arasındaki mali ilişkileri düzene sokma açısından oldukça etkili olmuş olmalıdır ki yüzyıllar boyunca yürürlükte kalmıştır. Bugün dahi Sünni İslam dünyasının genelinde müslümanlar altın ve gümüş cinsinden birikmiş varlıklarının zekat nisap miktarını hesaplarken bu düzenlemedeki ağırlıkları esas alırlar.²³¹

b. Gıda Kuponu (Kağıt Para) Üretimi (Ömer bin Hattab Uygulaması)

Halife Ömer'in para konusundaki girişimleri ağırlık standardizasyonu ile sınırlı kalmamıştır. Kaynakların bize bildirdiğine göre onun döneminde, Medine'de (tahminen iç göç ve nüfus patlaması kaynaklı) bir mal kıtlığı yaşanmıştır. Medine'de gıda mallarının kıtlaşmasına binaen diğer şehirlerden kervanlar yola çıkmıştır. Fakat kervanlar Medine'ye ulaştığında herkesin bu mallardan bir "fırsat eşitliği" altında istifade edebilmesi için insanlara para karşılığında gıda kuponları dağıtılmış ve kervanlardan bu kuponu ibraz edenlere öncelik tanınması istenmiştir. Fakat bu kuponlar, kervanlar gelmeden ticarete konu olmaya başlamış ve para gibi alınıp satılır olmuştur. Hatta bir rivayete göre Mekke'nin meşhur tüccarlarından Hakim bin Hizam bu kuponların alım satımını yaparak 100.000 dirhem para kazanmıştır.²³² Niyet ettiği sonucun hasıl olmadığını gören halife bunun üzerine gıda kuponlarını yürürlükten kaldırmış ve piyasayı kendi haline bırakmıştır.²³³ Hatta onun bu kararının, yapılan alışverişlerin iptal edilmesini ve gıda kuponlarını kendi rızalarıyla satanların kazandığı paranın onlardan geri alınıp satın alan kişilere iade edilmesini gerektirdiği için insanları

²²⁹ Makrizi (ö.1442), *a.g.e.*, s. 58-9.

Mehmet Erkal (1984), "Madenî Para, Banknot ve Kağıt Mübadelesinde Faiz", *Para, Faiz ve İslam*, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat (2015), 3. Baskı, s. 223 (219-241).

²³⁰ Abdülaziz Bayındır (2007), *Ticaret ve Faiz*, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, s. 161.

²³¹ Hayreddin Karaman (2007), *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, İz Yayıncılık, s. 139.

²³² Bu iş muhtemelen kuponları erkenden (vadesi uzun iken) alıp daha sonra (vadesi yaklaştığında) daha yüksek bir fiyat karşılığında satmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

²³³ Kallek & Kaya (2008), "Sak", s. 585. Kallek (1997), *a.g.e.*, s. 83-5.

(hiçbir iyi niyetli müdahalenin yapılmamış olduğu duruma kıyasla) daha da memnuniyetsiz hale getirdiği tahmin edilebilir.

Halife Ömer yaşanan bu olaydan sonra kağıt paranın tedavül kabiliyetinin farkına varıp hazine ödemelerini kimi zaman çek düzenleyerek gerçekleştirmiştir. İbni Abdi'l-Hakem'in aktardığına göre Halife Ömer zamanında hazinedarlık yapan Zeyd bin Sabit, bu çekleri keşide ederken ithal papirüs kağıdı kullanmış ve arkalarına hilafet mührü basmıştır. Ayrıca bu dönemlerde vergilerini hazineye çek ile ödeyen kişilerden de bahsedilmektedir.²³⁴

Halife Ömer artan iktisadi faaliyetin gerektirdiği para miktarını temin etmek için bir ara deve derisinden resmî kağıt para üretmeye niyet etmişse de bu işin develeri telef edeceği yönünde aldığı itirazlar üzerine bundan vazgeçmiştir.²³⁵

c. Özel Banknot Üretimi (Zübeyir bin Avvam Uygulaması)

Hız. Peygamber'e ilk inanan sahabelerden olan Kureyşli Zübeyir bin Avvam'ın ticari faaliyetlerine ek olarak sarraflık mesleğiyle de iştigal ettiği rivayet edilmektedir. Kaynakların bildirdiğine göre Zübeyir bin Avvam, tasarruf fazlası olanların birikimlerini alarak, onlara karşılığında bir tür kağıt para olan borç senetleri (sak) vermektedir. Çağdaş araştırmacılarından Cengiz Kallek, Zübeyir'in, tasarrufları emanet değil de borç olarak kabul etmesinin gerekçesi olarak kaynaklarda öne sürülen "zayi olmasından endişe etmesi" şeklindeki izahın inandırıcı olmadığını ifade etmektedir.²³⁶ Zübeyir'in bu birikimleri gerek ticari faaliyetlerinde kullanmak, gerekse başka kişilere ödünç vermek suretiyle değerlendirmek için karz olarak kabul ettiği, bu vesileyle ürettiği kağıt para miktarını da topladığı madenî para miktarının üzerine çıkartarak (kısmi rezerv bankacılığı yaparak) sunduğu hizmetin maliyetini karşıladığı ve hatta iyi para kazandığı düşünülebilir.

Bazı düşünürler Zübeyir'in topladığı fonları emanet değil borç olarak kabul etmesi, ticari işlemlerde değerlendirmesi ve geri ödemelerde anapara garantisine ek olarak teamül haline gelmiş bir kâr payı (prim) sunmasından hareketle onun çalışma sisteminin modern bankalara hayli benzediğini; müşterileri arasında Talha bin Ubeydullah gibi ticari zekası yüksek sahabilerin bulunmasından ötürü de mudilerine iyi para kazandırdığını düşünmektedirler. Zübeyir'in sadece borç alışverişi yapmak yerine reel ticari faaliyetle iştigal

²³⁴ İbni Abdi'l-Hakem (ö.871), *Futuhu Mısır ve Ahbaruha*, Kahire (1960), s. 166, 223, 244.

Aktaran: Gene W. Heck (2006), *Charlemagne, Muhammad, and the Arab Roots of Capitalism*, Berlin, Walter de Gruyter, s. 110.

²³⁵ Kallek (1997), *a.g.e.*, s. 58-9.

²³⁶ Kallek (1997), *a.g.e.*, s. 80-1.

ediyor olmasını öne çıkartarak onun işletmesini “selef usulü ortaklık” şeklinde nitelemekte ve modern katılım bankalarına bir örnek ve açılım teşkil ettiğini savunmaktadırlar.²³⁷ Bu rivayetler ve varsayımlar doğru ise bunların Zübeyir’i, modern katılım bankalarının değil, konvansiyonel mevduat bankalarının öncüsü haline getireceği açıktır. Bu rivayetlerin tahlili bu çalışmanın kapsamı dışında bulunmaktadır. Biz bu çalışmanın sağlıklı bir kavramsal çerçeve ve konu bütünlüğü içerisinde yürütülebilmesi açısından fıkıhta yer alan riba yasağı gibi temel unsurları burada tartışmaya açmayı doğru bulmuyoruz.

Zübeyir’in vefat edene kadar bu işleri bırakmadığı bilinmektedir. Çünkü vefat ettiğinde piyasadaki alacaklılarına (sak/banknot sahiplerine) olan borçlarının (mevduat) geri ödenmesi hususunda oğlu Abdullah’ın mühlet istediği, bu süreçte merhum babasının taşınmazlarını nakde çevirerek borçlarını geri ödediği rivayet edilmektedir. Bu bilgi de Zübeyir’in ihraç ettiği banknotlar karşılığında topladığı fonları yatırıma dönüştürdüğünü ve dolayısıyla para arzını genişletmekte olduğunu tasdik etmektedir.²³⁸

Daha önce bahsedildiği gibi bir para türünün, dolaşımı daha kolay ve/veya daha güvenli olan başka bir para türüyle değiştirilmesi (sarf) ya ücret mukabilinde ya da kaydı para üretimi marifetiyle gerçekleştirilebilmektedir. Aksi takdirde böyle bir işlem ticari mantığa aykırı olur. Bu işlemi emanetçi kurumlar ve döviz büroları ücret mukabilinde yapmakta, Orta çağda sarraflık yapanlar ise kaydı para üreterek gerçekleştirmektedir.

İslam tarihi kaynaklarının bize verdiği bilgiye göre Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemde Zübeyir bin Avvam, Abbas bin Abdülmuttalib, Abdullah bin Zübeyir, Abdullah bin Abbas ve Hasan bin Ali gibi sahabeler “sak” ve “süftece” adlı borca dayalı belgeler düzenlemek suretiyle kağıt para üretimi gerçekleştirmektedir.²³⁹

Hz. Peygamber’in, ölümünden kısa bir süre önceki veda haccında verdiği hutbe esnasında amcası Abbas’ın piyasaya verdiği faizli kredileri “ayaklarımın altındadır” şeklinde eleştirmesi sarraflık yapan sahabelerin (en azından bazılarının) topladıkları mevduattan faizli kredi verdiğini (muhtemelen mevduat sahiplerine de faiz ödediğini) ve bu işleri hiç bırakmadığını göstermektedir.

²³⁷ Ali Rıza Gül (2006), **Sahabilerin Faiz (Riba) Anlayışları**, Avrasya Yayınları İlahiyat Araştırma-İnceleme: 65, s. 118-30.

²³⁸ Kallek (1997), **a.g.e.**, s. 119, 235.

Bu eserde yer alan Abdullah bin Zübeyir’in, vefat eden babasının borçlarını öderken kime ne ödediğine dair ayrıntılı rivayetler Zübeyir bin Avvam’ın müşterilerini (mudilerini) de öğrenmemizi sağlamaktadır.

²³⁹ Kallek (1997), **a.g.e.**, s. 83.

Belgelerin kullanım yöntemlerine bakıldığında süftecelerın daha çok havale maksadıyla, tüccarların bir şehirden diğerine para taşımalarını kolaylaştırmak için, sakların ise ödeme maksadıyla kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle süftecelerın nama yazılı olarak, sakların da hamiline yazılı olarak düzenlendiğı tahmin edilebilir. Nitekim Emeviler döneminde memur maaşlarının da sakla ödendiğı, hilafet merkezinde ve valiliklerde bu sakların üretilmesi ve yıllık bütçelere göre ilgili masraf kalemlerine harcanması hususunda “cehbez” olarak bilinen uzmanların çalıştırıldığı rivayet edilmektedir.²⁴⁰

Dönemin resmî onaylı bankacıları olarak tanımlayabileceğimiz cehbezler, modern bankalar gibi mevduat topluyor ve kredi veriyorlardı. Kamuda da istihdam edilen cehbezler bazen hazinedar, bazen mültezim sıfatıyla beytülmal ile vergi mükellefleri arasındaki muameleleri düzenlemekte, gerektiğinde şahıslara olduğı gibi devlete de kredi vermekte, devletin talebi doğrultusunda daha çok veya daha az kağıt para (sak) üretebilmekteydi. Miladî 10’uncu asırda Bağdat’ta kurulan Divanü’l-Cehbez tıpkı bir merkez bankası gibi çalışıyordu. Valiliklerde istihdam edilenleri de kattığımızda her biri ayrı bir eyaletteki kamu bankası gibi çalışan, aralarındaki nakit transferlerini kaydî para üzerinden (senet düzenleyerek ve karşılıklı mahsuplaşarak) gerçekleştiren cehbezlerin tıpkı bugünkü FED gibi özel bir tür “merkez bankaları zinciri” teşkil ettiğı söylenebilir.²⁴¹

Arap yarımadasındaki bu gelişmiş para ve bankacılık sisteminin kökenleri İslam öncesinden beri mevsimsel olarak düzenlenen ticaret fuarlarına dayanmaktadır. Sayed Kazem Sadr’ın aktardığına göre Kuran’da *ilaf* kavramıyla ifade edilen Şam ve Yemen ticari seferleri esnasında Kureyşli tüccarlar hem güvenlik hem ödeme kolaylığından ötürü uğradıkları pazarlarda çek kullanmaktaydı. Özellikle farklı kabilelerin bir araya geldiğı mevsimsel panayırlarda ise tanınmış tüccarların çek kullanarak ticaret yaptığı rivayet edilmektedir. İnsanlar Kureyşli tüccarların geri ödeme gücüne güvendikleri için onların çeklerini de bizatihi para olarak kabul etmekte ve kullanmaktaydı.²⁴²

Tüm bu bilgiler Hz. Peygamber’in dönemindeki Arapların kağıt para üretimi ve kredi işlemleri konusunda oldukça tecrübeli olduğunu gözler önüne sermektedir. Kuran ve hadislerdeki riba yasağına rağmen yukarıda adı anılan ve hepsi de Hz. Peygamber’in yakın

²⁴⁰ Kallek (2010), “Süftece”, s. 20. Kallek & Kaya (2008), “Sak”, s. 585-6.

²⁴¹ Ahmet Tabakoğlu (1984), “İslâm’da Para Politikası Hakkında Bir Deneme”, **Para, Faiz ve İslam**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat (2015), 3. Baskı, s. 136 (133-44). Yeniçeri (1993), “Cehbez”, s. 222-3.

²⁴² Sayed Kazem Sadr (2016), **The Economic System of the Early Islamic Period**, Palgrave Macmillan, s. 141, 149-50.

akrabası olan kişilerin bankacılık işlemleri yapmaya devam etmiş olması, riba yasağının kapsamı konusunda, bu çalışmanın konusu olmayan bir başka araştırmaya kapı aralamaktadır.²⁴³

d. Resmî Para Basımı (Abdûlmelik bin Mervan Uygulaması)

İslam tarihinde ilk orijinal para basımını yapan kişi Emevi halifesi Abdûlmelik bin Mervan'dır (ö.705). Onun dönemine kadar müslümanlar arasında tedavül eden paralar Bizans (altın) dinarı, Sasani (gümüş) dirhemi ve üreticileri muhtelif olan (bakır) felslerdir. Hz. Peygamber ve halifeler bu paraları kullanmakta bir sakınca görmemiş, hatta Halife Ömer döneminde (634-644) tedavülde bulunan paralar, daha önce bahsi geçen "ağırlık standardizasyonu" amacıyla, mevcut şekil ve motiflerde (Bizans ve İran tarzında) yeniden üretilerek piyasaya sürülmüştür.²⁴⁴ Hz. Peygamber'in ve Halife Ömer'in uygulamalarından paranın dini/siyasi bir kimlik malzemesinden ziyade ekonomik hayatı kolaylaştıran işlevsel bir araç olarak görüldüğü sonucuna ulaşmak mümkündür.

Abdûlmelik bin Mervan'ın gerçekleştirdiği para basımı, ilk kez İslami motifler içeren - orijinal- bir para basımı hadisesidir. Halife Abdûlmelik h.78/m.698 yılında bastırdığı yeni paraları daha önceden Halife Ömer'in belirlediği ağırlık standardına göre bastırmış; bu paraların ön ve arka yüzlerine muhtelif ayetler, paranın basıldığı yer ve tarih bilgilerini koydurtmuştur.²⁴⁵

Makrizî'nin bildirdiğine göre, mevzubahis para basımında, bu konuda tecrübe sahibi olan Sümeyr adında bir yahudi istihdam edilmiştir. Bu nedenle o dönemde basılmış olan dirhemler, bu kişiye nispetle *sümeyrî* olarak anılmıştır.²⁴⁶ Bu olay aynı zamanda Emeviler döneminde müslümanların devlet anlayışının da değiştiğine, serbest bir sivil toplum yapısından merkezî bir idari yapıya geçildiğine işaret etmektedir. Kaynaklarda Emeviler döneminden itibaren, devlet memurlarının maaşlarının temsilî kağıt paralar (sak) ile ödenmeye başlandığı yönündeki bilgiler²⁴⁷ de bu tespiti güçlendirmekte, Hz. Peygamber ve *Hulefa-i Raşidin* döneminde mevcut olmayan idari yapının ilk kez Emeviler döneminde teşekkül ettiğini göstermektedir.

²⁴³ Bu hususta ayrıntılı bir çalışma için bkz. Gül (2006), **A.g.e.**

²⁴⁴ Akyıldız (2007), "Para", s. 163-6. Keleş (1998), **a.g.e.**, s. 42.

²⁴⁵ Erkal (1984), **a.g.e.**, s. 223-4.

Sahillioğlu (1994), "Dinar", s. 352-355. Sahillioğlu (1994), "Dirhem", s. 368-371.

²⁴⁶ Makrizi (ö.1442), **a.g.e.**, s. 60.

²⁴⁷ Kallek & Kaya (2008), "Sak", s. 585.

Bununla birlikte Emeviler ya da Abbasiler döneminde devletin bizzat ürettiği ve resmî olarak ilan ettiği para birimlerinden başka ödeme araçlarının kullanımının yasaklandığı yönünde bir bilgi yoktur. Nitekim mevzubahis dönemlerde tedavülde olan bakır paraların (fels) İslam devletinin farklı bölgelerindeki valiler ve mahalli idareciler tarafından çeşitli ağırlıklarda serbestçe basılmakta olduğu bildirilmektedir.²⁴⁸

Sonuç olarak İslam toplumlarında ilk günlerden beri bilinçli olarak izin verilen bir parasal çoğulculuğun hüküm sürdüğünü söylemek mümkündür.²⁴⁹

C. FIKIH LİTERATÜRÜNDE PARAYA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

1. Fıkhî Açıdan Mal (Bankacılık Dışı) Para Üretimi

Fıkhî açıdan mal para üretimini değerlendirmek için İslam fıkıh geleneğinde paranın nasıl tanımlandığı ve para vasfı taşıyan malların üretimi konusunda ne tür mülahazalara yer verildiğinin incelenmesi önem arz eder. Fıkıh alimlerinin geneli para vasfı taşıyan mallar içerisinde altın ve gümüşü yaratılış itibariyle, onun dışında kalan tüm malları örf itibariyle para olarak görmektedir. Onlara göre para aranacak en önemli özellik, değerinin istikrarlı olmasıdır. Bu açıdan alimlerin önemli bir kısmı altın ve gümüşün her zaman değerli, değerinin ise her zaman istikrarlı olacağını tahmin etmekte, çünkü bu madenlerin “para olma amacıyla” yaratıldığını düşünmektedirler.²⁵⁰

Altın ve gümüşün parasal amaçlarla kullanılması ve değerini uzun süre korumasında bu madenlerin dayanıklılık, bölünebilirlik ve işlenebilirlik özelliklerinin rol oynadığı ifade edilmektedir.²⁵¹

Buna ek olarak fıkıh mezheplerinde buğday, arpa, tuz, hurma gibi yiyecek maddeleri de mislî (standart) mal olmaları ve Hz. Peygamber’in döneminde ödeme aracı olarak kullanılmaları açısından para olarak kabul edilmiştir.

Bu malların gündeme gelmesi “altı mal hadisleri” olarak bilinen rivayetlere dayanmaktadır. Bu rivayetlerin en meşhur olanı şu şekildedir:

الذهب بالذهب و الفضة بالفضة و البر بالبر و الشعير بالشعير و التمر بالتمر و الملح بالملح مثلا بمثل يدا بيد فمن زاد أو استزاد فقد أربى الأخذ و المعطي فيه سواء

²⁴⁸ Döndüren (1984), a.g.e., s. 250. Erkal (1984), a.g.e., s. 226.

²⁴⁹ Erdem (2006), a.g.e., s. 11.

²⁵⁰ Keleş (1998), a.g.e., s. 89-91.

²⁵¹ Mütevellî & Şehhâte (1983), İktisadiyyatü'n-nukûd fî itâri'l-fikri'l-İslâmî, Kahire, s.41.

“Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma ve tuza karşılık tuz dengi dengine ve peşin olsun. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Bu konuda alan da veren de birdir.”²⁵²

Bu rivayette adı geçen malların faizli borç işlemine konu edilebiliyor olmasından hareketle bu malların hepsinin mevcut dönemde para olduğuna hükmedilmiştir.²⁵³

Mezhep alimleri söz konusu para türlerinin üretimini herhangi bir üretimden farklı bir olay olarak değerlendirmemiş, dolayısıyla caiz görmüşlerdir. Bu konuda caiz görülmeyen tek işlem, “madenî parayı kendisinden üretme” olarak değerlendirilebilecek olan tağşiş, yani parayı kırpma veya hammaddesinin oranıyla oynama işlemidir.

Hatta mevzubahis hadisin bir yönden, tağşişin önünü alma özelliğine sahip olduğu iddia edilebilir. Nitekim para niteliğine sahip olan malların ancak aynı ağırlıkta iken bir diğeriyle birebir mübadele edilebileceğini vaz etmek, ağırlığıyla oynanmış paraların tedavülünü engelleyici bir etkiye sahiptir. Çünkü hiç kimse 100 dirhemi tartıda ondan daha hafif gelen başka 100 dirhem ile mübadele etmek istemeyecek ve mağşuş paraların tedavülü ciddi şekilde önlenmiş olacaktır.

Ağırlığı aynı fakat hammadde oranı farklı olan madeni paralar söz konusu olduğunda ise hadisteki “altın” ve “gümüş” sözcükleriyle ifade edilen madeni para türünün kesin bir tespitine ihtiyaç hasıl olacağı için yine aynı durum ortaya çıkacak ve mevzubahis hadis, toplumu, avarı bozulmuş paraları birbirleriyle tedavül etmekten men edici bir etki yaratacaktır. Hadisin bu yönünün mevcut fıkıh eserlerinde gözden kaçırılmış olduğu görülmektedir.

Daha önce ilgili başlıkta iktisadi etkilerini detaylıca analiz ettiğimiz tağşiş işlemi bir tür aldatma ve gayrimeşru kazanç sağlama faaliyeti olduğundan fikhî açıdan da sorunludur. Konuyla ilgili pek çok ayet ve hadis bulunmaktadır. Bu konu, söz konusu ayet ve hadislerin tahlil edildiği başlıklarda işlendiği için burada tekrar ele almaya lüzum görmüyoruz.

2. Fıkıhî Açıdan Kağıt Para ve Kaydî Para Üretimi

İslam tarihinde kağıt paranın doğal örnekleri Hz. Peygamber zamanına kadar uzanmaktadır. Daha önce ilgili başlıkta da belirtildiği gibi meşhur sahabelerden Zübeyir bin

²⁵² Buhari, **Sahih: Buyu’ (Alışveriş)**, Bab 74-81, Hadis 2170-82.

Müslim, **Sahih: Müsâkât (Sulama)**, Bab 82, Hadis 1584.

²⁵³ Aybakan (2006), “Nakit”, s. 325.

Avvam, Abbas bin Abdülmuttalib, Abdullah bin Zübeyir, Abdullah bin Abbas, Hasan bin Ali ve diğerlerinin “sak” ve “süftece” adlı borca dayalı belgeler düzenlemek suretiyle temsili kağıt para üretimi gerçekleştirdiği bilinmektedir.²⁵⁴

Hadis literatüründe Hz. Peygamber’in veya diğer sahabelerin bu belgelere yönelik olumsuz bir tutum veya söylemine rastlanmamaktadır. Halife Ömer’in,²⁵⁵ hatta bizzat Hz. Peygamber’in zekat fonu üzerinden gerçekleştirdiği bazı ödemelerde sak düzenlediğine dair rivayetler bulunmaktadır.²⁵⁶

Gerek kağıt paranın mal paraya göre pek çok yönden avantajlı olması, gerek Hz. Peygamber’in bu konudaki olumlu tutumu kağıt para kullanımının İslam dünyasında yaygınlaşmasına ön ayak olmuştur.²⁵⁷ Mevcut kaynaklarda yukarıda adı geçen sahabelerin, borç işlemlerinde yekûnu büyük meblağlar tutan saklar düzenlediği bildirilmektedir.²⁵⁸ Takip eden dönemlerde de örneğin Emevi halifelerinden Ömer bin Abdülaziz’in, borçlu oldukları gerekçesiyle devlet hazinesinden yardım isteyen iki kişiye zekat fonundan 400’er dinarlık sak verdiği rivayet edilmektedir.²⁵⁹

Abbasiler döneminde kağıt para kullanımı çok daha yaygınlaşmış ve saklar üzerindeki tutarlar büyümüştür. Nasır-ı Hüsrev Basra’yı ziyaret eden tüccarların paralarını bir sarrafa yatırıp karşılığında çek defteri alarak tüm mübadele işlemlerini kağıt para ile gerçekleştirdiklerini kaydetmektedir.²⁶⁰ Ticari işlemlerde birkaç dirhemden²⁶¹ 42.000 dinara (420.000 dirhem)²⁶² kadar geniş aralıktaki değerlerde sakların İslam dünyasında tedavül ettiği rivayet edilmektedir. Kamu harcamalarında kullanılan sakların ise çok daha yüksek meblağlı olduğu görülmektedir. Muktefi Billah döneminde ordu maaşlarını ödeme işinden sorumlu olan Ebu Abdullah İbn’ül-Cerrah 120.000 dinar tutarında ödemeyi saklarla gerçekleştirmiştir. Abbasi Halifesi Harun Reşid, kardeşi Ali’ye veliahtlıktan feragat etmesi için 20 milyon dirhemlik bir sak vermiştir.²⁶³

²⁵⁴ Kallek (1997), **A.g.e.**, s. 83. Ayrıca bkz. Sayfa 94.

²⁵⁵ Heck (2006), **A.g.e.**, s. 110.

²⁵⁶ Kallek & Kaya (2008), “Sak”, s. 585.

²⁵⁷ Kallek & Kaya (2008), “Sak”, s. 586.

²⁵⁸ Kallek (1997), s. 82.

²⁵⁹ Kallek & Kaya (2008), “Sak”, s. 585.

²⁶⁰ Nasır-ı Hüsrev (ö.1088), **Sefername**, Çev. Yahya el-Haşşab, Kahire, Hey’et’ül-Mısriyyet’il-Amme li’l-Kitab (1993), s. 164. Bayındır (2007), **a.g.e.**, s. 273.

²⁶¹ İbn Miskeveyh (ö.1030), **Tecarib’ül-Ümem: The Eclipse of the Abbasid Caliphate**, Oxford (1921), Cilt: 2, s. 80.

²⁶² Nehemiah Levtzion (1968), “Ibn-Hawkal, the Cheque and Awdaghost”, **The Journal of African History**, C.9, S.2, s. 225-6 (223-233).

²⁶³ Kallek & Kaya (2008), “Sak”, s. 585.

Bu tür kamu harcamaları mukataalı (imtiyazlı) cehbez ve sarraflara talimat verilerek gerçekleştirilmekteydi. Yapılan işlemler tıpkı bugün merkez bankasının, hazine bonoları ve devlet tahvilleri satın almak suretiyle kağıt para üretmesine benzemektedir. O dönemlerde halifenin emriyle keşide edilen her sak için halife (ya da onun zimmetinde olan hazine), sakları teslim alan şahıslara borçlanmaktaydı. Fakat kağıt paranın piyasada dolaşımı yaygınlık kazandığı için sakların lehdarı konumundaki kişi ve kurumlar bu parayı altın veya gümüş karşılığında tahsil etmek yerine kendisini kullanmaktaydılar.

Daha önce ele aldığımız Hz. Ömer dönemimdeki gıda kuponu uygulamasından anlaşıldığı üzere onun devrinde kağıt para kullanımı yaygın idi.²⁶⁴ O dönemde ortaya çıkan bazı hukuki ihtilaflar Hz. Ömer'i, sak düzenleme işlemleri hakkında yasal düzenleme yapmaya sevk etmiş ve sakların üzerine hicri yıl bilgisinin eklenmesi zorunlu hale getirilmiştir.²⁶⁵ Abbasiler döneminde de kalpazanlığı önlemek için kağıt paralara resmi bir işaret konmaya başlandığı rivayet edilmektedir.²⁶⁶ Bu uygulama daha sonra Osmanlı'ya da tevarüs etmiş, paranın güvenilirliğini sağlama amacıyla kağıt paralara nişan, metal paralara ise tuğra basılmıştır.

Hz. Peygamber döneminde de süftecelerin yaygın olarak kullanıldığı bildirilmektedir. Süftecenin saktan temel farkı çoğunlukla nama muharrer olması ve bu nedenle iç piyasalardaki tedavül kabiliyetinin sınırlı olmasıdır. Öte yandan nama muharrer senetlerin güvenlik açısından sahip olduğu avantaj, süftecelerin dış ticarete ve havale işlemlerinde etkin olarak kullanılmasını sağlamıştır.²⁶⁷ Bu sayede süfteceler erken dönem İslam toplumlarından itibaren sermayenin oldukça likit ve uluslararası ölçekte hareketli hale gelmesinde kayda değer bir katkı sağlamıştır.²⁶⁸

Abbasiler döneminde mahalli hazineler ile merkezî hazine arasında gerçekleşen para hareketlerinde süfteceler kullanılmaktaydı. Örneğin Ahmed bin Tolun'un 875-879 yılları arasında Mısır'dan Abbasi Halifesi Mutemid-Alellah'a gönderdiği süftecelerin yekûnu 2.200.000 dinarı bulmaktaydı. Hûzistan, Suriye ve Mısır vergileri Bağdat'a süfteceler vasıtasıyla aktarılıyordu. Kasım bin Dinar ve Ahmed bin Muhammed bin Rüstem vezirlikten azledilmeden önce Ali bin İsa İbn'ül-Cerrah lehine 600.000 dirhemlik süftece düzenlemişti.

²⁶⁴ Bkz. Sayfa 92-3.

²⁶⁵ Kallek & Kaya (2008), "Sak", s. 585.

²⁶⁶ Kudame bin Cafer (ö.948), **El-Harac ve Sana'at'ul-Kitabe**, Bağdat (1981), s. 36.

²⁶⁷ Nama yazılı senetler kişiye özgü olduğundan çalınma riski çok daha düşüktür. Bu nedenle çek hırsızlığına neredeyse hiç rastlanmaz. Sahte çek üretimi ise kalpazanlığın bir başka türüdür.

²⁶⁸ Kallek (2010), "Süftece", s. 20.

Ebu Abdullah el-Beridi, vezirliğe tayin edilen İbn Mukle'ye Ahvaz'dan 300.000 dinarlık süftece göndermişti. Mu'tazid-Billah Kâbe ve civarının bakım ve onarım işleri için Bağdat'tan Mekke'ye süftece göndermişti. Tüccar Mısır'dan ve Endülüs'ten Irak'a, Irak'tan Mısır'a süftece keşide ediyordu. Tüm bu havale işlemlerine cehbezler aracılık ediyor, süftece düzenleme ve iskonto etme işlemleri karşılığında belli bir komisyon alıyorlardı. Örneğin 913 yılında Vezir Ali bin İsa İbn'ül-Cerrah devletin vergi alacaklarının iskontosu için cehbezlere altmışta bir vermektedir. Memurlara rüşvetin bile süftece aracılığıyla verildiğine dair örnekler olduğu bildirilmektedir.²⁶⁹

Fıkıhçılar genel olarak süftecelerin havale amacıyla üretildiği gerçeğinden hareketle bu amaç dışında üretilen süftecelere sıcak bakmamıştır. Süfteceleri genel olarak olumlu değerlendirenler ise bunu maslahat ilkesi ile temellendirme yoluna gitmişlerdir. Süfteceler nama yazılı birer çek mahiyetinde olduğu için tıpkı klasik çekler gibi keşideci, muhatap ve lehdar bilgilerini ihtiva eder. Süfteceleri kullanarak para üretimi yapmanın bir yöntemi, keşideci tarafın, vadeli ödeme yapma amacıyla kendisini muhatap alan süftece düzenlemesidir. Keşideci bu yöntemle yakın gelecekte sahip olacağına inandığı ödeme gücüne güvenerek hem kendi satın alma gücünü hem de piyasada tedavül eden temsili para miktarını artırabilir. Bu yöntem teknik olarak bugünkü çek yazma, kredi kartı kullanarak ödeme yapma veya kredi kartıyla nakit avans çekme gibi işlemler ile aynı olup bu yöntemlerin hepsi borca dayalı para üretimi yöntemleridir. Bu işlemlerin cevazı hakkındaki olumsuz görüşler bunun suiistimal edilme ihtimalini (sedd-i zera'i),²⁷⁰ olumlu görüşler ise hakkında bir yasak olmayan işlemlerin prensip olarak mubah olması kuralını öne çıkarmaktadır.²⁷¹

Çağdaş İslam hukukçularından Abdülaziz Bayındır da para transferlerinde yaygın bir sıkıntı (umumu'l-belva) olduğu, ayrıca süftece veya sak yazmayı engelleyen bir ayet ve hadis bulunmadığı için bu belgelerin kullanılmasında dinen bir sakınca olmadığı görüşündedir.²⁷²

Bu bilgiler İslam toplumlarının erken dönemlerden bugünlere kadar kağıt ve kaydı para kullanımına aşina olduğu ve bu konuda kategorik bir sorun görmediği tezini güçlendirmektedir. İslam'ın erken dönemlerinde piyasalara hâkim olan madenî para standardına bir ikame ve alternatif teşkil eden kağıt paraların caiz görülmüş olması, bugün de

²⁶⁹ A.e., s. 21.

²⁷⁰ Ahmed bin Abdullah el-Kari (1981). **Mecellet'ül-Ahkam'îş-Şer'iyye**, Tihama Matbuat (2005) Madde: 743, s. 271.

²⁷¹ Kallek (2010), "Süftece", s. 20.

²⁷² Bayındır (2007), **a.g.e.**, s. 274.

piyasalara hâkim olan kağıt para standardına bir ikame ve alternatif teşkil eden kaydî paraların caiz görülmesi gerektiği sonucuna ulaştırabilir. Nitekim resmî paralar için güçlü bir alternatif teşkil eden bitcoin gibi elektronik paralara dair yakın zamandaki İslam iktisadı çalışmalarında olumlu bir bakışın da gelişmeye başladığı gözlenmektedir.²⁷³

Borcun Satışı (bey'ud-deyn) Meselesi

Kağıt ya da kaydî formda temsili para türleri esasen birer borç senedi olduğu için klasik fıkıh uleması sak ve süfteceleri değerlendirirken bunları birer borç senedi (*hüccet'ud-deyn, zikru hak*) olarak ele almış ve mübadelelere araç kılınmasını “borcun satışı” (*bey'ud-deyn*) şeklinde tarif etmiştir. Buradan hareketle bazı fıkıhçılar kağıt para kullanımında, henüz elde edilmemiş olan alacağın, nominal değeri dışında satışa konu edildiğini dikkate alarak bu tip bir işlemi caiz görmemişlerdir. Bu husus bazen riba yasağı kapsamında ele alınırken bazen borç satışına ilişkin sınırlandırıcı bir hadis üzerinden ele alınmaktadır.

Nitekim Hz. Peygamber'den şöyle bir hadis rivayet edilmektedir:

لا تبع ما ليس عندك • لا تبع ما ليس تملك

“Yanında olmayanı satma.” • “Sahip olmadığın şeyi satma.”²⁷⁴

Kağıt paralar birer borç senedi olarak telakki edildiği için onların mübadele edilmesi de henüz tahsil edilmemiş bir alacağın mübadele edilmesi anlamına gelecektir ve bir yaklaşıma göre bu hadisler kapsamında caiz görülmemelidir.²⁷⁵ Bu yaklaşıma sahip olanlar aynı zamanda Hz. Ömer'in hilafetinde gerçekleşen sak mübadelelerini halifenin bu gerekçeyle iptal ettiğini söylemekte ve iddialarına delil almaktadırlar.

Ahmet Tabakoğlu'na göre fıkıh eserlerinin üretildiği dönemler ekseriyetle madenî para sisteminin piyasaya egemen olduğu dönemler olduğundan, para mübadelelerine ilişkin bu eserlerde öne sürülen yorumları, madenî para sisteminin şartlandığı iktisadi yapının mantığı içinde değerlendirmek gerekir.²⁷⁶ Tabakoğlu'nun öngörüsü yukarıdaki yorumlarda karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu düşünürler piyasada tedavül eden sak ve süftecelere kendiliğinden

²⁷³ Kaya (2018), a.g.e., s. 18.

²⁷⁴ İbni Mace, **Sünen: Ticaret**, Bab 20, Hadis 2187.

Ebu Davud, **Sünen: Buyû' (Alışveriş)**, Bab 68, Hadis 3503.

²⁷⁵ Hanudin Amin (2007). “An Analysis of the Classical and Contemporary Juristic Opinions on Bay al-Dayn”, **Labuan e-Journal of Muamalat and Society**, C.1, s. 32-3 (29-40).

²⁷⁶ Ahmet Tabakoğlu (1988), **İslam ve Ekonomik Hayat**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 89.

bir değer yüklememiş, onların temsil ettiği madenî para ve malları düşünerek onları “henüz kabz edilmemiş mal” gibi görmüş ve yukarıdaki hadislerle arasında ilişki kurmuştur.

Oysa kağıt para İbni Teymiye’nin de belirttiği gibi esasen bir mal değil, bir mübadele aracıdır. Her ne kadar sak ve süfteceler (tıpkı diğer erken banknot örnekleri gibi) birer borç işleminden doğmuş olsa da piyasadaki aktörler bu belgeleri genellikle mübadele aracı olarak kullanmaktadır. Kağıt veya kaydî paranın daha temel bir para türüne dönüştürülebilir (bozdurulabilir) olması onu “kabz edilmemiş mal” konumuna değil, temsilî para konumuna sokar. Nitekim 100 dirhem değerinde bir banknot ile 100 adet çay markası aynı şey değildir. Çay markaları, karşılığında çay almak için üretilir. Banknot ise karşılığı olan paranın işlevini daha kolay yerine getirebildiği için üretilir. Bu yüzden çay markaları kısa vadede çaya dönüştürülmekte iken banknotlar, karşılığında mal para olsa bile çok uzun bir süre bozdurulmaksızın kullanılabilir. 277

Önceki bölümlerde bazı görüşlerini aktardığımız Mises, kendi çalışmalarında bu durumu ele almakta ve şöyle bir örnek vermektedir. Ona göre borca dayalı olarak üretilen bir belgenin ne tür bir borca karşılık geldiği önemlidir. Örneğin 10 ekmek karşılığında üretilen bir belge ile 10 dirhem gümüş para karşılığında üretilen bir belgenin her ikisi de piyasada tedavül imkânı bulsa, ilkinin kabz edilmemiş mala dair bir alacak, ikincisini ise itibarî para olarak görmek daha doğrudur. Çünkü 10 ekmek değerindeki kağıt para eninde sonunda 10 ekmek karşılığında bozdurulacak ve ekmekler tüketilecektir. Çünkü bu belgenin karşılığında tüketime konu olan bir mal vardır. Fakat 10 dirhem değerindeki bir kağıt paranın, üreticisine duyulan güven zedelenmediği sürece tahsil edilme (bozdurulma) ihtimali oldukça düşüktür. Çünkü bu belgenin karşılığı (madeni para) yine bir mübadele aracıdır. Belgenin kendisi zaten mübadele aracı olarak kullanılabildiği için onu bozdurmak, yani kağıt parayı mal para karşılığında değiştirmek iktisadi aktörün normal şartlarda ihtiyaç duymayacağı bir işlemdir.²⁷⁷ Çünkü kağıt paralar mal paralara göre zaten daha avantajlıdır. Dolayısıyla “mal para” karşılığında üretilmiş kağıt paraları “kabz edilmemiş mal” olarak görmek pek isabetli değildir. Onlar temsilî veya itibarî para olarak nitelenmeli, onların mal paraya çevrilmesi de alacağın tahsili olarak değil, sarf işlemi olarak görülmelidir.²⁷⁸

²⁷⁷ Bu durum tıpkı bankalarda olan alacağımızı paraya çevirme konusundaki isteksizliğimize benzer. Kaydî para, kağıt paraya göre daha avantajlı ve düşük maliyetli olduğu için onu kullanmayı tercih eder ve bankaya olan güvenimiz zedelenmediği müddetçe alacağımızı kağıt paraya çevirmeyiz.

²⁷⁸ Mises (1912), *a.g.e.*, s. 267. Temsilî ve itibarî para ayrımı için bkz. Tablo 1.1.

Bu yaklaşım, alışverişlerde mübadele edilen şeylerin ne olduğundan çok ne amaçla kullanıldığının önemli olduğunu göstermektedir. Bu ise, çalışmanın ilk bölümünde de işaret edildiği gibi paranın esasen bir mal değil, bir vasıf olduğu tezini doğrular niteliktedir. Yani bir şeyi para yapan onun kendisi değil, kullanılma yöntemidir. Sak ve süftceler de sıklıkla bir mübadele aracı olarak kullanıldığı için kabz edilmemiş mal değil, para olarak kabul edilmelidir.

Bu yaklaşım, Hz. Peygamber'in altı mal hakkında söylediği sözlerden de çıkarılabilir. Nitekim bu hadislerde buğday, arpa, tuz, hurma gibi tüketilebilir malların, parasal amaçlarla kullanıldığı durumlarda mübadele işlemlerine sınırlama getirilmiştir. Dolayısıyla insanların, karşılığını tahsil etme niyetiyle değil de bizzat kendisini kullanma niyetiyle alıp sattığı sak ve süftceler kabz edilmemiş mal olarak değil, para olarak görülmeye daha uygundur. Nitekim Ömer Nasuhi Bilmen de kaime ve evrak-ı nakdiye adıyla bilinen Osmanlı dönemi kağıt paralarının birer hazır mal gibi olduğunu, "bunların vasıtasıyla filhâl istifadenin kabil olduğunu", yani bozdurmaya ihtiyaç duyulmaksızın kendilerinden yararlanılabildiğini belirtmiştir.²⁷⁹

Hz. Ömer'in kıtlık döneminde ürettiği gıda kuponlarının ticari işlemlere konu edilmesine yönelik engelleyici tutumu ise bu kuponların (1) karşılığını kabz etme amacıyla üretilmiş olması, (2) bu amaca aykırı kullanılmış olmasıyla ilgilidir. Öncelikle bu kuponlar madenî paraya değil, gıda maddelerine karşılık olarak üretilmiştir. Geçerlik durumu zaman ve mekan açısından, bir para için olması gerekenden çok daha kısıtlıdır. Bunları bugün bazı şirketler tarafından çalışanlara verilen yemek fişlerine kıyas etmek daha doğrudur.²⁸⁰ İkincisi, bu kuponların üretilme amacı, bir kıtlık zamanında şehre gelen gıda ürünlerinden satın alma konusunda herkesin fırsat eşitliğine sahip olması, arz kıtlığı ve talep fazlası dolayısıyla oluşacak fiyat artışından yoksulları koruma endişesidir. Bu sebeple bu kuponların kağıt para gibi mübadele edilmesi halifeyi şaşırtmış ve bu şekilde amaçladığı sonuca ulaşamayacağını gördüğü için bu belgeleri iptal etmiştir. Oradaki durumu borç satışına yönelik genelleyici bir hükme bağlamak isabetli bir çıkarım olmayacaktır.

Kanaatimizce henüz elde olmayan malın satışını yasaklayan rivayetlerin para konusuna ilişkin yansıması; tedavül etsin diye üretilmiş olmayan alacak belgelerinin tedavül

²⁷⁹ Ömer Nasuhi Bilmen (1947), **Büyük İslam İlmihali**, *Zekat: Evrakı Nakdiye ile Banknotların Zekatı*, Madde: 62.

²⁸⁰ Nitekim yemek fişleri ve kartlarının da mübadele alanı kamu otoritesi tarafından özellikle sınırlı tutulmaktadır.

ettirilerek toplam para arzının denetimsiz şekilde artırılmasını engellemek için yapılmış bir düzenleme gibi görünmektedir. Nitekim bu yorum, tağşiş ve faizcilik konusundaki diğer rivayetler ve ilgili ayetlerle de tutarlılık arz etmektedir. Hz. Peygamber'in parasal işlemlere yönelik ifadelerinden genel olarak, toplumun para diye bildiği şeylerin türünde ve miktarında toplum tarafından denetlenemeyen bir sürece bağlı artışların önünü alma arzusunun içeren bir tutum ön plana çıkmaktadır. Bu tutumu da en iyi 7:85, 11:85 ve 26:181-183 ayetlerinde öngörülen enflasyon tehlikesiyle izah edebiliriz. Enflasyonist bir ekonomi, son tahlilde İslami bir ekonomi olmayacaktır.

Borcun satışı konusuna geri dönecek olursak, bu konuda fıkıhçılar arasındaki diğer görüş de bu işlemlerin faize düşülmemek kaydıyla caiz olduğu yönündedir. Bu görüşü savunanlar para niteliğindeki belgelerin Hz. Peygamber döneminde kullanıldığı, ayet ve hadislerde onlara bir yasak getirilmediği gerçeğinden hareketle “fıkıhta yasaklanmayan her şey mubahtır” ilkesi uyarınca borç satışını mubah görmektedirler.²⁸¹

Bu görüş, Hz. Peygamber'in ve sahabelerin uygulamalarına daha uygundur. Bu görüşe sahip olanların bir kısmı borç satışını mutlak anlamda caiz görürken diğer kısmı borcun, ancak üzerindeki fiyattan satılabileceğini (iskonto edilemeyeceğini), aksi takdirde faize girilmiş olacağını savunmaktadırlar. Şartlı izin görüşünü tercih eden fıkıhçılar, alacağın iskonto edilmesini faizli işlem saydıkları için bu görüşü tercih etmektedirler. Bazı fıkıhçılar ise alacağın iskonto edilmesi işlemini, alacağın borçluya veya borçlu dışında birine iskonto edilmesi şeklinde iki ayrı durum olarak ele almakta ve farklı fetvalar vermektedirler.²⁸² Konumuzun dışına çıkmamak için bu görüşlere yalnızca kısaca değinilecektir.

Alacağın borçluya iskonto edilebileceği hususunda Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadis bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in döneminde Medine'de yaşayan museviler, Mekke ile Medine arasındaki savaşı yıllarda müslümanlara karşı Mekkelilerle işbirliği yaptığı ve Medine sözleşmesini ihlal ettiği gerekçesiyle Medine'den sürgün edilmiştir. Sürgün kararı alındığında bazı kişiler, şehirdeki insanlarda alacakları bulunduğunu söylediklerinde Hz. Peygamber onlara şöyle söylemiştir:

ضعوا و تعجلوا

²⁸¹ Amin (2007), a.g.e., s. 33.

²⁸² Kâsânî (ö.1191), *Bedâi'üs-Sanâi fi Tertib'îş-Şerâi*, Beyrut (1982), Cilt: 6, s. 572. Aktaran: Kara (2012), a.g.e., s. 93-4.

“İndirim yapın ve peşin alın.”²⁸³

Bu rivayet, alacağın borçluya iskonto edilmesinde Allah’ın elçisinin bir beis görmediğini göstermektedir. Nitekim İbni Rüşd ve İbni Kayyım da alacağın borçluya iskonto edilmesinin faizin tam tersi olduğunu, dolayısıyla caiz olduğunu savunmaktadır.²⁸⁴

Burada asıl tartışmanın yaşandığı konu, alacağın borçlu dışındaki birine iskonto edilerek satılması (günümüzün tabiriyle kırdırılması) üzerinde cereyan etmektedir. Çünkü bu tip işlemler bir faizli borç sözleşmesinden doğmamış olsa bile borcu kıran (devralan) taraf, borcun devredildiği tarihle borcun vade tarihi arasındaki zaman farkından kaynaklanan bir kazanç elde edebilmektedir.

Fıkıhçıların çoğu bu işlemi ribaya yol açtığı gerekçesiyle caiz görmezler. Lakin Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Züfer, İbni Teymiye ve İbni Kayyım el-Cevziyye gibi daha çok ehli rey ekolüne yakın duran alimlerden bazı görüşler aktarılmaktadır ki bu görüşler, kimi fıkıhçıları bu işlemlerin caiz olduğunu düşünmeye sevk etmiştir.²⁸⁵ Bu görüşleri kısaca ele alalım.

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’a göre borca dayalı olarak üretilmiş olan kağıt paralar fıkhen bozuk para (fels) hükmündedir. Felslerin mübadelesi ise yumurta ve cevizlerin mübadelesi gibi bir mal mübadelesi hükmündedir. Dolayısıyla felslerin farklı miktarlarda mübadelesi nasıl caizse kağıt paraların farklı miktarlarda mübadele edilmesi de aynı şekilde caiz olabilir.²⁸⁶ Örneğin 100 dirhemlik bir süftece ile 120 dirhemlik bir süftece -peşin olmak şartıyla- mübadele edilebilir. Vadeli olması halinde riba olacaktır.

İmam Züfer ise borcun borçluya geri satılması nasıl caiz ise borçlu dışında birine satılmasının da o şekilde (ona kıyasen) caiz olduğunu söylemektedir.²⁸⁷ Bu durumda ilk işlemde iskonto caiz olduğu için ikincisinde de iskontonun caiz olacağı düşünülebilir.

İbni Teymiye ve İbni Kayyım el-Cevziyye borcun kabz edilmemiş mal (الكالى) olmasıyla nakit borcu (الدين) olması arasında ayırım yapmakta ve nakit borçların mübadele

²⁸³ İbn Rüşd (ö.1198), **Bidayet’ül-Müctehid ve Nihayet’ül-Muktasid**, Kahire, Cilt: 2, s. 124.

²⁸⁴ İbni Kayyım el-Cevziyye (ö.1350), **İlâm’ul-Muvakkîn**, Beyrut (1987), Cilt: 3, s. 371.

İbni Rüşd (ö.1198), **Bidayet’ül-Müctehid ve Nihayet’ül-Muktasid**, Mısır (h.1333), Cilt: 2, s. 119.

²⁸⁵ Serahsî (ö.1090), **Mebsut**, Kahire, Matba’atü’s-Saâde, 1906, Cilt: 14, s. 22.

Aktaran: Kara (2012), **a.g.e.**, s. 66.

²⁸⁶ Uludağ (1988), **a.g.e.**, s. 107.

²⁸⁷ İmam Muhammed Şeybani (ö.805), **El-Hucce alâ Ehl’il-Medine**, Beyrut (1982), Cilt: 2, s. 588.

Aktaran: Kara (2012), **a.g.e.**, s. 66.

edilebileceğini, bunda bir beis olmadığını savunmaktadır. Bu görüşün detaylarına geçmeden önce söz konusu rivayeti aktarmak yerinde olacaktır.

إن النبي نهى عن بيع الكالئ بالكالئ

“Peygamber vadelinin vadeli karşılığında satışını yasakladı.”²⁸⁸

İbni Teymiye ve İbni Kayyim’a göre *bey’ul-kâli bi’l-kâli* ifadesi yalnızca kabzedilmemiş olanın yine kabzedilmemiş olan karşılığında satışı anlamına gelir. *Bey’ud-deyn bi’d-deyn* ise onu kapsayan daha büyük bir işlem grubunu ifade eder ve o *bey’u vâcib bi vâcib*, *bey’u sâkıt bi sâkıt*, *bey’u sâkıt bi vâcib* ve *bey’u vâcib bi sâkıt* olmak üzere dörde ayrılır. Yasak olduğu hususunda alimlerin icma ettiği borcun borç karşılığında satış türü, *bey’u vâcib bi vâcib* olup buna örnek olarak her iki bedelin de vadeli olduğu selem akdi gösterilebilir.²⁸⁹ *Bey’ul-kâli bi’l-kâli* ifadesi ile kastedilen de bu türden borç satışlarıdır. Bunlar mutlak olarak yasakken *bey’ud-deyn bi’d-deyn* hususunda kategorik bir yasak söz konusu değildir.²⁹⁰

Bu görüşün esasen İmam Malik’e dayandığını söylemek mümkündür. Nitekim ona göre *bey’ul-kâli bi’l-kâli*, bir şahsın diğer bir şahıs üzerindeki alacağını bir başkasına veresiye olarak satmasıdır.²⁹¹ Onun bu görüşünü şerh eden Bâci, İmam Malik’in bu izah ile kastettiği şeyin, bir (ticari) alacak ile bir başka ticari emtiayı veresiye olarak satın almak olduğunu söylemektedir. Örneğin bir elbisenin vadeli olarak yine vadeli bir hayvan karşılığında satılması bu kapsama girer.²⁹²

Servet Bayındır’a göre klasik fıkıh kaynaklarında selem²⁹³ ve istisna²⁹⁴ akitleri dışında genelde malın vadeli olmasının caiz görülmediği, selemde ise bedelin mutlaka peşin olması şartının koşulduğu görülür. Selemde bedel de veresiye olduğunda borcun borç karşılığında satışının söz konusu olacağı ve böyle bir işlemin ise Hz. Peygamber tarafından yasaklandığı vurgulanır. Ancak borcun borç karşılığında satışının yasaklandığını bildiren rivayetin sahih olmadığı konusunda hadisçiler ve fıkıhçılar arasında genel kanaat vardır. Bu rivayetin anlamının kabulü noktasında fıkıhçıların görüş birliğinin bulunduğu şeklindeki

²⁸⁸ Beyhaki (ö.1066), **Es-Sünen’ül-Kübra**, Haydarabad (h.1344), Cilt: 5, s. 290.

²⁸⁹ Hz. Ömer’in gıda kuponlarının mübadele edilmesi tam olarak bu işleme denk gelmektedir.

²⁹⁰ İbni Kayyim el-Cevziyye (ö.1350), **İlâm’ul-Muvakkîn**, Kahire (1968), Cilt: 2, s. 8-9.

Aktaran: Kara (2012), **a.g.e.**, s. 68-9.

²⁹¹ Malik bin Enes (ö.795), **Muvatta**, Kahire (1951), Cilt: 2, s. 660.

²⁹² Bâci (ö.1081), **el-Münteka**, Matbaat’üs-Saade (1913), Cilt: 5, s. 33.

²⁹³ Selem: Paranın peşin, malın veresiye olduğu ticari sözleşme.

²⁹⁴ İstisna’: Ücret karşılığında nitelikleri önceden belirlenmiş bir eseri üretmek için yapılan sözleşme.

rivayetlerin ise gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü yasaklanan borç satışı uygulamasının mahiyeti hakkında dahi görüş birliği yoktur.²⁹⁵

Sonuç olarak söz konusu rivayetin sıhhati ve anlamı noktasındaki ihtilaflar, borcun kırdırılması işleminin fikhî durumunu tespit etme hususunda, bu rivayetten yararlanmayı güçleştirmektedir. Burada daha temel bir fıkıh kuralı olan riba yasağı işletilecek olursa, alacağın borçlu dışında birine iskonto edilmesinin, borcu devralan (kıran) tarafa borcun devredildiği tarihle borcun vade tarihi arasındaki zaman farkından kaynaklanan bir kazanç sağladığı için caiz görülmeyeceği söylenebilir.

Kanaatimizce fıkıhtaki bu görüşün, iktisadi açıdan çözmekte yetersiz kaldığı bazı sorunlar vardır. Nitekim bir alacağın değeri sadece üzerindeki nominal değerden ibaret değildir. Aynı nominal değere sahip olan alacak belgeleri -faizsiz de olsa- enflasyondan ötürü vadesine göre farklı değerlere sahip olacaktır. Örneğin 1 yıl vadeli faizsiz 100 liralık bir alacak ile 1 ay vadeli faizsiz 100 liralık bir alacak aynı değere ve satın alım gücüne sahip değildir. Acil nakde ihtiyacı olan birisinin, elindeki 1 yıllık alacağı, arkadaşının elindeki aynı tutara ve 1 ay vadeye sahip bir başka alacak ile mübadele etmek istemesi, arkadaşından bir miktar hibe istemesi demektir. Böyle bir mübadele işlemi ancak söz konusu nominal tutarın 1 yıl içerisinde, satın alım gücünde maruz kalacağı değer kaybının karşı tarafa ödenmesi halinde başabaş (misli misline) olur. Örneğin yıllık enflasyon %12 ise 1 yıllık çekin 1 aylık çek karşılığında satılması, karşı tarafa nominal bedelin (kabaca) %11'ini ödemeyi gerektirir. Buna iktisat literatüründe “likidite primi” denir ve temelinde, vadesi farklı olan alacak belgelerinin aynı likiditeye sahip olmadığı gerçeği yatmaktadır. Dolayısıyla enflasyonist bir ortamda vadesi farklı olan alacak senetlerinin piyasa fiyatları da ister istemez farklı olmaktadır.²⁹⁶

Ayrıca aynı nominal değere ve vadeye sahip olan alacaklar, borçlusuna veya borcun geri ödeme riskine göre de farklı piyasa değerlerine sahip olabilir. Geri ödeme konusundaki itibarı daha iyi olan kişi ve kurumların borçları, bu konuda o kadar iyi olmayan kişi ve kurumların borçlarından reel olarak daha değerlidir. Bu gerçekten hareketle birden fazla kağıt (veya kaydî) para üreticisinin (yani bankanın) bulunduğu bir piyasada tedavül eden kağıt paraların değeri; üreticisinin itibarı, ticari başarısı ve likiditesinin doğrudan etkisi altındadır.

²⁹⁵ Servet Bayındır (2008), **İslam Hukuku Penceresinden Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, s. 121.

²⁹⁶ Yıllık enflasyon oranının yıllık büyüme oranından yüksek olduğu her ekonomiyi “enflasyonist” olarak değerlendirmekteyiz.

Bunu daha iyi anlamak için şöyle örneklendirelim: Türkiye’deki bankalara banknot basma yetkisi verilse, iktisadi aktörlerin çoğu devlete bankalardan daha çok güvendiği için özel bankaların banknotları yerine Türk lirasını kullanmayı tercih eder. Bu durum merkez bankasının ihraç ettiği banknotları aynı nominal ve kanuni değere sahip olsa da özel banknotlardan reel olarak daha değerli hale getirir ve özel banknotların, resmî banknot karşısında iskontolu olarak el değiştirmesine yol açar.

Aynı şekilde özel bankalardan daha başarılı olanların banknotları ise daha az başarılı olanlarınkine tercih edilir. Her biri kanunen aynı para birimini kullanıyor olsa da iktisadi aktörler adını daha çok duydukları bankaların ödeme gücünün de daha iyi düzeyde olduğuna inanarak onların ihraç ettiği banknotlara diğerlerinden daha fazla değer atfetmeye meylederler. Çünkü borca dayalı olarak üretilmiş kağıt ve kaydî paralarda paranın “dayanıklılık” ve “geçerlik” gibi özellikleri üreticisine göre değişir, hangi banknot daha geçerliyse o daha iyi/sağlam para kabul edilir. Bunun bir başka göstergesi de her kredi kartının her iş yerinde veya her ülkede kullanılamıyor olması veya kimilerinden daha fazla komisyon alınmasıdır.

Bu durum aslında keşidecisi farklı olan çeklerin, tıpkı üreticisi farklı olan resmî kağıt paralar gibi farklı paralar olduğunu, birbirine karşı döviz gibi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla resmî paralar arasında nasıl bir kur farkı oluşuyorsa çek, tahvil ve banka kaydî parası gibi özel kişi ve kurumlar tarafından üretilmiş paraların aralarında da -hepsi aynı resmî para birimini kullanıyor olmasına rağmen- doğal bir kur farkı oluşur ve bu durum, işbu para ikamelerinin faizli olup olmamasına bağlı değildir. Ödeme gücü sınırlı birinin yazdığı çek ile çok zengin bir tüccarın yazdığı çek; vadesi ve tutarı aynı olsa bile aynı piyasa değerine sahip olmayacak, daha az değerli görülen çekin fiyatında iskonto yapılacaktır. Tüm iktisadi aktörlerin faizli borçtan kaçınmaya gayret ettiği bir ekonomide bile bu durumun ortaya çıkması kaçınılmazdır. Zira bu durumun nedenleri kişi ve kurumların doğal olarak birbirinden farklı iktisadi karnelere sahip olmasıyla ilgilidir.

Bu bağlamda kanaatimizce çeklerin el değiştirmesi veya vadesinden önce tahsil edilmesi esnasında iskonto yapmak ile bir borç işleminde enflasyondan kaynaklanan değer farkını geri ödeme tutarına eklemek arasında bir fark bulunmamaktadır. Her iki işlem de iktisadi açıdan aynı mantığa hizmet etmektedir ki bu, karşılıklı el değiştiren malların nispi değerini doğru tespit etmekten ibarettir. Böyle işlemlerin İslami etik açısından durumu ise alacaklı tarafların maksadına göre değişir. Borç veren veya çek kıran tarafın niyetinin borçtan

kazanç elde etmek olması durumu ile parasının değerini korumak ve sunduğu hizmetin maliyetini çıkarmak olması arasında ancak İslami etik açısından bir fark olabileceğini belirterek bu bölümü sonlandırıyoruz.

D. DİĞER GÖRÜŞLER

Daha önce geçtiği üzere Gresham kanunuyla ilgili Orta Çağ İslam alimleri tarafından bazı görüşler dile getirilmiştir. Gresham kanununun öngördüğü “kötü paranın iyi parayı kovması” şeklinde ifade edilen durum, Thomas Gresham’dan çok daha önce Makrizi ve İbni Teymiye gibi düşünürlerin de dikkat çektiği bir husustur.

Makrizî, *İğaset’ül-ümme bi’keşf’il-ğumme* adlı eserinde 14’üncü yüzyılın Mısır’ında madenî paraların nasıl değer kaybettiğini detaylı fiyat endeksleri vererek anlatmaktadır. Paranın değer kaybetmesi sonucunda ortaya çıkan enflasyonun, ona göre en önemli nedenleri paranın tağşiş edilmesi ve gereğinden fazla bastırılmasıdır. Mısır’da 14’üncü yüzyılın sonlarında bakır felslerin aşırı miktarda üretilerek değerinin düşürülmesi sonucunda fels ile dirhem arasında resmî olarak belirlenen nominal fiyatlar kabul edilemez hale gelmiş ve bunun sonucunda -daha değerli olan- gümüş dirhemler büyük oranda piyasadan kaybolmuştur.²⁹⁷

Gresham yasasının öngördüğü düşüncenin temelleri Makrizi’den daha önce Gazali (ö.1111) tarafından da ortaya atılmıştır. Gazali, bir toplumda mübadele aracı olarak kullanılan şeylerin bizatihi değerli bir mal olmasını, o malların mübadele kabiliyetini engelleyen bir unsur olarak görmektedir. Ona göre iktisadi aktörler, kendisinde bir değer gördükleri şeyleri mübadele aracı olarak kullanmak yerine stoklamayı tercih ederler. Bu nedenle mübadele aracı olarak kullanılan şeylerin kendisinde mümkünse insanı cezbeden hiçbir özellik bulunmaması gerekir. Ona göre en değersiz şeylerin para olarak kullanılması altın ve gümüş gibi insanı cezbeden şeylerin para olarak kullanılmasından daha iyidir.

Gazali bu düşünceden hareketle mal paranın, eğer bizatihi kullanıma/tüketime konu olan bir yönü var ise, bu özelliğini kaybettiği (mal olmaktan çıktığı) ölçüde daha iyi bir para olacağını öne sürmektedir. Çünkü o zaman onu elde tutma arzusu azalacak ve giderek sadece bir mübadele aracı olarak alınıp satılır hale gelecektir. Bu görüşler Sabri Orman’ın da

²⁹⁷ Makrizi (ö.1442), **a.g.e.**, s. 71, 77-9. Tarek el-Diwany, dirhem/fels oranının 1/38’den 1/150’ye düştüğünü kaydetmektedir. Bkz. Diwany (2003), **a.g.e.**, s. 266.

belirttiği gibi, kötü paranın iyi parayı piyasadan kovduğu Gresham yasasının felsefi temellerini ortaya koymaktadır.²⁹⁸

Gazali, paranın tüm topluma ait bir değer olduğunu savunmakta ve ona yönelik ferdi müdahaleleri uygun görmemektedir.²⁹⁹ Ona göre bir ekonomide farklı ayar ve ağırlığa sahip sikkelerin tedavül ettiği durumlarda para, ortak değer ölçüsü olma işlevini kaybeder. Böyle durumlarda paraların üzerine işlenmiş olan değerler anlamını yitirir ve para, tıpkı herhangi bir mal gibi ağırlığıyla değerlendirilmeye başlar. Oysa olması gereken ve ekonomiye faydalı olan bunun tam tersidir. Yani mal para, mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde standart ve nominal bir hale gelmelidir ki işlem maliyetlerini azaltsın ve mübadele hacmini artırmaya hizmet etsin. Bunun için, örneğin altın ve gümüş yerine bakır ve kurşun gibi daha değersiz ve taşışından kazanç sağlamanın zor olduğu madenlerin, standart ölçülerde para olarak kullanılması ona göre daha iyidir.³⁰⁰

Gazali'nin işaret ettiği olgunun erken dönem müslümanların zihin dünyasıyla uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim sahabenin kullandığı sak ve süftece isimli kağıt para örneklerinin, dünyanın pek çok yerinden önce müslüman Araplar tarafı kullanılmaya başlanmasında parayı standartlaştırma, üretim ve kullanım maliyetini düşürme gibi arayışların etkisi olduğu kadar altın ve gümüşü saklamanın tenkit edildiği Kuran ayetlerinin de etkisi olduğu söylenebilir. Sahabenin bu yolla artık servetini Kuran'ın lafzına aykırı olmayacak şekilde muhafaza etmeyi düşünmüş olduğu tahmin edilebilir.

Gazali gibi paranın doğasında yalnızca bir mübadele aracı ve ortak ölçü birimi özelliklerini gören İbni Teymiye de (ö.1328) paranın, piyasadaki fiyat istikrarına hizmet etmesi gerektiğini düşünmektedir. Yaşadığı dönemde paranın değerinde yaşanan hızlı düşüşlerden halifeyi sorumlu tutmuş ve para basımını, piyasadaki mübadele hacmine göre yapması gerektiğine dair uyarıda bulunmuştur.³⁰¹ Para basımının piyasadaki mübadele hacmiyle orantılı olarak yapılması, bir anlamda paranın ölçü birimi olma özelliğini korumaya ve fiyat istikrarını sağlamaya yönelik tedbir niteliğinde bir öneri olup bugünkü merkez bankalarından beklenen temel işlev ile örtüşmektedir.

²⁹⁸ Orman (2014), **a.g.e.**, s. 158-160.

²⁹⁹ Gazali'nin para ve diğer iktisadi meselelere dair düşünceleri başta Thomas Aquinas, Nicholas Oresme gibi skolastik düşünürler olmak üzere Hristiyan dünyasında yadsınamaz bir etki yaratmıştır.

³⁰⁰ Orman (2014), **a.g.e.**, s. 162.

³⁰¹ Duriana (2015), **a.g.e.**, s. 195.

İbni Teymiye'ye göre para, kendisi için talep edilen bir şey olmamalı, para üretimi ise asla kâr amacıyla yapılmamalıdır.³⁰² Bu sebeple İbni Teymiye, para üretiminin bir kazanç kapısına çevrilmesi halinde büyük bir haksızlık doğacağını ve devletin bu yolla insanların servetini suiistimal edebileceğini söylemektedir. Ona göre para üretimi, sadece paranın satın alım gücündeki istikrarı sağlama amacıyla yapılmalıdır. Devlet harcamaları ise daima hazineden (vergi gelirlerinden) karşılanmalıdır. Aksi takdirde, yani kamusal harcamalar para üretimi marifetiyle gerçekleştirildiği takdirde para arzındaki keyfi artıştan ötürü fiyatlar yükselir ve insanların servetleri meşru olan vergilendirmeye değil, haksız ve gayrimeşru bir yolla para üreten devlete aktarılmış olur.³⁰³ Buradan hareketle İbni Teymiye'nin düşüncesinden, para üretiminin, bütçe açıklarını finanse etmek ya da belli üretici gruplarını doğrudan sübvans etmek gibi amaçlara alet edilmemesi gerektiği sonucu çıkarılabilir.

Para konusunda benzer düşüncelere sahip olan bir diğer İslam alimi de İbni Haldun'dur. Onun deneysel bilgiye önem veren yaklaşımına göre insanların altın ve gümüşü fiyatlarda bir ölçü birimi (para) olarak tercih etmelerinin sebebi, onların değerinin keyfi müdahale ihtimaline karşı daha korunaklı olmasından başka bir şey değildir. Keza İbni Haldun'un altın ve gümüşü daha sağlam para olarak görmesinin sebebi de diğer alternatif olan bakır felslerin daha kolay taşışe uğratılabilmesidir.³⁰⁴

İbni Haldun da para üretimini halifeye ait bir hak olarak görmekte ve dini bir vazife olarak ele almaktadır. Zira o bu konuyu Mukaddime adlı eserinde "hilafetin dini fonksiyonları" başlığı altında değerlendirmektedir. Ona göre para üretimi yetkisi toplum tarafından halifeye emanet edilmiş sosyal bir kurumdur. Dolayısıyla halife, kamusal harcamaları finanse etmek için değil, yalnızca mevcut ekonomik faaliyetin elverdiği ölçüde ve onu desteklemek için gereken miktarda para üretimi yapabilir. Para üretimi kesinlikle bir kamusal finansman kaynağı değildir. Altın ve gümüş paraların içeriğindeki saf maden miktarının ne olduğu önemli değildir. Fakat bir emisyon gerçekleştiği esnada belirlenen oran (*iyar*) her ne ise korunmalı ve bir daha değiştirilmemelidir. Aksi takdirde toplum aldatılmış olur. Altın ve gümüş toplum tarafından bir değer ölçüsü ve değer saklama aracı olarak

³⁰² İbni Teymiye (ö.1328), **Mecmu'u Fetava**, Riyad (h.1383), 29/469.

Aktaran: Osman Eskicioğlu (1983), "Enflasyon ve Para", **İslam Açısından Enflasyon ve Çözüm Önerileri**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat, s. 197 (157-226).

³⁰³ Abdul Azim Islahi (1988), **Economic Concepts of Ibn Taimiyah**, UK: The Islamic Foundation (1996), s. 141-3. Ayrıca bkz. Duriana (2015), **a.g.e.**, s. 195.

³⁰⁴ Muhamad Mujahidin (2018), "İbn Khaldun's Economic Thought", MPRA Paper No. 87192, s. 5.
https://mpra.ub.uni-muenchen.de/87192/1/MPRA_paper_87192.pdf

kullanıldığı için başka malların fiyatlarındaki dalgalanmalar asla onlar için söz konusu olmamalıdır. Halifenin görevi de bunu temin etmekten ibarettir.³⁰⁵

İbni Haldun, paranın kıymetini korumayla ilgili bu görüşünün, altın ve gümüşün ağırlığıyla değil de adediyle alınıp satıldığı, yani nominal değeri üzerinden mübadele edildiği ekonomiler için de geçerli olduğunu belirtmeyi ihmal etmemiştir.³⁰⁶

Daha önce de belirtildiği gibi klasik İslam düşünürlerinin gerek madenî gerek kağıt ya da kaydî nitelikli para üretimi konusunda genelleştirilebilir bir çekinceleri bulunmamakta, hatta yer yer onları teşvik ettikleri bile görülmektedir. Onlar en çok paranın kendi kendisinden üretilmesi anlamına gelen tağşişi ve yine aynı kapsamda gördükleri faizli işlemleri eleştirmişlerdir.

Klasik çağ İslam alimlerinin, tekelci para üretiminde, tağşişin yarattığı soruna benzer bir sorun riski gördüğü söylenebilir. Ancak bu sorunun çözümü için para üretimini halifenin, dolayısıyla kamu otoritesinin elinden almayı öneren yok gibidir.³⁰⁷ Onun yerine keyfiliğinin önlenmesi ve bu işin adil kurallara bağlanmasına dair öneriler mevcuttur. İslam düşünürleri belli kural ve kaidelere dayanmaksızın yapılan para üretimini, paranın kendisinden gelir elde etme olarak görmekte, bu nedenle de paranın doğasına ya da varoluş amacına aykırı olduğu gerekçesiyle tenkit etmektedir. Onların bu yaklaşımında Kuran ve Sünnet'in öngördüğü riba ve tağşiş yasağının olduğu kadar, Aristo'nun düşüncelerinin de tartışılmaz bir etkisi vardır.

Aristo'ya göre de para bir mübadele aracı olup sadece bu amaca hizmet etmek için beşeri hayatın konusu olmuştur. Paradan para üretme amacı taşıyan tağşiş ve faizcilik gibi işlemler paranın sunduğu işlevleri değil de onun kendisini elde etme (istifçilik) amacı güden işlemler olduğundan ötürü eşyanın tabiatına aykırıdır.³⁰⁸

İslam düşünürlerinin bu uygulamaları benzer içerikli bir söylem üzerinden tenkit ederken konuyla ilgili ayet ve hadisleri de dayanak aldıkları görülmektedir. Özellikle Kuran-ı Kerim'de altın ve gümüşün insanı cezbedtiği, fakat bunların ancak geçici dünya hayatının

³⁰⁵ Salman Syed Ali (2006), "Economic Thought of Ibn Khaldun", s. 12.

<http://www.iefpedia.com/english/wp-content/uploads/2011/04/10-Salman-Syed-Ali.pdf>

³⁰⁶ İbni Haldun (1377), **a.g.e.**, Cilt: 1, s. 179.

³⁰⁷ Buradan hareketle İslam'ın resmî para üretiminde tekelliliği desteklediği sonucuna ulaşmak doğru olmaz. Nitekim meşhur İslam düşünürlerinin bu konuda eserler yazdığı dönemler olan orta çağlarda Batı dünyasında da resmî para üretiminde tekellilik bir tartışma konusu değildir. Bu tartışmalar İslam dünyasının gücünü tamamen kaybettiği 20'nci yüzyılda ortaya çıktığı için İslam dünyası bu alandaki gelişmelere uzak kalmıştır.

³⁰⁸ Aristoteles (ö.MÖ.322), **a.g.e.**, s. 23-24.

Ayrıca bkz. Uludağ (1988), **a.g.e.**, s. 286 ve aynı sayfadaki dipnot 13.

birer süsü olduğunu ifade eden;³⁰⁹ altın ve gümüşü istifleyip harcamaktan imtina edenleri ise cehennemle tehdit eden³¹⁰ ayetler İslam iktisadı yaklaşımının, harcamalara ve dolayısıyla da ticarete diğer iktisadi faaliyetlerden daha çok önem vermesini sağlamıştır.³¹¹

İnsanları altın biriktirmekten, altından kap kakak yapıp kullanmaktan veya erkekleri, altını takı olarak kullanmaktan men eden hadisler de bu yaklaşımı güçlendirmiştir. Bu fikir Gazali’de de oldukça güçlü olup onu para konusunda daha nominalist³¹² bir tutum sergilemeye sevk eden esas neden gibi görünmektedir.³¹³

Bu nedenle faizli işlemler, ekonomide sürekli tedavül etmesi gereken paranın, parayı üreten ve ona yön veren kişi ve kurumlarda tutulduğu³¹⁴ ve toplumsal zenginliğin belli zümrelere transfer edildiği gerekçesiyle eleştirilirken taşış ise paranın satın alım gücünü azalttığı ve ortak değer birimi özelliğini yıpratdığı, yani parayı para olmaktan bir ölçüde çıkarttığı (onun doğasına saldırı gibi olduğu) gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Bazı çağdaş İslam iktisatçılarının merkezi kağıt para üretimini de taşış kapsamında değerlendirdiği görülmektedir.³¹⁵ Nitekim içinde yaşadığımız kağıt para sisteminde merkezi para üretimine konu olan resmî banknotlar altın ve gümüş benzeri değerli bir madenin toplam arzıyla sınırlı olmadığından dolayı para üretiminde teknolojik bir limit bulunmamaktadır. Devletlere bir anlamda sınırsız para yaratma gücü veren itibarî para sistemi fikhî açıdan taşışe de sınırsız ve belirsiz bir oranda izin vermek anlama gelmemektedir. Böyle bir durumda para üretiminin önceden belirlenmiş sıkı kurallara bağlı olmaması, sanki sürekli taşış yapıyormuş gibi fiyatların artmasına yol açar. Bu ise fiyat enflasyonu dediğimiz olgunun bugün tüm dünya ekonomilerinde kronik hale gelmesinin en önemli nedenidir. Bu nedenle paranın satın alım gücünün mütemadiyen azalmasındaki bir numaralı fail merkezî para üretimi olduğundan bu sistemin fıkha uygun hale getirilmesi gerekmektedir.

Bazı İslam hukukçuları tarafından resmî para üretiminde kararların şûra (meclis, komisyon, vs.) yoluyla alınması, devletin para basma işini kâr amacı güden bir faaliyete

³⁰⁹ Ali İmran 3/17.

³¹⁰ Tevbe 9/34.

³¹¹ Bu ve benzeri sebepler son yüzyıl içerisinde İslam iktisadı yaklaşımının, harcamaları ekonomik sistemin merkezine koyan Keynesçi iktisat okuluyla sıkı bir gönül bağı kurmasına sebep olmuştur.

³¹² Nominalizm: Paranın, özünde tamamen değersiz ve sembolik şeylerden ibaret olması, değerinin ise resmî tayin yoluyla belirlenmesi gerektiğini savunan para teorisi.

³¹³ Orman (2014), **a.g.e.**, s. 167.

³¹⁴ Abdil Karakuş (2006), **İslam Hukuk Kaynaklarındaki Faiz Kavramının Modern Ekonomi Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 66.

³¹⁵ Diwany (2003), **a.g.e.**, s. 201. Eskicioğlu (1983), **a.g.e.**, s. 196.

dönüştürmemesi ve bu hususta önceden belirlenmiş kurallara riayet etmesi gibi tedbirler önerilmiştir.³¹⁶ Türkiye’de muhafazakar bir söylem üzerinden siyaset yapmış olan Necmettin Erbakan gibi kimi politikacılar dahi bu mevzuyu zaman zaman halkın gündemine taşıyarak konu üzerindeki farkındalığa katkı yapmaya çalışmıştır.³¹⁷ Bununla birlikte henüz para üretimi konusunda İslam bilim dünyasında yeterli düzeyde tartışma ve fikir zenginliğinin olduğu söylenemez.

³¹⁶ Eskicioğlu (1983), **a.g.e.**, s. 196-7.

³¹⁷ İrfan Ersin (2015), **Necmettin Erbakan’ın Ekonomik Söylem ve Uygulamaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 230.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Para üretimi, bir toplumdaki mal ve hizmetlerin fiyatlarını etkileyen en önemli unsur olması nedeniyle bireylerin sahip olduğu parasal servetin satın alım gücünü belirleyen en önemli makroekonomik faaliyettir. Bireylerin satın alım gücü ise onların iktisadi tercihlerine yön veren en temel faktördür.

İktisadi aktörler, ceplerindeki paranın değer kaybettiğini gördüklerinde onu alternatif (değerlenmekte olan) para ve yatırım araçları yahut mal ve hizmetler karşılığında mübadele etmeye meylederler. Bu durum tasarrufları azaltıp harcamaları teşvik eder. Harcamaları ekonomik büyümenin tetikleyici unsuru olarak gören Keynesçi iktisatçılar için bu bir sorun teşkil etmez. Fakat sermaye birikimini ve bunu mümkün kılan tasarrufları ekonomik büyümenin gerçek motoru olarak gören klasik iktisatçılar için paranın değer kaybetmesi, pek çok başka sıkıntıyı da beraberinde getiren ciddi bir sorundur. Bu nedenle para üretimine ve onun nasıl denetim altına alınabileceğine yönelik bu bilimsel analizde ister istemez klasik iktisat geleneğine yakın duran iktisatçıların çalışmalarına daha çok yer vermiş bulunuyoruz.

Ulaştığımız sonuçları birkaç madde üzerinden şu şekilde özetleyebiliriz.

Ticari para üretimi tabii bir olaydır

Paranın insan hayatında tabii bir kurum olarak kendiliğinden ortaya çıkması, para üretiminin de tıpkı başka herhangi bir mal ve hizmet gibi öncelikle piyasa tarafından gerçekleştirildiğini bize göstermiştir. Tarih boyunca hiçbir zaman yok olmamış olan “mal para” mefhumu bu durumu kendi başına izah etmektedir. Bu bağlamda para vasfı taşıyan malların üretimi de tıpkı diğer malların üretimi gibi fıkhen mubah görülmüştür.

Toplumlarda nüfusun artışına veya başka nedenlere bağlı olarak mevcut para talebi zamanla arttıkça paranın üretim maliyetini düşürme arzusu ortaya çıkmaktadır. Bu da bir süre sonra kaçınılmaz olarak, özünde bir mübadele değeri olmayan sembolik eşyalara para vasfı kazandırılmasını sağladığı için muhtelif para ikameleri de tabii bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. En erken ve en yaygın ikame para örneklerinin yükümlülük bildiren belgeler, yani kağıt para türleri olduğunu söyleyebiliriz. Kağıt paranın tarihi açısından oldukça erken sayılabilecek sahabe döneminde (miladi 7.yy) görmüş olduğumuz sak ve süfteceler de bu

tespitimizi teyit etmektedir. Hz. Peygamber tarafından meşru görülmüş olan sak ve süftece belgeleri, bugün anlık satın alım gücü yaratma amacıyla keşide edilen çekleri ve kullanılan kredi kartlarını da meşru hale getirmektedir.

Borca dayalı para üretiminin çok erken dönemlerden beri iktisadi hayatın bir konusu olmasında bir başka neden ise iktisadi aktörlerin, yanlarında para olarak ağırlığı ve hacmi bulunan eşyaları taşımaktan kurtulmasına imkân veren kaydî nitelikli para türlerine yönelme arzusudur. Nitekim bu tabii bir yönelimdir. Buna ek olarak mal paranın ihtiva ettiği şu veya bu orandaki çeşitliliğin yarattığı işlem maliyetinden kaçınma arzusu da daha standart ölçülerde üretimi sağlanabilecek itibarî paralara olan eğilimi güçlendirmiştir. Dolayısıyla, eninde sonunda üretimi çok daha ucuz ve kolay olan para birimlerinin dünya ekonomisine hâkim olduğu bir noktaya gelmiş olmamız bir sürpriz teşkil etmediği gibi küresel komplo benzeri kötü niyetli bir tür merkezi planlamanın ürünü olarak da görülmemelidir. Özellikle son zamanlarda elektronik para türlerine yönelik talebin de gösterdiği gibi modern toplumlar, parasal varlıkların evrensel bir bilgi ağı tarafından kaydedildiği ve bireylerin her an her yerde bu bilgi ağına kolayca ulaşarak şahsi mülkiyetleri üzerinde tasarrufta bulunabildiği bir sisteme ulaşmaya çalışıyor gibidir.

Para üretimi, kağıt para standardının ve kısmî rezerv bankacılığının hâkim olduğu günümüz ekonomilerinde bankalar tarafından etkilenmektedir. Ticari bir maksatla hareket eden bankalar toplam para hacmini, ancak müşterileriyle yaptıkları mevduat ve kredi işlemlerine bağlı olarak kümülatif bir şekilde etkileyebilirler. Bu işlemler ise halkın bankalara olan sempatisi/antipatisi, güveni/güvensizliği, kaydî para kullanma alışkanlığı, harcama/yatırım yapma veya tasarruf etme eğilimlerinin şekillendirdiği gönüllü faaliyetlere ve karşılıklı rızaya dayalı olarak gerçekleştirildiği için para arzı üzerinde doğal bir piyasa disiplini yaratmaktadır.

Rekabetçi bir piyasada faaliyet gösteren ticari bankaların, kredi ve mevduat işlemlerini “kaydî para üretme” suretiyle gerçekleştirmesinin fikhî açıdan bir problem teşkil etmediğini söyleyebiliriz. Nitekim İslam’ın erken döneminde de bankacılık faaliyetleriyle iştigal eden sahabeler ile ilgili olarak bize ulaşan rivayetler, bu kişilerin kaydî para üretimi gerçekleştirdiklerini ve bu konuda Hz. Peygamber veya Kuran ayetleri tarafından kınanmadıklarını göstermektedir. Prensip olarak mubah sayılabilecek bu işlemlerde kimi zaman karz sözleşmelerine eşlik eden faizin fikhî durumu ise bu çalışmanın konusu değildir.

Bizim için değerlendirme konusu olan işlemler, para üretimiyle sonuçlanan işlemler olup bu iki olgudan biri diğerinin mecburi sebebi, sonucu ya da tamamlayıcısı değildir.

Merkezî para üretiminde meşruiyet sağlanmalıdır

Para üretimi geçtiğimiz yüzyıl içerisinde neredeyse tüm devletler tarafından tekelleştirilmiş durumdadır. Tekelci para üretiminin tevdi edildiğı kurumlara merkez bankası adı verilmekte, bu kurumların para üretimine dair faaliyetleri ise para politikası kavramı altında değerlendirilmektedir. Zira toplumda zorunlu olarak tedavül eden bir para üretimini tek başına yürüten kurumların kararları bir iktisat politikası mesabesinde olup kamusal niteliğe sahiptir. Bu durum merkez bankalarının tıpkı diğer kamusal (siyasi) kararları almak durumunda olan politikacı ve bürokratlar gibi demokratik toplum tarafından denetim altına alınmasını gerektirmektedir. Fakat para politikası gibi oldukça etkili ve sofistike bir konudaki denetimin, kişileri ve kısa vadeli kişisel çıkarları aşan üst düzey kurallara ihtiyacı olduğı da bir gerçektir. Bu durumda merkez bankası politikalarının kanun düzeyinde belirlenmiş kurallara bağlanması hem iktisadi istikrar, hem de demokratik meşruiyetin sağlanması açısından önem arz etmektedir. Bu kuralları yorumlama ve istisnai durumlarda acil kararlar alma gibi işler ise, yine merkez bankası bünyesinde gerçekleştirilebileceğı gibi kaynağı yasama organı olan çoğulcu ve uzman bir komisyona da tevdi edilebilir.

Bugün merkez bankası çatısı altındaki para politikası kurulu, üstlendiğı kamusal sorumluluk ve hesap verme mecburiyetinin bir gereğı olarak parlamento çatısı altına taşınabilir. Yahut bu kurulun üyeleri tıpkı hakim ve savcılar kurulu üyeleri gibi belli kanuni şartları sağlayan, mesleğinde kendisini ispatlamış kişiler arasından cumhurbaşkanı, parlamento ve merkez bankası meclisi tarafından paylaşılan oylara göre seçilmek suretiyle göreve getirilebilir. Bu önerilerimiz daha çok demokratik meşruiyetin sağlanması ve kötü para politikalarından sorumlu olanların yine demokratik yollarla görevinden alınabilmesi gibi amaçlara yöneliktir. Bu amaçlar ise temelde Kuran'ın, kamusal sorumlulukların tevdi edilmesi noktasında öne sürdüğü şûra ve ehliyet ilkeleri (42:38, 3:159 ve 4:58 numaralı ayetler) ile İslam hukukunda *makasid'uş-şeria* olarak bilinen beş maksat içerisindeki mal emniyetinin sağlanması ilkesine dayanmaktadır.

Merkez bankası gibi imtiyazlı bir para üreticisinin, açık ve kesin kurallarla sınırlandırılmadığı takdirde suni enflasyonlara ve adaletsizliğe yol açması hayli muhtemeldir. Bu olaya İslam iktisadı açısından baktığımızda para arzında istikrarın gerekliliğı ön plana çıkmaktadır. Nitekim enflasyon, bu çalışmada detaylı şekilde izah ettiğimiz tüm olumsuz

özelliklerinin yanı sıra borçların geri ödenmesi esnasında da haksızlık doğması riskini yükselten bir olaydır. Enflasyonist ortamda ribaya girmeden borç alışverişi gerçekleştirmek, fiyat istikrarına sahip ekonomilere kıyasla hem daha zor, hem de fıkhen daha sorunludur. Bu nedenle enflasyonun önlenmesi, bankacılık işlemlerinde ribadan uzak kalmayı kolaylaştıracağı için İslam iktisadı yaklaşımının da temel hedefleri içerisinde yer almak durumundadır.

İmtiyazlı bir para üreticisinin tek taraflı kararıyla yapılan resmî para üretiminin yarattığı negatif dışsallıklar bulunmaktadır. Bütçe açıklarının para üretimiyle finanse edilebilmesinin yol açtığı mali ve parasal genişleme politikaları, hazinenin merkez bankasına kolayca borçlanabilmesinden doğan etik tehlikeler (moral hazard), bütçe faiz giderleri ve tüm bu işlemlerin sebep olduğu kronik enflasyonların yükü ister istemez vergi mükelleflerinin sırtına, üstelik de adaletsiz bir şekilde yüklendiği için toplum, merkez bankası faaliyetlerinin tarafı haline gelmektedir. Buna binaen 4:29 numaralı ayetin tüm iktisadi işlemler için öngördüğü “karşılıklı rıza” şartının, toplumu temsil eden bir kurum (ör. parlamento, bağımsız kamu kurumu, yasalar, vb.) tarafından sağlanması gerekmektedir.

Merkez bankasının asli görevi genel fiyat istikrarını sağlamaktır. Zorunlu kağıt paranın fiyatını (satın alım gücünü), toplam talebi ve istihdamı teşvik etme amacıyla bilinçli olarak azaltan gevşek (genişlemeci) para politikaları, Medine döneminde Hz. Peygamber’den talep edilen ve Hz. Peygamber’in geri çevirdiği narh (tas’ir) uygulamasının kapsamına girmektedir. Bu işlem hem 7:85 ve 11:85 numaralı ayetlerde geçen “insanların mallarının değerini azaltma” kapsamına girmekte, hem narh hadisinde öngörülen “fiyatlara müdahale etmeme” kuralını, hem de tağşiş hadisini (maksat açısından) ihlal etmektedir. Çalışmamızda da enflasyonun asıl sorumlusu olarak tespit ve teşhis ettiğimiz merkezî para üretimini, bu tür keyfi ve adaletsiz amaçlara hizmet ettiği takdirde fıkhen sorunlu gördüğümüzü belirtebiliriz.

Kurtarıcı merkez bankacılığı adil değildir

Ticari bankalarda bulunan mevduatların kamu fonlarıyla sigortalanması, batmakta olan bankaların kurtarılması veya bankalara piyasa oranlarının altında kredi (hibe) sunarak zor zamanlarda likidite sağlanması ya da bunun taahhüt edilmesi ve bu süreçlerde merkez bankasının imtiyazlı para üretimi yetkilerinin kullanılması fıkhen uygun değildir. Çünkü tüm bu işlemler hem iktisadi açıdan etik tehlike arz etmekte hem de merkezî para otoritesinin belli aktörleri başka aktörlerin pahasına kayırmasını sağlamakta, başka bir deyişle toplumun geniş kesiminin satın alım gücünü azaltarak dar bir kesim lehine gayrimeşru bir değer transferi

yaratmaktadır. Bu tip işlemlerin ayrıca 43:32 numaralı ayette belirtilen “Allah’ın rahmetini yeniden dağıtma” kapsamına girmesi açısından da fıkhen sorunlu olduğunu söyleyebiliriz. Bu tıpkı madeni para sisteminde tağşiş yapıp, artan değerli madenlerle borçlu kurumları iflastan kurtarmaya benzemektedir. Bu noktada da para üretimi mekanizması etik olmayan (var oluş amacı dışında) bir amaç uğruna çalıştırıldığı için sonuçlarının muhtemel faydaları fikhî açıdan varılan yargıya etki etmeyecektir.

Yukarıda bahsi geçen işlemleri mümkün kılan yegâne unsur, para üretiminin tekelleştirilmiş olmasıdır. Dolayısıyla tıpkı başka mal ve hizmetlerin üretiminde olduğu gibi para üretimindeki tekelliliğin de caiz addedilmesi zordur. Para üretiminin fıkhen uygun hale getirilmesi için ya (serbest bankacılık taraftarlarının talep ettiği gibi) rekabete açılması ya da (monetaristlerin talep ettiği gibi) mevcut tekelliliğin üretim kamuya lehine olacak şekilde sınırlandırılarak resmî kurallara bağlanması gerekmektedir.

Tekelliliğin para üretiminin kamuya lehine işletilmesinden yalnızca “fiyat istikrarını sağlama” amacına yönelmesini anladığımızı, bunun çıktıdaki ölçüsünün ise %0 ile milli gelirdeki büyüme oranı arasında bir enflasyon oranı olması gerektiğini düşündüğümüzü belirtebiliriz.

Kuran’daki ilgili ayetler, Hz. Peygamber’in tağşişi yasaklaması, para birimi olarak kullanılan metallerde standart ölçüleri belirlemesi, onun ardından Hz. Ömer’in mevcut para birimlerinin resmi ağırlığını standardize etmesi gibi uygulamalar ışığında bugünkü resmî para arzına dair kuralların da yasama organlarınca uzun vadeli olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bu kurallar toplumun ortak menfaatinin en önemli unsuru olan mülkiyet haklarının korunması ve bunun para politikasındaki karşılığı olan fiyat istikrarına hizmet etmeli, belli kişi ve kurumların farklı amaçlara yönelik takdirlerinden muaf olmalıdır. Bu ise ancak merkez bankası için kanun düzeyinde sınırlar, ticari bankalar için ise imtiyazsız ve rekabetçi bir piyasa sistemiyle mümkün olabilir. Bu şartlar altında nispeten daha stabil bir para arzı ve fiyatlar genel seviyesine ulaşma imkânının söz konusu olacağını, fikhî açıdan da merkezi para üretiminin bugün olduğundan daha uygun ve meşru hale geleceğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR, RAPORLAR, TEBLİĞLER

Kur'an-ı Kerim

Kitab-ı Mukaddes

Ahmed bin Abdullah el-Kari (1981) **Mecellet'ül-Ahkam'is-Şer'iyye**, Tihama Matbuat (2005).

Aristoteles (ö.MÖ.322) **Politika**, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitabevi (2012).

Bâci (ö.1081) **el-Münteka**, Matbaat'üs-Saade (1331/1913).

Bayındır, Abdülaziz (2007) **Ticaret ve Faiz**, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları.

Bayındır, Servet (2008) **İslam Hukuku Penceresinden Vadeli İşlem Sözleşmeleri**, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları.

Beyhaki (ö.1066) **Es-Sünen'ül-Kübra**, Haydarabad (h.1344).

Bilmen, Ömer Nasuhi (1947) **Büyük İslam İlmihali**, İstanbul (1970).

Bordo, M.D., Schwartz, A.J. (1984) **A Retrospective on the Classical Gold Standard, 1821-1931**, The University of Chicago Press.

Brito, J., Castillo, A. (2016) **Bitcoin: A Primer for Policymakers**, George Mason University Mercatus Center.

Buhari (ö.870) **Sahih**, Beyrut, Dar'ul-Kutub'il-İlmiye (1971).

Burns, Arthur (1927) **Money and Monetary Policy in Early Times**, Londra, Billing and Sons Ltd.

Capie, F., Wood, G.E. (1986) **Financial Crises and the World Banking System**, Londra, The Macmillan Press (1990).

- Capie, F., vd. (1994) **The Future of Central Banking**, Cambridge University Press (2008).
- Davies, Glyn (1994) **A History of Money: From Ancient Times to the Present Day**, University of Wales Press (2002).
- De Roover, Raymond (1948) **Money, Banking and Credit in Mediaeval Bruges**, The Mediaeval Academy of America.
- De Soto, Jesus Huerta (1998) **Money, Bank Credit and Economic Cycles**, Alabama, Ludwig von Mises Institute (2006).
- Del Mar, Alexander (1895) **History of Monetary Systems**, Chicago, Charles H. Kerr & Company.
- Diwany, Tarek (2003) **Faiz Sorunu**, Çev. Mehmet Saraç, İstanbul, İz Yayıncılık (2011).
- Dowd, Kevin (1988) **Private Money: The Path to Monetary Stability**, The Institute of Economic Affairs.
- Ebu Davud (ö.889) **Sünen**, Riyad, Beyt'ül-Efkar'id-Düveliyye (1999).
- Ebu Davud (ö.889) **Sünen**, Konya Kitapçılık (2007).
- Eğilmez, Mahfi (2012) **Örneklerle Kolay Ekonomi**, İstanbul: Remzi Kitabevi (2016).
- Ferguson, Niall (2008) **The Ascent of Money: A Financial History of the World**, New York, The Penguin Press.
- Ferguson, Niall (2008) **Paranın Yükselişi: Dünyanın Finansal Tarihi**, Çev. Barış Pala, Yapı Kredi Yayınları (2018).
- Fisher, Irving (1911) **The Purchasing Power of Money**, New York: The Macmillan Company.
- Fisher, Irving (1928) **The Money Illusion**, Snowball Publishing (2009).
- Fisher, Irving (1936) **100% Money and the Public Debt**, Thailand, ThaiSunset Publications (2009).

- Friedman, Milton (1960) **A Program for Monetary Stability**, New York, Fordham University Press (1992).
- Friedman, Milton (1962) **Capitalism and Freedom**, The University of Chicago Press (1982).
- Friedman, M., Schwartz A.J. (1963) **A Monetary History of the United States, 1867-1960**, National Bureau of Economic Research, Princeton University Press (1993), 9. Baskı.
- Friedman, Milton (1970) **The Counter-Revolution in Monetary Theory**, Londra, Institute of Economic Affairs, Occasional Paper No.33.
- Friedman, Milton (1994) **Money Mischief: Episodes in Monetary History**, Florida, Harcourt & Brace Company.
- Glasner, David (1989) **Free Banking and Monetary Reform**, New York, Cambridge University Press (2005).
- Gouge, William M. (1833) **A Short History of Paper Money and Banking**, New York, Augustus M. Kelley Publishers (1968).
- Graeber, David (2011) **Debt: The First 5,000 Years**, New York, Melville House Publishing.
- Gül, Ali Rıza (2006) **Sahabilerin Faiz (Riba) Anlayışları**, Avrasya Yayınları İlahiyat Araştırma-İnceleme: 65.
- Hamidullah, Muhammed (1959) **İslam Peygamberi**, İstanbul, Beyan Yayınları (2009).
- Hanke, S., Schuler, K. (1994) **Currency Boards for Developing Countries: A Handbook**, International Center for Economic Growth (2015).
- Hanke, S., Schuler, K. (1994) **Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Para Kurulları El Kitabı**, Ankara, Liberte Yayınları (2001).
- Haseni, Ahmed (1996) **İslam'da Para** (Tetavvüru'n-nukûd fî dav'îş-şeriat'il-İslamiyye), Çev. Adem Esen, İstanbul, İz Yayıncılık.

Hayek, Friedrich A. von (1931)	Prices and Production , Augustus M. Kelly Publishers (1967).
Hayek, Friedrich A. von (1933)	Monetary Theory and the Trade Cycle , New York, Sentry Press.
Hayek, Friedrich A. von (1937)	Monetary Nationalism and International Stability , Augustus M. Kelly Publishers (1989).
Hayek, Friedrich A. von (1960)	The Constitution of Liberty , The University of Chicago Press (1978).
Hayek, Friedrich A. von (1976)	Choice in Currency: A Way to Stop Inflation , Londra, The Institute of Economic Affairs (2009).
Hayek, Friedrich A. von (1976)	Denationalization of Money: The Argument Refined , Londra, The Institute of Economic Affairs (1990).
Heck, Gene W. (2006)	Charlemagne, Muhammad, and the Arab Roots of Capitalism , Berlin, Walter de Gruyter.
Hicks, John (1989)	A Market Theory of Money , New York, Oxford University Press (2007).
Hume, David (1752)	Essays; Moral, Political and Literary , Londra (1882).
Hülsmann, Jörg Guido (2008)	The Ethics of Money Production , Alabama, Ludwig von Mises Institute.
Islahi, Abdul Azim (1988)	Economic Concepts of Ibn Taimiyah , UK, The Islamic Foundation (1996).
İbni Abdi'l-Hakem (ö.871)	Futuhu Mısır ve Ahbaruha , Kahire (1960).
İbni Haldun (ö.1377)	The Muqaddimah: An Introduction to History , Çev. Franz Rosenthal, Princeton University Press (1989), 9. Baskı.

İbni İshak (ö.770)	As-Sîret'ün-Nebeviyye , Beyrut, Dar'ül-Kütüb'il-İlmiyye (2004).
İbni İshak (ö.770)	Siyer-i İbn-i İshak: Hz. Muhammed'in Hayatı , İstanbul, Düşün Yayıncılık (2012).
İbni Kayyım el-Cevziyye (ö.1350)	İlâm'ul-Muvakkûn , Kahire (1968).
İbni Kayyım el-Cevziyye (ö.1350)	İlâm'ul-Muvakkûn , Beyrut (1987).
İbni Mace (ö.887)	Sünen , Kahire, Dâr İhya'il-Kütüb'il-Arabiyye (1918).
İbni Miskeveyh (ö.1030)	Tecarib'ül-Ümem: The Eclipse of the Abbasid Caliphate , Oxford (1921).
İbni Rüşd (ö.1198)	Bidayet'ül-Müctehid ve Nihayet'ül-Muktasid , Mısır (h.1333).
İbni Rüşd (ö.1198).	Bidayet'ül-Müctehid ve Nihayet'ül-Muktasid , Kahire, Mektebe İbn-i Teymiyye (h.1415).
İbni Teymiye (ö.1328)	Mecmu'u Fetava , Riyad (h.1383).
Ingham, Geoffrey (2004)	The Nature of Money , Cambridge (UK), Polity Press Ltd.
İsa, Musa Adem (1994)	Âsâr'ut-Tagayyurât fî Kıymet'in-Nukûd , Cidde, Mektebe Arabiyye.
Kallek, Cengiz (1997)	Asr-ı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi , İstanbul, İz Yayıncılık.
Karaman, Hayreddin (2007)	İslam'ın Işığında Günün Meseleleri , İstanbul, İz Yayıncılık.
Kâsânî (ö.1191)	Bedâi'üs-Sanâi fî Tertib'ış-Şerâi , Beyrut (1982).
Kermeli, Anastas (1939)	An-Nukudi'l-Arabiyye ve ilmü'n-Nümmiyat , Kahire, Matba'at'ul-Asriyye.

Keynes, John Maynard (1919)	The Economic Consequences of the Peace (https://goo.gl/Uy0oEX - Erişim tarihi: 21 Mayıs 2017)
Keynes, John Maynard (1930)	A Treatise on Money , Cambridge University Press (2013).
Keynes, John Maynard (1930)	Para Üzerine Bir İnceleme , İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları (2012).
Keynes, John Maynard (1936)	The General Theory of Employment, Interest, and Money , ISN Primary Resources: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_KeynesTheoryofEmployment.pdf (Erişim tarihi: 14 Haziran 2017)
Knapp, G. Friedrich (1905)	The State Theory of Money , Çev. J. Bonar & H. M. Lucas, Londra, Macmillan & Company Ltd. (1924)
Koehler, Benedikt (2014)	İslam'ın Erken Döneminde Kapitalizm'in Doğuşu , Ankara, Liberte Yayınları (2016).
Kramer, Samuel Noah (1963)	The Sumerians , The University of Chicago Press.
Kudâme bin Cafer (ö.948)	El-Harac ve Sana'at'ul-Kitabe , Bağdat (1981).
Makrizi, Ahmed ibn Ali (ö.1442)	Mamluk Economics: İğasetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Ğumme , Çev. Adel Allouche, Salt Lake City, University of Utah Press (1994).
Malik bin Enes (ö.795)	Muvatta , Kahire, Dâr İhya'it-Turâs'il-Arabiyye (1951).
Malik bin Enes (ö.795)	Muvatta , Beyrut, Dâr İhya'it-Turâs'il-Arabiyye (1985).
Malik bin Enes (ö.795)	Muvatta , Çev. Ahmet M. Büyükçınar vd., İstanbul, Ensar Neşriyat (2014).
Menger, Carl (1871)	Principles of Economics , Alabama, Ludwig Von Mises Institute (2007).

Menger, Carl (1871)	İktisadın Prensipleri , Çev. A. Kemal Çelebi, Ankara, Liberte Yayınları (2009).
Menger, Carl (1892)	On the Origins of Money , Alabama, Ludwig Von Mises Institute (2009).
Mises, Ludwig von (1912)	The Theory of Money and Credit , New Haven, Yale University Press (1953).
Mises, Ludwig von (1949)	Human Action: A Treatise on Economics , San Francisco, Fox & Wilkes (1996).
Mishkin, Frederic S. (2004)	The Economics of Money, Banking, and Financial Markets , Pearson Addison-Wesley, 7. Baskı.
Müslim (ö.875)	Sahih , Riyad, Dar Tayyibe (2006).
Mütevellî, Şehhâte (1983)	İktisadiyyatü'n-nukûd fî itâri'l-fikri'l-İslâmî , Kahire.
Nasır-ı Hüsrev (ö.1088)	Sefername , Çev. Yahya el-Haşşab, Kahire, Hey'et'ül-Misriyyet'il-Amme li'l-Kitab (1993).
North, Gary (1986)	Honest Money: The Biblical Blueprint for Money & Banking , Alabama, Ludwig Von Mises Institute (2011).
Parasız, İlker (2016)	Para Teorisi ve Politikası , Ezgi Kitabevi.
Paya, Merih (1994)	Para Teorisi ve Para Politikası , İstanbul, Türkmen Kitabevi (2013).
Rothbard, Murray N. (1963)	What Has Government Done to Our Money , Alabama, Ludwig Von Mises Institute (2010).
Rothbard, Murray N. (1983)	The Mystery of Banking , Alabama, Ludwig Von Mises Institute (2008).
Rothbard, Murray N. (1995)	Economic Thought Before Adam Smith , Alabama, Ludwig Von Mises Institute, Edward Elgar Publishing (2006).

- Sadr, Sayed Kazem (2016) **The Economic System of the Early Islamic Period**, Palgrave Macmillan.
- Salerno, Joseph (2010) **Money, Sound and Unsound**, Alabama: Ludwig Von Mises Institute.
- Sechrest, Larry J. (1993) **Free Banking: Theory, History and a Laissez-Faire Model**, Alabama, Ludwig Von Mises Institute (2008).
- Selgin, George (1988) **The Theory of Free Banking**, Cato Institute, Rowman & Littlefield Publishers.
- Selgin, George (2013) **The Rise and Fall of the Gold Standard in the United States**, Cato Institute Policy Analysis No.729.
- Selgin, George (2017) **Money: Free and Unfree**, Cato Institute.
- Semhûdî, Ali ibn Ahmed (ö.1533) **Vefâ'ül-Vefâ bi Ahbâri Dâr'il-Mustafa**, Beyrut.
- Semhûdî, Ali ibn Ahmed (ö.1533) **Vefâ'ül-Vefâ bi Ahbâri Dâr'il-Mustafa**, Kahire (h.1326).
- Serahsî, Muhammed (ö.1090) **Mebcut**, Kahire, Matba'atü's-Saâde, 1906.
- Shelton, Judy (2010) **A Guide to Sound Money**, Atlas Economic Research Foundation & Freedom Works Foundation.
- Smith, Adam (1776) **Milletlerin Zenginliği**, Çev. Haldun Derin, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları (2014), 9.Baskı.
- Smith, Vera C. (1936) **The Rationale of Central Banking**, Indianapolis, Liberty Fund (1990).
- Smithin, John (2000) **What is Money?**, Londra, Routledge (2002).
- Şeybânî, İmam Muhammed (ö.805) **El-Hucce alâ Ehl-il'Medine**, Beyrut, Alim'ul-Kütüb (1982).
- Tabakoğlu, Ahmet (1988) **İslam ve Ekonomik Hayat**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Toutounchian, Iraj (2009) **Islamic Money & Banking**, Singapore, John Wiley & Sons.
- Tsien Tsuen-Hsuin (1962) **Written on Bamboo and Silk: The Beginnings of Chinese Books and Inscriptions**, Chicago: University of Chicago Press.
- Uludağ, Süleyman (1988) **İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış**, İstanbul, Dergâh Yayınları (2010).
- Weatherford, Jack (1997) **The History of Money**, New York, Three Rivers Press.
- White, Lawrence H. (1984) **Free Banking in Britain**, Londra, The Institute of Economic Affairs (2008).
- White, Lawrence H. (1989) **Competition and Currency: Essays on Free Banking and Money**, New York University Press.
- White, Lawrence H. (1999) **The Theory of Monetary Institutions**, Blackwell Publishers.
- White, Lawrence H. (2008) **Gold Standard among Monetary Systems**, Cato Institute Briefing Papers No.100.
- Zelmanovitz, Leonidas (2016). **The Ontology and Function of Money**, Lexington Books, Maryland.

MAKALELER, KİTAP BÖLÜMLERİ

- Ahmad, Ziuaddin (2003) “Riba Teorisi”, Çev. Ali Rıza Gül, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1, ss. 453-465.
- Ahmet Tabakoğlu (1984) “İslâm'da Para Politikası Hakkında Bir Deneme”, **Para, Faiz ve İslam**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat (2015), 3. Baskı, ss. 133-44.
- Amin, Hanudin (2007) “An Analysis of the Classical and Contemporary Juristic Opinions on Bay al-Dayn”, **Labuan e-Journal of Muamalat and Society**, Vol.1, ss. 29-40.

- Bayındır, Abdülaziz (1983) “Paranın Değer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslam Hukukuna Göre Çözüm Yolları”, **İslam Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat, ss. 11-52.
- Bordo, M.D., Schwartz, A. (1987) “The Importance of Stable Money: Theory and Evidence”, **Money in Historical Perspective**, Ed. Anna J. Schwartz, National Bureau of Economic Research, University of Chicago Press, ss. 255-270.
- Dalgın, Nihat (2010) “Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 16, ss. 77-110.
- De Soto, Jesus Huerta (1995) “A Critical Analysis of Central Banks and Fractional-Reserve Free Banking from the Austrian School Perspective”, **The Review of Austrian Economics**, Vol.8/2, ss. 25-38.
- Döndüren, Hamdi (1984) “İslam’da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri”, **Para, Faiz ve İslam**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat (2015), 3. Baskı, ss. 243-278.
- Duriana (2015) “Principles of Economic Ibn Taymiyyah”, **Al-Ulum**, Vol.15/1, ss. 185-200.
- Erdem, Ekrem (2006) “Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası”, **Bankacılar Dergisi**, Sayı: 56, ss. 10-28.
- Erdem, Ekrem (2015) “Müslüman Bireyin İktisadi Davranış Hususiyetleri ve İslam Piyasa Geleneği”, **İslam İktisadı ve Piyasa**, İstanbul, İktisat Yayınları (2017), ss. 1-29.
- Erkal, Mehmet (1984) “Madenî Para, Banknot ve Kağıt Mübadelesinde Faiz”, **Para, Faiz ve İslam**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat (2015), 3. Baskı, ss. 219-241.

- Eskicioğlu, Osman (1983) “Enflasyon ve Para”, **İslam Açısından Enflasyon ve Çözüm Önerileri**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat, ss. 157-226.
- Fisher, Irving (1936) “%100 Money and the Public Debt”, **Economic Forum**, Spring, April-June, ss. 406-420, ThaiSunset Publications (2009).
- Friedman, M., Schwartz, A. (1987) “Has Government Any Role in Money”, **Money in Historical Perspective**, Ed. Anna J. Schwartz, National Bureau of Economic Research, University of Chicago Press, ss. 289-314.
- Friedman, M., Schwartz, A. (1987) “Money and Business Cycles”, **Money in Historical Perspective**, Ed. Anna J. Schwartz, National Bureau of Economic Research, University of Chicago Press, ss. 24-77.
- Friedman, Milton (1951) “Commodity-Reserve Currency”, **The Journal of Political Economy**, Vol.59/3, ss. 203-232.
- Garrison, Roger W. (1996) “Central Banking, Free Banking and Financial Crises”, **The Review of Austrian Economics**, Vol.9/2, ss. 109-127.
- Goodheart, C., Meinhard, J. (2015) “Currency School versus Banking School: An Ongoing Confrontation”, **Journal of Economic Thought**, Vol.4/2, ss. 20-31.
- Gözübenli, Beşir (1984) “İslam Hukuk Kültüründe Para”, **Para, Faiz ve İslam**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat (2015), 3. Baskı, ss. 85-132.
- Gözübenli, Beşir (1996) “Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba”, **I. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi**, Kombad Yayınları (1997), ss. 607-659.

- Gözübenli, Beşir (2011) “Faizsiz Finansman Teknikleri Hakkında Mülahazalar”, **İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Finans Yöntemleri**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat, s. 173-197.
- Hoppe, Hans Hermann (1994) “How is Fiat Money Possible”, **The Review of Austrian Economics**, Vol.7/2, ss. 49-74.
- Hoppe, Hans Hermann, vd. (1998) “Against Fiduciary Media”, **The Quarterly Journal of Austrian Economics**, Vol.1/1, ss. 19-50.
- Hülsmann, Jörg Guido (1996) “Free Banking and the Free Bankers”, **The Review of Austrian Economics**, Vol.9/1, ss. 3-53.
- Hülsmann, Jörg Guido (2000) “Banks Cannot Create Money”, **The Independent Review**, Vol.5/1, ss. 101-110.
- Hülsmann, Jörg Guido (2004) “Legal Tender Laws and Fractional-Reserve Banking”, **Journal of Libertarian Studies**, Ludwig Von Mises Institute, Vol.18/3, ss. 33-55.
- Ingham, Geoffrey (2000) “Babylonian Madness: On the Historical and Sociological Origins of Money”, **What is Money**, Ed. John Smithin, Routledge International Studies in Money and Banking, ss. 16-41.
- Kallek, Cengiz (2006) “Narh Konusuna Yeniden Bakış”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 7, ss. 257-271.
- Koehler, Benedikt (2011) “The Economist Mohammed ibn Abdullah (570-632)”, **IEA Economic Affairs**, Oxford, Blackwell Publishing, Vol.31/1, ss. 109-111.
- Lecker, Michael (2003) “İslam Öncesi ve İslam’ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine”, Çev. Mahfuz Söylemez, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, II/4, 2003, ss. 157-172.

- Levtzion, Nehemiah (1968) “Ibn-Hawkal, the Cheque and Awdaghost”, **The Journal of African History**, Vol.9/2, ss. 223-233.
- Malik, Fazlur Rahman (1964) “Riba and Interest”, **Journal of Islamic Studies**, Islamic Research Institute, Vol.3/1, ss. 1-43.
- Oresme, Nicholas (ö.1382) “A Treatise on the Origin, Nature, Law and Alterations of Money”, **The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents**, Çev. Charles Johnson, Edinburgh/UK, Thomas Nelson and Sons Ltd. (1956), ss. 1-48.
- Orman, Sabri (1984) “Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, **Para, Faiz ve İslam**, İSAV: Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, Ensar Neşriyat (2015), 3. Baskı, ss. 11-84.
- Schwartz, Anna (1987) “Why Money Matters”, **Money in Historical Perspective**, Ed. Anna J. Schwartz, National Bureau of Economic Research, University of Chicago Press, ss. 167-182.
- Selgin, G., White, L.H. (1994) “How Would the Invisible Hand Handle Money”, **Journal of Economic Literature**, Vol.32, ss. 1718-1749.
- Selgin, George (1996) “Salvaging Gresham's Law: The Good, the Bad, and the Illegal”, **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol.28/4, ss. 637-649.
- Selgin, George (2000) “Should We Let Banks Create Money”, **The Independent Review**, Vol.5/1, ss. 93-100.
- Selgin, George (2008) “Milton Friedman and the Case against Currency Monopoly”, **Cato Journal**, Cato Institute, Vol.28/2, ss. 287-301.
- Selgin, George (2015) “Law, Legislation and the Gold Standard”, **Cato Journal**, Cato Institute, Vol.35/2, ss. 251-272.

- Skaggs, Neil (1999) “Changing Views: Twentieth-Century Opinion on the Banking School-Currency School Controversy”, **History of Political Economy**, Vol.31/2, ss. 361-391.
- Taylor, John B. (1993) “Discretion versus Policy Rules in Practice”, **Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy** 39, ss. 195-214.
- Turhan, İbrahim M. (2008) “Why Did It Work This Time: A Comparative Analysis of Transformation of Turkish Economy After 2002”, **Asian-African Journal of Economics and Econometrics**, Vol.8/2, ss. 255-280.
- Thornton, Mark (2002) “Frederic Bastiat's Views on the Nature of Money”, **The Quarterly Journal of Austrian Economics**, Vol.5/3, ss. 81-86.
- Weber, Max (1919) “Politics as a Vocation”, **The Vocation Lectures**, Ed. Dawid Owen, Tracy B. Strong, Çev. Rodney Livingstone, Cambridge, Hackett Publishing Company (2004), ss. 32-94.
- White, L.H., Selgin, G. (1996) “In Defense of Fiduciary Media”, **The Review of Austrian Economics**, Vol.9/2, ss. 83-107.
- White, Lawrence H. (1983) “Competitive Money”, **Cato Journal**, Cato Institute, Vol.3/1, ss. 281-304.

TEZ ÇALIŞMALARI

- Baysa, Hüseyin (2004) “İslam Hukukunda Ribânın İlleti”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- De la Torre, Olivia Orozco (2008) “Monetary Thought in Islamic and Christian Scholars (13th-16th century): A Comparative Perspective on Debasement and the Rise of the Quantity Theory of

- Money”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, European University Institute: Dep. of History and Civilization.
- Durmuş, Abdullah (2008) “Fıkhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersin, İrfan (2015) “Necmettin Erbakan’ın Ekonomik Söylem ve Uygulamaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fitzpatrick, Dan (2002) “Economic Reality: The Ontology of Money and Other Economic Phenomena”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, London School of Economics.
- Gözübenli, Beşir (1986) “İslam’da Para ve Fonksiyonları”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, Yakup (2012) “İslam Hukukunda Deyn’in Deyn Karşılığında Satımı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakuş, Abdil (2006) “İslam Hukuk Kaynaklarındaki Faiz Kavramının Modern Ekonomi Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keleş, Ali (1998) “İslam’a Göre Para Kavramı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Onaran, Zahide Ayyıldız (1995) “Merkez Bankası Bağımsızlığı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sebai, Enver M. Eymen (2014) “Davabit’ul-İktisadiyye li’l-İsdar’in-Nakdi beyne’n-Nizam’il-İslami ve’n-Nizam’il-Ra’simali”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Camiat’ul-Kur’an’il-Kerim ve’l-Ulum’il-İslamiyye, Sudan.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları:

- “Bey” maddesi (1992), Ali Bardakoğlu, Cilt: 6, s. 13-9.
- “Cehbez” maddesi (1993), Celal Yeniçeri, Cilt: 7, s. 222-3.
- “Deyn” maddesi (1994), Mehmet Akif Aydın, Cilt: 9, s. 266-8.
- “Dinar” maddesi (1994), Halil Sahillioğlu, Cilt: 9, s. 352-5.
- “Dirhem” maddesi (1994), Halil Sahillioğlu, Cilt: 9, s. 368-71.
- “Faiz” maddesi (1995), İsmail Özsoy, Cilt 12, s. 110-26.
- “Fels” maddesi (1995), İbrahim Artuk, Cilt: 12, s. 309-11.
- “Karz” maddesi (2001), H. Yunus Apaydın, Cilt: 24, s. 520-5.
- “Nakit” maddesi (2006), Bilal Aybakan, Cilt: 32, s. 324-6.
- “Para” maddesi (2007), Ali Akyıldız, Cilt: 34, s. 163-6.
- “Sak” maddesi (2008), Cengiz Kallek & Süleyman Kaya, Cilt: 35, s. 584-7.
- “Sarf” maddesi (2009), Bilal Aybakan, Cilt: 36, s. 137-40.
- “Sarrafılık” maddesi (2009), Nebi Bozkurt & Ali Akyıldız, Cilt: 36, s. 162-5.
- “Semen” maddesi (2009), Beşir Gözübenli, Cilt: 36, s. 465-7.
- “Sikke” maddesi (2009), Oğuz Tekin, Cilt: 37, s. 179-84.
- “Süftece” maddesi (2010), Cengiz Kallek, Cilt: 38, s. 19-21.
- “Vedia” maddesi (2012), Mustafa Yıldırım, Cilt: 42, s. 596-8.

KONFERANS, PANEL VE RÖPORTAJLAR

Asso, Francesco & Kahn, George & Leeson, Robert (2007). “Monetary Policy Rules: from Adam Smith to John Taylor”, Federal Reserve Bank of Dallas Conference on “John Taylor's Contributions to Monetary Theory and Policy”:

<https://www.dallasfed.org/research/events/2007/07taylor.cfm> (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

Friedman, Milton. 1950 yılında Almanya’da başından geçen bir olaya dair 1992 yılında katıldığı bir TV programında yaptığı değerlendirme:

<https://www.youtube.com/watch?v=V2FBgy45ksw> (Erişim tarihi: 5 Ekim 2017)

Koehler, Benedikt. 11.06.2016 Tarihli “İslam’ın Doğuşu ve Piyasa Ekonomisi” adlı panel konuşması: <https://www.youtube.com/watch?v=tbQa-bFW-Lk> (Erişim tarihi: 21 Eylül 2017)

Salman Syed Ali (2006), “Economic Thought of Ibn Khaldun”, Uluslararası İbni Haldun Konferansı’nda sunulan tebliğ, Madrid, 3-5 Kasım 2006:

<http://www.iefpedia.com/english/wp-content/uploads/2011/04/10-Salman-Syed-Ali.pdf>

(Erişim tarihi: 3 Aralık 2018)

Taylor, John B (2010). “Swings in the Rules-Discretion Balance”, Columbia University Conference on the Occasion of the 40th Anniversary of “Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory”,

<https://web.stanford.edu/~johntayl/Rules%20versus%20discretion.pdf> (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

Taylor, John B (2017). “Rules Versus Discretion: Assessing the Debate Over the Conduct of Monetary Policy”, Federal Reserve Bank of Boston Conference on “Are Rules Made to be Broken? Discretion and Monetary Policy”:

<https://www.bostonfed.org/discretionmonpol2017/agenda/> (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

KÖŞE YAZILARI, RAPORLAR, E-KAYNAKLAR

Ateş, Süleyman (2005), “Kur’an’da Yasak Olan Tefeciliktir”, 2 Haziran 2005 tarihli Vatan gazetesi röportajı, <http://www.gazetevatan.com/suleyman-ates-54552-yazar-yazisi-kur-an-da-yasak-olan-tefeciliktir/> (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

Çetin, Ünsal (2015), “Liberal Demokrasinin Kayıp Halkası”, Liberal Düşünce Topluluğu, <http://www.liberal.org.tr/uploads/yuklemeler/Liberal%20Demokrasinin%20Kay%C4%B1p%20Halkas%C4%B1%202012%20Nisan.pdf> (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

Çetin, Ünsal (2017), “Türkiye’nin 2002 Sonrası Büyük Moderasyonu”, Liberal Düşünce Topluluğu, <http://www.libertedownload.com/LD/unsal-cetin-buyuk-moderasyon.pdf> (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

Fisher, Irving, vd. (1939), “A Program for Monetary Reform”, <http://sensiblemoney.ie/data/documents/A-Program-for-Monetary-Reform-.pdf> (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

Fraser Institute (2018), “Economic Freedom of the World Report”, <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/approach> (Erişim tarihi: 11 Kasım 2018)

Kaya, Süleyman (2018), “Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi”, Sakarya Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSEFAM), http://www.isefam.sakarya.edu.tr/wp-content/uploads/2018/01/Kripto-Para-Birimleri-ve-f%C4%B1khi-A%C3%A7%C4%B1dan-De%C4%9Ferlendirilmesi_son.pdf (Erişim tarihi: 3 Aralık 2018)

Milton Friedman (1988), “The Fed Has No Clothes”, **Wall Street Journal**, 15 Nisan 1988, https://miltonfriedman.hoover.org/friedman_images/Collections/2016c21/WSJ_04_15_1988.pdf (Erişim tarihi: 3 Aralık 2018)

Harding, Thomas (2005), “New banknotes to thwart IRA robbers”, The Telegraph, 8 Haziran 2005, <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1480673/New-bank-notes-to-thwart-IRA-robbers.html> (Erişim tarihi: 3 Aralık 2018)

Harford, Tim (2017), “What Tally Sticks Tell Us About How Money Works”, BBC News, 10 Temmuz 2017 tarihli köşe yazısı, <https://www.bbc.com/news/business-40189959> (Erişim tarihi: 3.12.2018)

Iliad (MÖ.8.yy), <https://www.planetebook.com/ebooks/The-Illiad.pdf> (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

Instructions of Shuruppak (MÖ.26.yy), <http://www.omnilib.com/000/002/000/009/Instructions-of-Shuruppak-to-his-son-Ziudsura.pdf> (Erişim tarihi 11 Mart 2018)

Liberal Düşünce Topluluğu, Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi 2018 Yılı Raporu, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/2018-ekonomik-ozgurluk-endeksi-aciklandi,720.php> (Erişim tarihi: 11 Kasım 2018)

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (1876), <http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/belgeler/232.pdf>, ya da <https://emrahce.files.wordpress.com/2011/02/mecelle-my.pdf> (Erişim tarihi 11 Mart 2018)

Muhamad Mujahidin (2018), “Ibn Khaldun’s Economic Thought”, MPRA Paper No. 87192, https://mpra.ub.uni-muenchen.de/87192/1/MPRA_paper_87192.pdf (Erişim tarihi: 3 Aralık 2018)

The Bank Charter Act 1844, http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1844/32/pdfs/ukpga_18440032_en.pdf (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

Salin, Pascal (2001), “In Defence of Fractional Monetary Reserves”, Austrian Scholars Conference, Mises Institute, March 30-31, 2001, <http://austrian-library.s3-website-us-east-1.amazonaws.com/journals/scholar/Salin.PDF> (Erişim tarihi: 16 Mayıs 2018)

The Code of Hammurabi (MÖ.18.yy), <http://www.constitution.org/ime/hammurabi.pdf> (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

The Code of Ur-Nammu (MÖ.21.yy), <http://www.polk.k12.ga.us/userfiles/644/Classes/177912/Code%20of%20Ur-Nammu.pdf> (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

The Epic of Gilgamesh (MÖ.21.yy), Çev. Andrew George, Penguin Books (2000), <https://d3jc3ahdjad7x7.cloudfront.net/NRUTVm6ZhlKhuLUJiV0EMwP1RzD8YcWzShoETQ3DN3aPcGWE.pdf> (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

White, Lawrence H. (2014). “Ludwig von Mises’s The Theory of Money and Credit at 101”, Liberty Matters Online: <http://oll.libertyfund.org/pages/misestmc> (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Web Sayfası: <https://goo.gl/pSs3Tg> (Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, <http://www.islamansiklopedisi.info/index.php>
(Erişim tarihi: 11 Mart 2018)

ÖZGEÇMİŞ

Hakan Şahin 1984 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Gebze Teknik Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği bölümü ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat bölümü olmak üzere iki ayrı lisans programından mezun olmuştur. Bir süre bilişim sektöründe proje yöneticisi ve bilişim danışmanı olarak çalışan yazar bu esnada işletme yönetimi alanındaki yüksek lisans eğitimini tamamlamış, çeşitli kuruluşlarda yönetici ve koordinatör pozisyonlarında çalışmıştır. Akademiye geçme kararı aldıktan sonra ilk olarak İstanbul Ticaret Üniversitesi’nde 4 yıldan uzun bir süre Araştırma Görevlisi olarak çalışmış, ardından İstanbul Medipol Üniversitesi’nde Öğretim Görevlisi kadrosuna geçmiştir. Bu çalışmayla birlikte İstanbul Üniversitesi İslam İktisadı ve Finansı alanındaki doktora programından mezun olan Şahin, 2019 yılı itibariyle İstanbul Medipol Üniversitesi’nde Doktor Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır. İngilizce, İspanyolca ve Arapça bilmekte, profesyonel çevirmenlik yapmakta; bilişim teknolojileri, işletme, ekonomi, etik ve İslam Dünyası üzerine dersler vermeye devam etmektedir. İslam tarihi ya da ekonomi alanlarında ulusal hakemli dergilerde yayınlanmış beş makalesi bulunan yazar İstanbul Üniversitesi Felsefe programında üçüncü bir lisans eğitimi almaktadır.

ARKA KAPAK

“İktisadi özgürlüğün korunmasına düşman olan ideolojilerin hakim olduğu bir ortamda istikrarlı para diye bir şey olmaz.”

Ludwig von Mises (1881-1973)

“Toplumun temelini altüst etme konusunda parayı bozmaktan daha sinsî ve garantili bir yol yoktur. Bu süreç iktisat yasalarının tüm gizli güçlerini yıkım lehine harekete geçirir ve bunu öyle bir şekilde yapar ki milyonda bir kişi bile bunu teşhis edemez.”

John Maynard Keynes (1883-1946)

“İstikrarlı bir para için tek umudumuz parayı politikadan koruyacak bir yol bulmaktır. Tüm parasal kötülüklerin kaynağı ve kökeninde yatan, devletin para basma üzerinde uyguladığı tekeldir.”

Friedrich August von Hayek (1899-1992)

“Para, merkez bankasını yönetenlerin eline bırakılamayacak kadar ciddi bir meseledir.”

Milton Friedman (1912-2006)

“Danışmanlığımda yapılmış olan bu tezin akademik camia açısından İslam İktisadı ve Finansı alanında önemli bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyim.”

Servet Bayındır

“Hakan Şahin’in bu çalışması, bu alanda önemli bir açığı doldurmakta, bundan sonra yapılacak çalışmalar için değerli bir başvuru ve ilham kaynağı teşkil etmektedir.”

İbrahim Turhan

“Hakan Şahin bu eserinde parayı ve parayla bağlantılı konuları ülkemizde eksikliği hissedilen bir bakış açısı ile ele alıyor. Eser Avusturya İktisat Okulu gibi değerli bir bilgi kaynağından da faydalanarak, özgür bir toplumda kurala dayalı para politikalarının keyfi yönetimden daha optimal ve ahlaki sonuçlar sağladığını başarıyla anlatıyor.”

Ünsal Çetin